

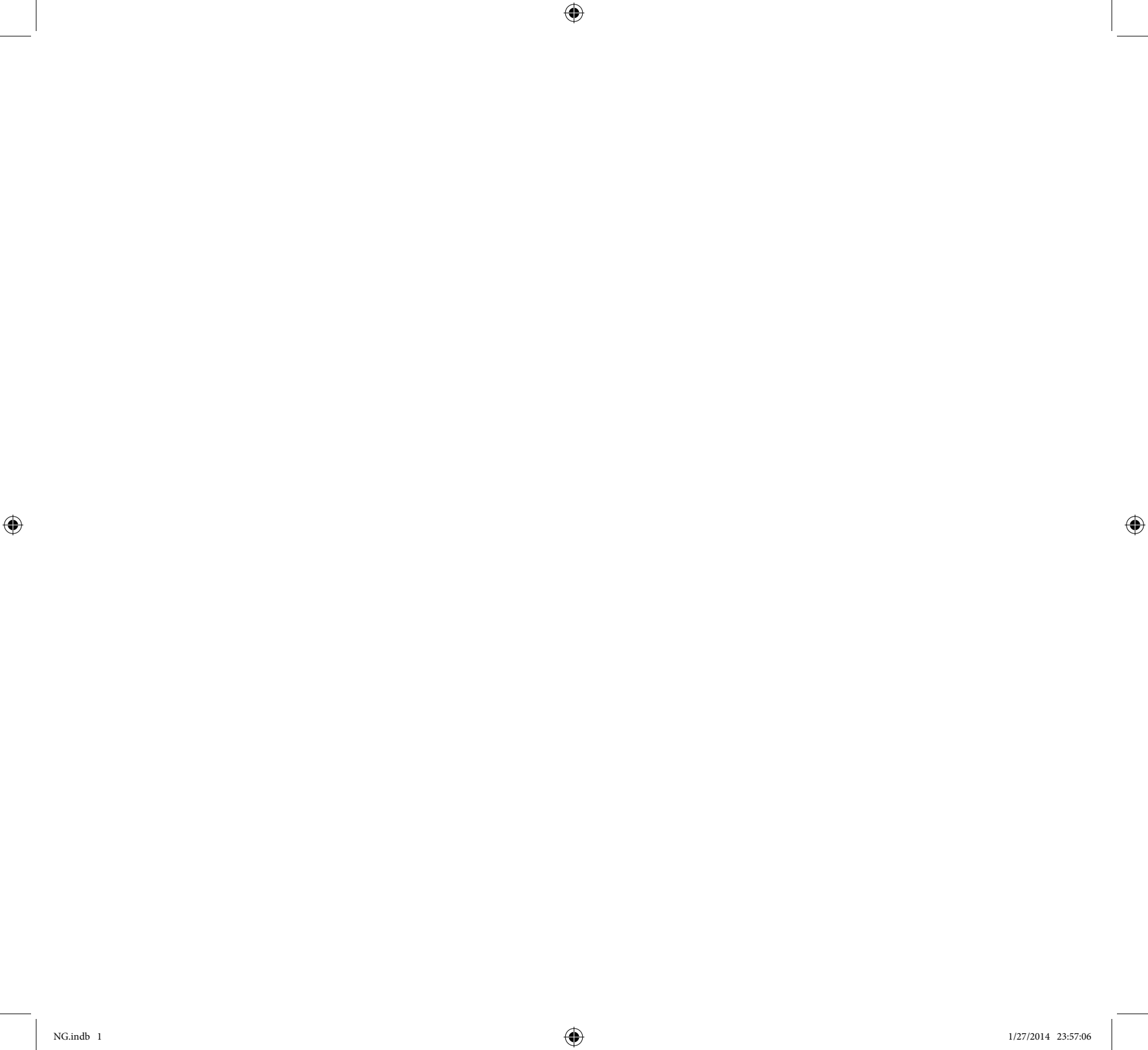
NEPOKORENI GRAD

ISSN 1849-2584

NEPOKORENI GRAD

BR012/2014.

Placnik fotografiran u Hatzovoj 16, 8.1.2014. godine ujutro prije sastanka uredništva časopisa i prije prve skupštine udruge u novoj godini.

SADRŽAJ

- 4 *Poziv na 6. Marš solidarnosti*
- 6 *Ekonomija nege i brige izgradila je zemlju*
Razgovor s Gordanom Stojaković
- 16 *Eksploatacija u naša četiri zida: kućanski rad na neodređeno*
Vedrana Bibić
- 20 *Na tržište, na tržište! Trend komodifikacije odgoja i obrazovanja*
Karolina Leaković
- 24 *Fašizacija mladih ili kako se kali čelik*
Marko Faber
- 26 *Grčke Zlatne zore*
Ilija Todorčić
- 30 *Ujedinjena fronta*
Joseph Choonara
- 40 *Narodna fronta u Francuskoj*
Alan Maričić
- 46 *Fronte, ujedinjene fronte i krizni trenutci*
Andrew Hodges
- 49 *Podgarić, Osiromašeni radnik razgovara s Mad Maxom negdje na teritoriju Republike Hrvatske u bliskoj budućnosti poslije Velikog Događaja*
Hrvoje Tutek
- 50 *Tribina: U ime referenduma. Zakonodavni i teorijski aspekti*
Nataša Kovačević
- 54 *Tomorrow Belongs To Me*
Marko Gutić Mižimakov
- 56 *Kratak uvod u Gramscija*
Benjamin Opratko
- 60 *Gramsci se vraća kući*
Spencer Resnick i Jonathan Bix
- 64 *Srečko Kosovel: Politički zločinci su slobodni!*
Marko Pogačar
- 68 *Tribina: Vukovar i ćirilica*
Mirna Šimat
- 74 *Čileanski put u socijalizam: kronika*
Josip Jagić Irac
- 82 *Socijalistička kibernetika u Allendeovom Čileu*
Eden Medina
- 88 *Čile: lijeva melankolija ili lijeva budućnost?*
Mario Kikaš
- 92 *Učiniti problem vidljivim: o društvenoj praksi u umjetnosti*
Razgovor s Andrejom Kulunčić
- 98 *Dugo putovanje u društvo*
Ivan Zlatić
- 102 *Strategija objedinjavanja i stvaranje Koordinacionog odbora radničkih protesta*
Milenko Srečković
- 106 *Zemlja seljacima, tvornice radnicima, klubovi navijačima*
Razgovor s Bijelim Anđelima
- 110 *Nepokoreni grad i njegovi junaci*

U kontekstu trenutne situacije u kojoj se kao posljedica neoliberalnih ekonomskih i socijalnih politika (deregulacije i fleksibilizacije tržišta rada, privatizacije, ukidanja javnih službi) te višegodišnje krize kapitalizma javljaju zabrinjavajuće tendencije obespravljanja sve većeg dijela stanovništva, postaje jasno da je zajednički nazivnik nominalno suprotstavljenih političkih opcija (nazivale se one socijaldemokratskom, liberalnom ili desnonacionalističkom) podržavanje rastućeg društvenog raslojavanja i nejednakosti te pokušaj isključivanja i marginaliziranja određenih društvenih skupina: radnica i radnika, žena, LGBT populacije, nacionalnih manjina i ostalih. Vidljivi kontinuitet isključivanja spomenutih skupina dodatno se legitimira izmjenama zakonodavnog okvira ukidanjem izbornih prava radnicama i radnicima te umanjivanjem mogućnosti za organizirani otpor, zatim ukidanjem mogućnosti progresivnih izmjena zakona vezanih uz prava LGBT populacije, smanjivanjem prava nacionalnim manjinama te sve glasnijem osporavanju reproduktivnih prava žena, čemu svjedočimo diljem Europe. Je li u ovom kontekstu antifašizam aktualan ili je on tek romantična epizoda iz ropotarnice povijesti te deklarativno i trijumfalističko busanje u prsa nad porazom fašizma koji se predstavlja kao nesretna abnormalnost?

Govoriti o antifašizmu van historijskog vakuuma znači govoriti i iz određene geopolitičke lociranosti: tradicija jugoslavenskog i hrvatskog antifašizma u koju se upisujemo tradicija je autentičnog antifašističkog otpora, klasne borbe, emancipacije žena i internacionalizma. Zbog toga se nasljeđe antifašizma danas ne

smije svoditi na fetišizaciju hrabre partizanske borbe uz pažljivo pročišćavanje od sadržaja socijalističke revolucije.

Naime, shvatimo li fašistički pokret dvadesetog stoljeća, njegovu genezu i funkciju kao odgovor na krizu reprodukcije kapitalističkog sustava u osnovi kojeg je uvijek riječ o napadima na izborna prava što mu stoje na putu, antifašizam se pojavljuje u formi široke fronte kao otpor na takve reakcionarne politike. U tom smislu, antifašizam mora biti proizvodnja znanja o tom “reakcionarnom odgovoru”, odnosno o društveno-ekonomskim mehanizmima kojima je uvjetovan, ali i promišljanje alternativa koje bi postojeći politički sustav mogle nadići, kao i praksa umrežavanja i omasovljavanja pokreta – stvaranja *fronte*.

Antifašizam kao proizvodnja znanja je i politika pamćenja, otpor spomenutom revizionističkom čišćenju povijesnog antifašizma od emancipatornog sadržaja i dosljedne borbe za ekonomsku i političku jednakost, ali i istraživanje sistemskih uvjeta mogućnosti pojavljivanja fašizma, odnosno njegove političke ekonomije i društvenog sadržaja.

Rad *Mladih antifašistkinja i antifašista Zagreba* podrazumijeva proizvodnju znanja kroz organiziranje tribina na širok spektar tema koje se potom obrađuju i u samom časopisu, kao i stvaranje fizičkog mjesta okupljanja različitih organizacija i pojedinaca u želji za što čvršćim i intenzivnijim povezivanjem i umrežavanjem.

Solidarno i borbeno,

SF-SN!

Uredništvo Nepokorenog grada

POZIV NA 6. MARŠ SOLIDARNOSTI⁽¹⁾

MLADE ANTIFAŠISTKINJE
|
ANTIFAŠISTI ZAGREBA

(1) Marš solidarnosti održava se već šestu godinu za redom u organizaciji Mladih antifašistkinja i antifašista Zagreba (MAZ). Svake jeseni marširamo solidarno Zagrebom i organiziramo događaje i druženja na temu Marša. U jesen 2013. marširali smo solidarno s nepokorenim radom putanjom zagrebačkog Pridea.

Društvo je unazad nekoliko godina suočeno s teškom ekonomskom krizom koja široke slojeve stanovništva dovodi na rub egzistencije. Vladajuće strukture – bile one nominalno na lijevoj ili desnoj strani političkog spektra – provode, u službi krupnog kapitala, identičnu ekonomsku politiku na štetu radnika ne pokazujući pritom da su u stanju riješiti društvene probleme.

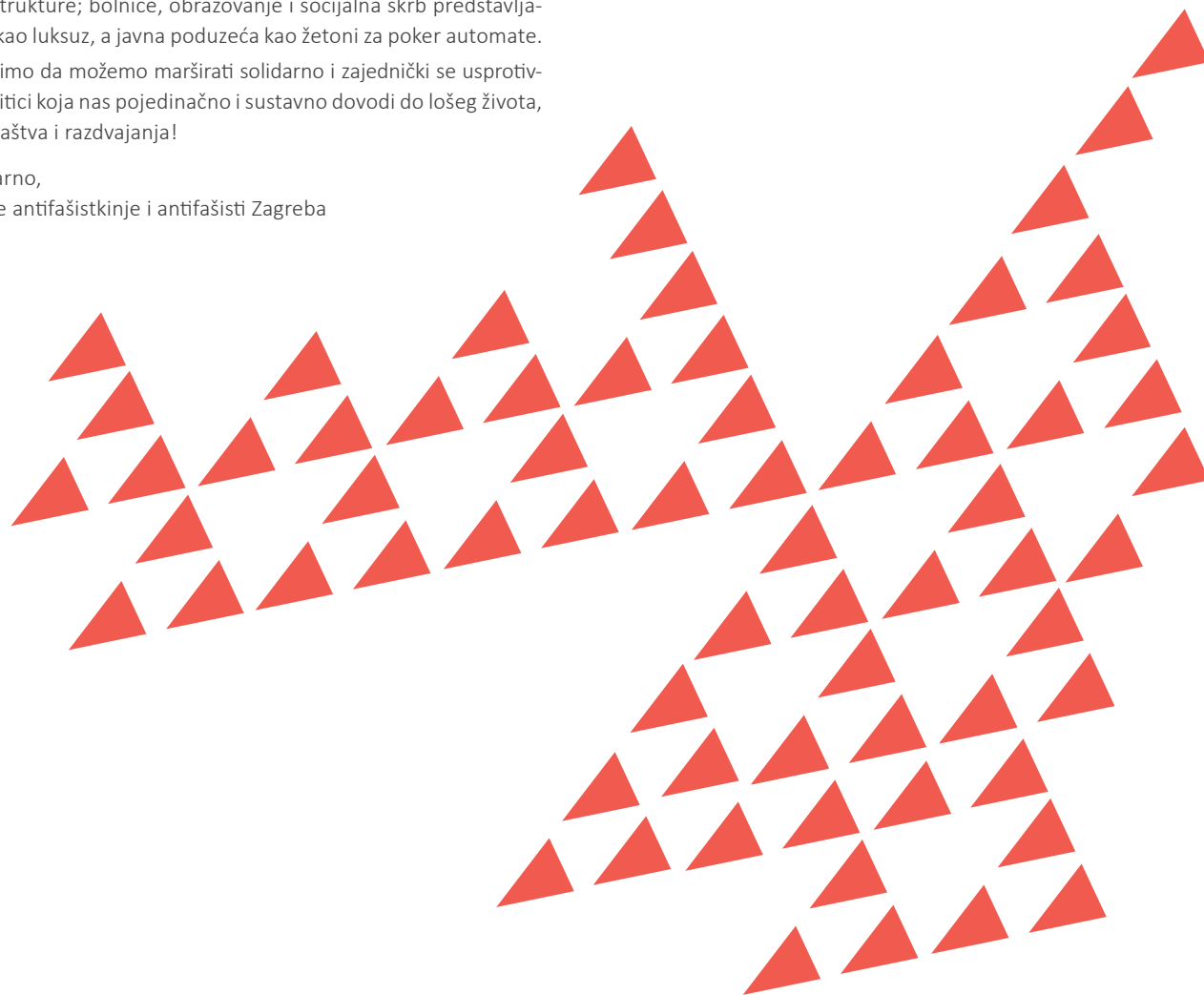
Medijsko-politička oligarhija uvjerava nas da su radnici ti koji imaju prevelika prava, koji malo rade, a puno traže, koji koče poštene poduzetnike i dobrohotne investitore u nastojanju da zemlju povedu u kapitalistički raj. Kao rješenje kriznog stanja u društvu promovira se fleksibilizacija tržišta rada i štednja koja, između ostalog, podrazumijeva otpuštanje radnika iz javnog sektora, snižavanje plaća i mirovina te privatizaciju imovine u javnom vlasništvu, što u konačnici vodi k transferu društvenog bogatstva u ruke tzv. elite. U očima poduzetnika i investitora, kao što se to da iščitati iz javnog diskursa, problem nije višestruko dokumentirano i teško osporivo nepoštivanje Zakona o radu, već su problem mukom stečena radnička prava.

Pregledom nacрта novog Zakona o radu uviđa se da iza euforično proklamirane fleksibilnosti, koja bi, navodno, trebala restrukturirati tržište rada i otvoriti prostor za nove investicije i radna mjesta, zapravo stoji zakonsko uporište za uništavanje postojećih radničkih prava. Predviđene zakonske regulative koje bi trebale biti most prema trajnijim oblicima zapošljavanja i omogućiti da radom ostvarimo dostojne uvjete života u stvarnosti nam donose tek povećanu nesigurnost i besperspektivnost smanjujući stvarna radna prava putem fleksibilizacije radnog vremena, agencijskog rada, tzv. malih poslova, rada na pola radnog vremena i outsourcinga. Sve to vodi k bijedi u starosti, feminizaciji siromaštva i privatizaciji javnih servisa koji tako postaju sve nedostupniji većini stanovništva izravno narušavajući kvalitetu života.

Ovako stvoreno sveopće nezadovoljstvo, osiromašenje i obespravljenost izuzetno su pogodno tlo za nacionalističku i fašističku propagandu koja se umjesto uobičajenog političkog diskursa vladajućih partija koristi najnižim ljudskim emocijama, svaljujući pritom krivnju za krizno stanje u društvu s političko-ekonomske oligarhije na manjine, odnosno na onaj dio radničke klase

koji je u većini slučajeva najviše eksploatiran. U situaciji u kojoj je nezaposlenost dosegla preko 20%, među mladima preko 50%, mirovine su mizerne, minimalne plaće nedovoljne za goli opstanak, a stambeno pitanje neriješeno Vlada kao rješenje za rast standarda predlaže sveopću rasprodaju ekonomske supstance društva izraženu kroz uništavanje temeljne društvene infrastrukture; bolnice, obrazovanje i socijalna skrb predstavlja se kao luksuz, a javna poduzeća kao žetoni za poker automate. Pokažimo da možemo marširati solidarno i zajednički se usprotiviti politici koja nas pojedinačno i sustavno dovodi do lošeg života, siromaštva i razdvajanja!

Solidarno,
Mlade antifašistkinje i antifašisti Zagreba

EKONOMIJA NEGE I BRIGE IZGRADILA JE ZEMlju

RAZGOVOR S GORDANOM STOJAKOVIĆ

* RAZGOVOR VODILA: IVA MARČETIĆ
U OŽUJKU 2013.

Vi se već niz godina bavite istraživanjem afŽ-a, na koji način pristupate ovoj temi?

Moje istraživanje o AFŽ-u podrazumeva istraživanje strukture organizacije kroz horizontalno i vertikalno povezivanje, odnosa prema drugim organizacijama, do koje mere se radilo o subordinaciji organizacije Centralnom komitetu, dakle kako su žene na lokalnu dobijale sve zadatke koje su obavljale, ko su bile liderke organizacije i šta se zaista dešavalo u svakodnevnom životu, po selima i gradovima. U svemu tome, AFŽ štampa je predstavljala najvažniji kanal prenošenja političkih poruka. Istraživala sam fenomen prenošenja političkih stavova u pogledu preobražaja položaja i uloge žena u socijalističkoj Jugoslaviji (1945-1953) sa akcentom na situaciju u Vojvodini, kao i zastupljenost narativa o ženama (radnica, udarnica, politički aktivna žena, majka, supruga...) u odabranoj AFŽ štampi kroz značenje i važnost tema u odnosu na društveni kontekst. Radi se temi koja je potpuno izbačena iz zvanične istorije što je posledica savremenog istorijskog revizionizma. Moje uverenje je da je u sistemu koji teži da okleveta socijalizam naročito nepodesan onaj deo koji najviše govori o svakodnevnom životu. Kako se mi sećamo socijalizma? Uglavnom kroz predstave svakodnevnog života, a tu odjednom izniču sećanja na sigurnost (ličnu i u odnosu na radnu sferu), besplatno obrazovanje, kvalitetno i zagarantovano zdravlje, pravo na porođajno odsustvo i dostupne vrtiće, jednake šanse za svu decu koja žele da se obrazuju...

Šta je Antifašistički front žena (AFŽ), koja je uloga ove fronte nakon i za vrijeme narodnooslobodilačke borbe?

AFŽ je stvoren još tokom Drugog svetskog rata kada se veliki broj žena koje su aktivno učestvovala u Narodnooslobodilačkoj borbi, u kojoj je veliki deo njih dao svoj život za stvaranje boljeg sveta i boljeg, pravednijeg društva, organizovalo i tokom i nakon rata praktično osvojilo jedan prostor delovanja u javnoj sferi. To nije bio samo politički, nego prostor delovanja uopšte, one su se, u nekim delovima socijalističke Jugoslavije, a ja sam se bavila situacijom u Vojvodini, izborile da izađu iz onog skučenog prostora koji je njima do tada bio dodeljen. Za razliku od drugih organizacija (npr. SKOJ), AFŽ(1) nikada nije bila samostalna organizacija, međutim odmah posle oslobođenja, u onoj situaciji kada se Jugoslavija našla u teškoj i političkoj i ekonomskoj

trenutku i kad je trebalo preživeti i obnoviti zemlju, upravo su žene bile ta snaga obnove i u tih nekoliko ključnih posleratnih godina, kada politička oligarhija još nije bila utvrđena, AFŽ je zaista predstavljao organizaciju koja je vodila računa o uspostavi novog života za žene u socijalističkom društvu koje se gradilo.

Revolucija i promjena proizvodnih odnosa zahtijeva i promjenu odnosa prema reproduktivnom radu. Tu AFŽ igra ključnu ulogu kao spona između države, ideologije i terena?

Naravno, AFŽ je, po definiciji, bio partijska forma rada među ženama čije su liderke sve bile članice KPJ, ali gro članica na nižim nivoima, od kojih je praktično zavisila aktivnost u selima i gradovima, nisu bile članice Partije. U prvim posleratnim godinama težište rada je bilo na obnovi i izgradnji za koju je bilo potrebno jako puno ruku, a ženske ruke su bile nezamenjive. Radi se o jednoj ogromnoj količini (milonima) radnih sati koje su one ugradile u temelje nove države, a AFŽ je imao zadatak da obiđe svaku kuću i da ubedi sve drugarice da su njihove ruke potrebne u novim fabrikama koje su se tada gradile, kao i na poljima i u seljačkim zadrugama; organizovao je i kurseve da bi se žene osposobile za nova zanimanja i tako bio jedna nezaobilazna stepenica na putu ka ulasku žena u privredu.

Komunistička partija bi na kongresu odredila smernice rada svih organizacija, pa i AFŽ-a, no AFŽ je na nižim nivoima često organizovao svoje delovanje u skladu sa stvarnim svakodnevnim potrebama reprodukcije života na lokalnu i na tom nivou je njihovo rad bio naročito vidljiv jer su konkretne prilike zahtevale od ženskog fronta da rešava situacije koje Partija nije mogla da predvidi, situacije koje je sam život pred njih postavljao. To se dešavalo u NOB-u i prvim posleratnim godinama. Ipak, još od NOB-a se mogu naći činjenice o sumnji partijskih čelnika u to da li treba da postoji posebna organizacija žena. Jovan Veselinov-Žarko, visoko pozicioniran član KPJ iz Vojvodine, zapisao je da su lokalni odbori AFŽ-a na terenu čvršće povezani sa višim odborima nego sa odgovarajućom partijskom strukturom.

Mitra Mitrović je uticala na opstanak AFŽ-a, obrazlažući da je ženama potrebna posebna organizacija za koju bi se vezale i organizovale da prevaziđu zaostalost i vekovnu opresiju patrijarhata. Kontrola KPJ je obezbeđena preko liderskih pozicija na kojima su bile komunistkinje, članice CK KPJ (KPS) koje se nisu pobunile protiv političke odluke KPJ da se ukine AFŽ.

Kakve su te nove uloge i novi odnosi u koje žene ulaze?

Kada govorim o novim profesijama u koje su žene u Jugoslaviji ulazile nakon rata, često možete da čujete kritiku da je to bajka, da je i u kapitalističkim zemljama jednako tako korišćena ženska radna snaga, međutim, u Jugoslaviji to nije bila bajka. Kad čitate kritičare socijalizma, najveće kritike ćete naći u onom delu koji se odnosi na agrarnu reformu i na formiranje zemljoradničkih zadruga. Međutim, ako razmotrimo agrarnu reformu kroz položaj žena, možemo utvrditi i drugačije parametre. Prve zemljoradničke zadruge su formirale žene jer je kolektivizacija rada i zemlje bio jedini način da prežive u trenutku kada izlaze iz užasnog rata gde su ostale bez muških ruku, sa puno dece, pa je tako prva zemljoradnička zadruga u Vojvodini, istina vrlo kratko vreme, i nazvana AFŽ.

Vojvođanska AFŽ štampa je detaljno dokumentovala prilike tog vremena pa možemo da vidimo kako su se u tim prvim posleratnim godinama prvo siromasi udruživali, uz veliki otpor klera i bogatih seljaka, međutim, upravo se kroz ovo udruživanje menjao položaj žena koji je bio mnogo bolji od položaja žena na privatnim gazdinstvima gde su one bile samo reproduktivna i radna snaga. Žene u seljačkim radnim zadrugama birane su u tela odlučivanja, imale su sopstvene prihode, mogle su da odlučuju o obdaništima, išle su da se obrazuju, što im je omogućilo da uvode nove načine proizvodnje pa su tako postale jako dobre radnice i vrlo bitne u svojim seljačkim zadrugama. Žene su bile, dakle, nezaobilazan faktor razvoja i morale su da se uključe i u privredni i politički život, ali, budući da su najspособnije u fertilnom periodu, bilo je sasvim jasno da se mora naći načina da se premosti promena u porodičnom životu i odnosima jednom kada žene izađu iz kuće. Država je morala da reaguje i da isprati izlazak žena u javnu sferu pre svega donošenjem političke odluke da žene ulaze u privredu, a potom i donošenjem uredbi da će svako preduzeće, svaka fabrika ili zemljoradnička zadruga koja ima određeni broj dece, morati u svom sastavu da ima jaslice ili obdanište. Tako da država praktično preuzima brigu, ali najveći deo sprovedbe i organizacije tih zahteva i poslova izvršavao je AFŽ.

AFŽ štampa je donosila respektabilan broj priča da žene koje dolaze iz situacija potpune nevidljivosti uspešno ulaze u privredu: domaćice koje su samo znale da kuvaju i peglaju, pa do toga da su to bile devojke sa salaša koje nisu imale mnogo znanja o

bilo čemu, koje su se kvalifikovale i ušle u novosazidane i novoformirane fabrike i tu postale jako cenjene i nagrađivane udarnice. AFŽ štampa donosi reportaže (sa fotografijama) velikom broju žena čije životne i radne priče počinju za vreme Kraljevine Jugoslavije gde su one neko ko je na dnu društvene lestvice, neko ko nema nikakve budućnosti, čija je egzistencija vrlo neizvesna i zatim u jednom novom sistemu one dobijaju šanse koje veliki broj žena i koristi, postajući rukovotkinje pogona, trenerice mladih radnica i cenjene udarnice. To nije bio proces čarobnog štapića, već rad hiljade žena koje su kroz svoju organizaciju AFŽ organizovale tečajeve za nova zanimanja, otvarale obdaništa, gradile nove fabrike i domove kulture i na kraju čekale u redu za snabdevanje umesto žena koje rade, jer posle podne niste mogli ništa nabaviti zato što je snabdevanje bilo racionalizovano.

AFŽ u biti uspostavlja te nove odnose na lokalnu?

Jeste, članice AFŽ-a uložile su mnogo neplaćenog rada na podučavanje žena kako da organizuju prvo svoje lokalne organizacije AFŽ-a, zatim obdaništa, tečajeve za negovateljice u tim obdaništima, pravile opremu za decu, šile pelene, odeću, obuću i tako snabdevale obdaništa za koja su bile odgovorne. To su sve bili zadaci lokalnih organizacija AFŽ-a, od gradskih, reonskih, mesnih koje su na svojoj teritoriji imale određeni broj institucija za koje su bile zadužene.

Tu se ne radi samo o obdaništima, nego i o nečemu što se zvalo patronati, a to je izraz koji je bio preuzet iz građanskog feminističkog pokreta, a što je podrazumevalo brigu o deci bez roditelja koja su bila smeštena u domovima, pa i o starima, ranjenicima, ljudima koji su bili bez porodice, uopšte veliki broj onih ranjivih kategorija društva za koje država nije mogla u tom trenutku da nađe odgovor, za njih je bio zadužen AFŽ. Veliki broj takvih ustanova nalazio se u Vojvodini. Dakle, jedan broj žena radio je u fabrikama, a drugi deo žena je bio u nečemu što sam u svom radu nazvala ekonomijom nege i brige jer su to besplatni radni sati koje su žene utrošile kako bi podigle zemlju na noge i uspostavile novi život. Čitajući zapisnike Pokrajinskog odbora AFŽ-a Vojvodine, nalazimo podatke za šta je sve organizacija AFŽ-a bila zadužena, popis objekata i delovanja u njima, kao i popis zemljišta u gradovima i selima na kojem su

(1) Po Statutu AFŽ je bio sastavni deo Narodnog fronta.

organizovale baštu i tu uzgajale sve ono što je potrebno za ishranu institucija o kojima su brinule.

Vaše bi se istraživanje štampe AFŽ-a moglo razumjeti i kao analiza metode razmene informacija odozgo prema dole i obratno.

To je jako interesantno. Dakle, AFŽ štampa je bila najvažniji kanal prenošenja političkih, ideoloških poruka i kreiranja i reprezentovanja stvarnosti, ali nadasve kreiranja novih ženskih uloga. Imate prvi nivo političkih tekstova u užem smislu, tekstova koje su pisale liderke AFŽ-a u kojima one govore o tome šta su politički prioriteti i obrazlažu te prioritete. To su bili politički govori sa kongresa i neka vrsta političkih temata, međutim, pokrajinske liderke AFŽ-a Vojvodine, koje su takođe visokopozicionirane u Komunističkoj partiji i pokrajinskoj KP, nemaju potrebu da ponavljaju politički govor liderki kao što su Cana Babović ili Vida Tomšić, nego one sada, sagledavajući situaciju u Vojvodini, na neki način prerađuju te tekstove i prilagođavaju ih, praktično prevode na situaciju na terenu. Drugim rečima, ako je cilj postići to da nema više nepismenih u Vojvodini, onda se prebrojava koliko žena je nepismeno po gradovima i srezovima i zadaju se zadaci tačno određenim organizacijama AFŽ-a koje onda imaju zadatak da taj prioritet zaista provedu u delo.

Na neki način one su prevodile idejnu na operativnu razinu.

Tačno, dakle, kako informacija putuje sa saveznog na pokrajinski nivo, tako se polako spušta politički govor koji je prilično uopšten i može da se primeni na sve delove Jugoslavije, i prilagođava konkretnoj situaciji, npr. u Vojvodini. Potom, AFŽ štampa ima zadatak da prezentuje šta se na osnovu onoga što su proklamovani zadaci zaista u stvarnom životu radilo. Kako bi se to ostvarilo, bilo je potrebno organizovati mrežu dopisnica koje će iz raznih delova zemlje pisati šta se u svakodnevnom životu dešava.

Dopisničke mreže formirane su onako kako je to situacija na terenu dozvoljavala, dakle to su one devojke i žene, domaćice, radnice, učiteljice po mestima i gradovima koje su umele da pišu i koje uglavnom nisu bile u Komunističkoj partiji. Te žene su svakako trebale da reprezentuju situaciju koja mora da prati glavne tokove političkih akcija, ali kada one pišu o tome šta se zaista dešava, onda se iz tih priča mnogo bolje može iščitati stvarni

život i napredak nego što je to moguće na nivou ideje i politike. Lična svedočanstva koja možemo naći u toj štampi su u stvari najbolji dokument vremena. Hajde sve, kuvanje i odgoj dece i zemljoradnja, rad u fabrici, ali politički kurs - kuku lele. Štampa tako donosi priču o Anici Bešević, članici AFŽ-a iz jednog sremskog sela, koja je iz kujne izabrana da ide na politički kurs da joj se objasni zašto je za nju (i sve druge) žene i - što je jako važno - za njihovu decu (najbolji socijalizam. Intervju sa Anicom je toliko dobar tekst u kojem se ona žali da nikada nije iz kujne izašla, niko je nikad ništa nije pitao, kako će ona sad na politički kurs?! Šta će ona da radi tamo? Kad je otišla na kurs, shvatila je da tamo sede iste žene kao što je i ona i da su predavačice žene koje je ona smela da pita sve što joj nije jasno, a toga je baš bilo. Sve to Anica objašnjava pa dodaje šta je tačno naučila na kursovima. Žene su ženama prenosile poruke, čitanje AFŽ štampe je bila obavezna organizovana aktivnost koja je imala rukovotkinju za čitanje tekstova i sve što je nejasno tu se odmah i objasni. To je bila žena, rukovotkinja kursa ili čitalačkog časa kojoj su one smele da kažu da im nije jasno. A organizovani su kursevi i za rukovotkinje gde su se kvalifikovale istaknute članice AFŽ-a. U zapisnicima Pokrajinskog odbora AFŽ-a Vojvodine mogu se naći i teme političkih kurseva gde su važna pitanja bila, recimo: nacionalno pitanje, agrarna reforma, pravila seljačkih radnih zadruga, struktura AFŽ-a, novo zakonodavstvo i ženska prava i dr. One koje su prvi put ušle u novinarsku profesiju, često nisu potpisivale svoje tekstove, pisale su o istim takvim ženama koje su bile seljanke iz seljačkih radnih zadruga, radnice u fabrikama, a meni su najinteresantnije priče iz seljačkih radnih zadruga o ženama koje su bile u poznim godinama, žene od šezdeset, sedamdeset godina. Veliki broj reportaža svedoči o njihovom uspehu u poslu kojim se bave i to je za mene bio znak da su sva iskustva bila važna i da su žene svih starosnih dobi, obrazovanja i nacionalnih pripadnosti bile podjednako važne. Kroz istraživanje AFŽ štampe zaista sam mogla da zaključim da je projekat emancipacije bio veoma značajan i sveobuhvatan i u nekom obimu stigao, makar u Vojvodini, u svaku kuću i da se zaista radi o koraku od sedam milja koje su žene napravile u tim prvim godinama socijalističke Jugoslavije.

Kažete da je djelovanjem AFŽ-a emancipacija ušla u svaku kuću, ali u kojoj mjeri se radilo o nečemu što možemo nazvati moranjem emancipacije, prisilom?

Kada se govori o izlasku žena u javnu sferu, onda poruke nisu mogle samo da se upućuju ženama, nego je podjednako važno da one budu upućene i ženama i muškarcima. Dakle, ta vrsta podrške ženama je morala da bude vrlo snažna zato što u nekim delovima zemlje žene praktično nisu ni izlazile iz kuće, naročito kad pogledamo Kosovsko- Metohijsku oblast (to je bio naziv oblasti odmah posle rata) i liderke AFŽ-a i komunistkinje (i komunisti) su zapravo morali da rade na menjanju svesti, menjanju pogleda na položaj žena, bilo je potrebno da se potpuno promeni svest i muškaraca i žena, jer jedno bez drugog ne ide. Tu do izražaja dolaze i druge vrste pomoći, nije bilo moguće da muškarac zabrani ženi da ode na sastanak AFŽ-a. Tada se to nazivalo *nazadnim odnosom prema ženama* i takav obrazac ponašanja se žigosao od političkog vrha do radnih organizacija. Neda Božinović (2) je govorila da su sastanci AFŽ-a bili prostor u kome su žene prvi put mogle otvoreno da govore o tome da ih muževi biju i jako je zanimljivo kako su neke organizacije to tada rešavale. Prvo se ženama objasni da je to nedopustiva situacija, da je novi socijalistički čovek jedna sasvim nova moralna struktura koja ne dozvoljava takve stvari i da su žene i muškarci ravnopravni i nedopustivo je da neko bude jači. Potom bi drugarice iz AFŽ-a odredile žustrije drugarice da odu da razgovaraju sa tim drugom koji je, eto, još uvek koristio te nazadne metode. Ukoliko drug ne bi ozbiljno shvatao to upozorenje, onda bi one otišle u njegov radni kolektiv, a najgora situacija bi bila ukoliko bi taj drug bio član KPJ, onda bi posledice bile vrlo ozbiljne po tog druga. Razumljivo je da je "žigosanje" ovih pojava popustilo sa slabljenjem AFŽ-a.

Taj ogromni rad koji su žene tih prvih godina socijalističke Jugoslavije uložile u obnovu života bio je na neki način valoriziran, da li je bio plaćen, da li je AFŽ imao profesionalnu službu?

AFŽ rad nije bio plaćen kao nadnica, ali recimo, žene su dobijale na upravljanje i brigu mnoge rekvirirane objekte, opremale ih i tamo smeštale i čuvale decu i ostale nezbrinute članove društva. Međutim, taj sav rad je trebalo i sistematizovati, tako da se od 1947. godine uvodi profesionalizam u AFŽ, dakle upošljavaju se profesionalne članice jer je trebalo imati pregled svih aktivnosti kako bi se savladali svi zadaci, a to nije moglo da se radi na dobrovoljnoj bazi, dakle postojala je masa plaćenih funkcionerki koje su radile unutar organizacije. Ne radi se o komunistkinjama

- (2) Pogledati: Stojaković Gordana (2002) *Neda jedna biografija*. Novi Sad: Futura publikacije
- (3) *Ženska stranka je u Beogradu formirana dvadeset i sedme, u Novom Sadu sledeće godine a sve stranke pa i ta ukinute su 1929 - Šestojanuarskom diktaturom.*
- (4) Tekst "Lenjin povodom međunarodnog dana radnica" koji govori o oslobađanju žena „od domaćeg ropstva“ u socijalizmu dva puta je objavljen u AFŽ štampi (1946. i 1949) a prvobitno je objavljen u "Pravi", glasilu Komunističke partije bošljevika 1921.

koje su bile na čelu organizacije, već o ženama koje su od najnižih pa do najviših organizacija koordinovale sve aktivnosti AFŽ-a, mada je među njima kasnije regrutovano novo članstvo KPJ. Organizacija uspostavlja sistem statistike koji je bio vrlo komplikovan i koji je trebao poslužiti za koordinaciju delovanja u jednom striktno organizovanom sistemu horizontalnog i vertikalnog povezivanja same fronte. Bilo je propisano koja organizacija unutar sistema vodi koju vrstu statistike, a ta statistika je bila takva da se praktično popisivao čitav život koji se dešavao u svakom selu, mestu, reonu grada. Popisivalo se koliko je žena učestvovalo na analfabetskim tečajevima, koliko je bilo predavanja iz higijene, o pravilnoj nezi dece, koliko je bilo edukacija na temu uzgoja pirinča u Vojvodini, uzgoja svilene bube, borbe protiv gubara, koliko je žena učestvovalo na političkim konferencijama, učilo o tome šta je socijalizam, šta su pravila seljačke radne zadruge, učile o svojim pravima u socijalističkoj Jugoslaviji, koliko je bilo žena koje su obilazile dečije domove, porodilišta, koliko je žena učestvovala na izgradnji dečijih igrališta, ambulanti, domova zdravlja, koliko je dece u kom mestu išlo u školu, kakvi su đaci, da li neko sa njima radi itd. Znači, o svemu što su radile na terenu, one su vodile statistiku i onda bi odbor na lokalnu slao tu statistiku višem odboru. Te statistike su slate u određenom rasporedu tako da su se one sabirale i na taj način su organizacije koje su bile na pokrajinskom, republičkom ili saveznom nivou imale jako dobar pregled šta se dešavalo na terenu. Recimo, u određenom mestu vi imate žena koje su fabričke radnice, tu treba da se organizuje obdanište, AFŽ organizuje obdanište, imate broj dece koja idu u školu, njihov rad se prati. Imate situaciju da su žene bolesne i da ne mogu da vode računa o svojoj deci i onda AFŽ reaguje tako što manju decu smesti u neki od domova, a stariju ostavi u porodici, ali toj porodici daje pomoć. Dakle, za svaku životnu situaciju AFŽ je imao određeni aktiv i sve su se potrebe mogle pratiti putem ove temeljne statistike sa terena.

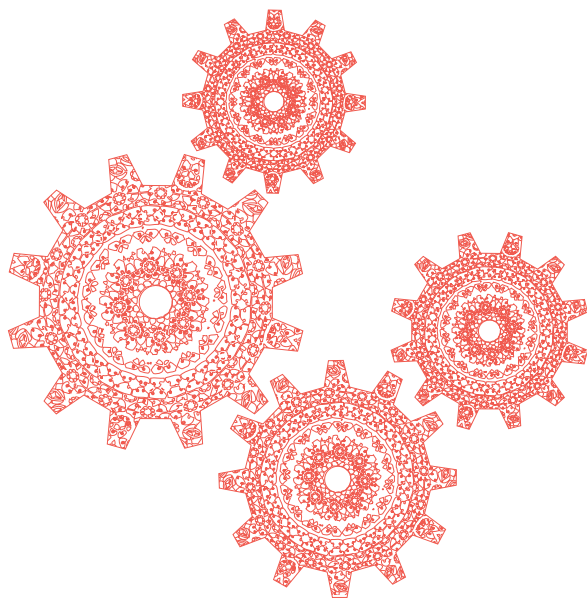
Da li možemo AFŽ zbog njegove brojnosti i načina konstituiranja kroz zajedničku borbu, u neku ruku razumjeti kao eksperiment unutar kojeg žene konačno odlučuju kako će odgovajati djecu i kako će se brinuti o starijima, dakle uređenje reproduktivnog rada rukovodile su one koji taj rad i obavljaju?

U nekoj meri i u određenom periodu. Sistem kolektivizacije imao

je svoju svrhu da stvori novog socijalističkog čoveka koji se stvarao na svakom mestu, od malena, kao i od ljudi koji su već bili formirani. Novi proizvodni odnosi sa sobom su doneli i opšti projekt ravnopravnosti, a u posleratnom periodu ogroman broj žena su bile i majke, što svojoj, što deci koja su izgubila roditelje i ti novi odnosi su se uspostavljali od obdaništa, gde je tačno propisano kako se deca hrane ali i politički obrazuju, tj. stvarao se novi način života unutar kolektivnog projekta koji nije bio samo ženski, ali su žene organizirale veliku većinu tog stvaranja u svakodnevnom životu. Od 1950. AFŽ, političkom odlukom, počinje da se gasi, a država je i dalje finansirala jedan deo društvenog standarda, ali je veliki deo troškova pao na porodice. Između ostalog to je zbog toga što nakon pedesete i uspostave samoupravnog sistema, gde su proizvodni pogoni i preduzeća morali da pokažu pozitivan ekonomski rezultat, projekat do tada ustanovljenog društvenog standarda postao skup. U tom periodu nije više bilo potrebe za tolikim brojem radne snage, naročito one manje kvalifikovane koju su većinom činile žene. Uredba o visokim dečjim dodacima i ukidanje jednog broja obdaništa i jaslica proizvelo je situaciju da se jedan broj žena vrati u kuće. U isto vreme moglo se i očekivati da će se iz tih dečijih dodataka finansirati i deo troškova koje su se pre centralno finansirale a ticala su se društvenog standarda (obdaništa, domovi za učenike...).

Žene su jednim dijelom izgubile ravnopravno mjesto u proizvodnji, a dobile nadnice za kućanski rad?

Zahtev za nadnicama za kućanski rad je tema dvadesetih godina u Kraljevini SHS (Jugoslaviji) kada je Ženska stranka (3) otvoreno tražila da se kućni rad plati kao svaki drugi proizvodni rad. Međutim, u socijalizmu je kućni rad žena ocenjen kao "najveća prepreka njenom oslobođanju"(4) ali i kao rad koji troši mentalnu i fizičku snagu žena, pa se tako, nakon pedesete, AFŽ, zajedno sa sindikatima, bavila istraživanjima o dvostrukoj opterećenosti žena. Ta istraživanja tačno obračunavaju koliko žena mora da radi kod kuće u slučaju da nema decu, ako ima jedno, dvoje ili više dece i na osnovu njih je zaključeno da je to razlog koji iscrpljuje njene snage i da zbog toga ona ne može da učestvuje punim kapacitetom u političkom životu zemlje. Stoga su one zahtevale da porodica mora da se okruži svim tehničkim sredstvima koja će pomoći ženi za rad u kući, međutim, žene

radnice su zahtevale i da se oforme uslužne radnje u koje će se ove delatnosti prebaciti kao što su radnički restorani iz kojih bi one mogle da nose jeftinu i kvalitetnu hranu kući. I jedno vreme je to tako i bilo, ja se sećam da smo se i mi tako hranili. Tu je postojala opasnost da se u takvim uslužnim radnjama onda javlja problem koncentracije slabo plaćene ženske radne snage, međutim, radničke menze i restorani su zaista funkcionisali jedno vreme. Potom, traženo je da se prehrambena industrija prilagodi tako da je moguće kupiti polugotove proizvode. Kada se gradio Novi Beograd, npr, (opet svedoči Neda Božinović) industrija nameštaja nije išla u korak sa novim tipom stana, pa su žene zahtevale da se industrija prilagodi novom načinu gradnje i života. Koliki je domet ovih ženskih zahteva na nivou Centralnog komiteta u to vreme, to je drugo pitanje, ali moj zaključak je bio da su one na nivou na kojem su mogle da odlučuju razgovarale o svim onim stvarima koje su se ticale svakodnevnog života najvećeg broja žena.

Šta smo izgubili 1953. godine i ukidanjem AFŽ-a?

Kad je počelo demontiranje AFŽ-a, prvo što se uradilo bilo je ukidanje profesionalnih funkcija, tada više nije bilo statistike, tada liderke AFŽ-a nisu imale pregled šta se dešava u svakodnevnom životu, a organizacija koja se zasnivala na prepoznavanju i rešavanju problema koji se ticao svakodnevnog života velikog broja žena, bez informacije sa terena, polako puca. A bilo je i drugih opstrukcija napr. uvođenje novih ženskih organizacija tipa "majka i dete".

Neda Božinović koje je bila funkcionerka u KPJ i borkinja, a kasnije sudija Ustavnog suda RS, uvek se kretala u narodu i kada je otišla u neko selo u Bosni nakon ukidanja AFŽ-a, kaže da je to bio kaos, da su žene bile toliko besne i žalosne kada je AFŽ ukinut, i rekle joj, "ukinuli ste nam afižu, naši muškarci svugde mogu da idu, i u lov i u kafanu, a to je bilo jedino mesto na koje smo mi mogle da idemo i gde oni nisu smeli da nam zabrane. I to ste nam ukinuli!"

Kada sam pitala Nedu zašto je, po njoj, došlo do ukidanja AFŽ-a, ona mi je odgovorila da je posle dugog razmišljanja zaključila da je opet na kraju prevagnuo patrijarhat u kojem je bilo jako teško prihvatiti ženu kao ravnopravnog čoveka. No, isto tako, promena ekonomskog sistema donela je novi kvalitet života koji je u jednom delu bio na štetu žena. Do 1949. je odgoj dece bio kolektiv-

iziran, briga o životu je bila kolektivna stvar, deo opšteg plana i svi su bili jednaki, a od pedesetih godina veliki deo te brige postaje privatna stvar svake porodice, mada je država i dalje delom podržavala ove i druge institucije društvenog standarda. Kad se na kraju raspao AFŽ, tu je bila haotična situacija pa je i vrh KPJ morao da interveniše jer je raspad bio neočekivano veći problem od onoga što su oni misli da će biti. Aktivnosti AFŽ-a su trebale da se skoncentrišu unutar organizacije Narodnog fronta, kasnije Socijalističkog saveza. Kada se ispostavilo da to ne funkcioniše dobro, onda je neko zavapio kako je to moguće da, dok je AFŽ to radio sve je funkcionisalo, a sad ništa ne ide, no nisu uzeli u obzir da su izgubili korak sa svakodnevnim problemima žena i reprodukcije života koje je samo jedna organizacija po principu ženske fronte mogla da savlada.

Kada govorimo o AFŽ-u, moramo promotriti regionalne razlike i genezu ženskih prava na području Jugoslavije?

Regionalne razlike u pojedinačnim pravima odigrale su bitnu ulogu u brzini i učinku emancipacije. Kada je stvorena Kraljevina SHS, bilo je šest pravnih područja. Svako područje je nasledilo onu pravnu regulativu koje je imalo i pre stvaranja Kraljevine. U toj raspodeli Vojvodina je jako dobro prošla zato što je mađarski Građanski zakonik potpuno podržavao pravnu sposobnost žena, a prethodno austrijski Građanski zakon je dozvoljavao žensko nasleđivanje, tako da su vojvođanske Srkinje, za razliku od onih južno od Save i Dunava, mogle da se bore za nasleđe čak i u sudskim sporovima i imale mogućnost da raspolazu nasleđenom imovinom, i to su one koristile. To se vidi po tome koliko su bogate bile ženske organizacije u Vojvodini pre Prvog svetskog rata i koliko su sredstava ostavljale žene za školovanje drugih žena. Nepismene žene su počev od 18. veka ostavljale sredstva za visoko obrazovanje drugih žena. Hoću da kažem da je ideja emancipacije pala na plodno tlo u Vojvodini dok je u Kosovsko-Metohijskoj oblasti za veći deo žena to uglavnom bila samo reč.

Kako su ta prava evoluirala u revoluciji i nakon nje?

U AFŽ štampi čitamo mnoge situacije žena koje govore o svom ličnom životu, da su bile partizanke i da su se u ratu opismenile i stekle osnovna politička znanja, da su kasnije u AFŽ-u i radnim kolektivima sticale neka nova znanja i postale osobe koje su bile sasvim drukčije od onoga što biverovatno bile u Kraljevini Jugoslaviji.

Žene su u Narodnooslobodilačkoj borbi položile velike žrtve kako bi stvorile svet koji bi bio bolji za njih i njihovu decu, u borbi su tako konstituirale odredbe koje su kasnije upisane u Ustav FNRJ i zakone koji su garantovali ravnopravnost. U Ustavu FNRJ iz 1946., član 24, izričito stoji da su žene ravnopravne sa muškarcima i da za isti rad žene imaju iste plate, odnosno nadnice i da država brine o zaštiti majke i dece. To nije bio slučaj u drugim zemljama Zapada, gde su žene takođe za vreme Drugog svetskog rata bile radna snaga. Nakon donošenja člana 24. Ustava FNRJ, usledio je sistem zakona koji je zaista utemeljio sva ta prava na ličnom, porodičnom i političkom planu. To je bio važan argument kojim se agitovalo za veće učešće žena u političkom i privrednom životu zemlje. Žene su u prvim godinama stvaranja socijalističke Jugoslavije krenule ka poziciji interesne grupe gde su se sa jedne strane suočile sa situacijom gde treba da formulišu svoje interese i da se za njih bore, a sa druge strane su postale interesna sfera jer je bilo jasno da se obnova i izgradnja zemlje, a i stvaranje jednog novog socijalističkog društva, ne može desiti bez ozbiljnog aktivnog učešća žena i tu je AFŽ odrgrao nesporno važnu ulogu. Žene su se u socijalizmu izborile i dobile prostor da unutar nove ideologije aktivno učestvuju u stvaranju novog odnosa među polovima, da uspostavljaju ravnopravnost, a AFŽ je organizovao mehanizme koji su mogli da uključe većinu žena (bar u Vojvodini) u ovaj projekt iako najveći deo, zapravo, nije bio politički angažovan u pokrajinskim i republičkim i naravno saveznim telima odlučivanja.

AFŽ je imao za cilj da premosti razliku između zakona i primjene prava?

Odmah posle oslobođenja je bilo jasno, i sve liderke AFŽ-a su o tome govorile, da treba imati mehanizme da bi se prevazišlo ono što je Vida Tomšić nazvala uronjenost u ropsko, jer je veliki broj žena upravo bio uronjen u ovakav odnos i bilo je potrebno strašno puno napora da se izdignu iz toga. One su te zaključke izvodile zato što su bile kroz organizaciju jako dobro obaveštene o stanju na terenu. Kada su, recimo, uvidele da je broj abortusa jako veliki i da je bilo mnogo napuštanja vanbračne dece, onda su u AFŽ-u shvatili da mora da se formira sekcija koja će edukovati žene šta su njihova prava i sprovesti u praksu zakon kojim je utvrđeno da vanbračna i bračna deca imaju ista prava i da imamo drugačiju situaciju od one u buržoaskom, kapitalističkom društvu, one su

radile na prenošenju tih prava na lokal. Vojka Demajo, koja je bila sutkinja Ustavnog suda RS i članica AFŽ-a, zahtevala je da svaka organizacija AFŽ-a na gradskom nivou ima sekciju koja će se samo time baviti, jer žene koje ne znaju svoja prava, ne mogu ni da ih koriste. To su bila i bračna prava, prava pri razvodu, prava svojine udovica i prava zajedničke stečene svojine i mnoga druga prava o kojima žena pre revolucije nije mogla ni da sanja.

Kada se danas tematiziraju ženska prava, često se ne prepoznaje razlika između izbornih prava i dodjeljenih, od neke treće strane implementiranih "rodnih sljepila" ili političke korektnosti.

Zakonom zagarantovana prava su sve prava koja su naše prethodnice izborile, a mi danas gubimo i nemamo svest kako je to teška borba bila. Ta je borba započela još sredinom devetnaestog veka i generacije žena su se zaista očajnički borile, a najveća borba odigrala se tokom Drugog svetskog rata u borbi koja je odnela hiljade života i donela na kraju Ustav iz 1946. za koji su pale ogromne žrtve, a mi, ne znajući za tu borbu, jako lako gubimo ono što je nekad izboreno. Sa takvim zaboravom mlađe generacije misle da će sada nama EU da pokloni neka prava i da nam uvede, prelije iz "razvijenih demokratija", ne znajući da mi imamo jedno jako važno nasleđe.

Danas je često prisutna i priča o feminizmu koji se ne referira na društvene i proizvodne odnose, već promovira žensko oslobođenje kao rad na našim osobnim ljudskim kapitalima koji ovise o tome koliko mi individualno ulažemo u sebe. kakve su posljedice ovako smjernog pothvata sužavanja feminizma na individualni projekt "uspješnih" žena i pojedinačne ravnopravnosti?

Kada o tome razgovaram sa ženama koje imaju svoje privatne firme i koje se hvale kako one u radnom odnosu imaju nekoliko porodilja o kojima brinu jer po zakonu plaćaju na vreme porodiljsko i sl., one previđaju da u stvarnosti, kako bi opstale u kapitalističkom sistemu, moraju da koriste patrijarhalne modele ponašanja – izrabljuju i često maltretiraju i muškarce i žene. Na kraju, proizvodni odnosi su takvi da se to neminovno dešava bez obzira da li su žena ili muškarac u poziciji moći, jer kada ne osporite odnose u kapitalizmu, ništa se ne menja. Kapitalizam uvek iznova proizvodi nejednakost, možemo ga zvati koruptivni, neoliberalni, finansijski, no odnosi dominacije i eksploatacije ostaju isti.

(5) http://www.zindokcentar.org/pdf/04_stojakovic_solidarnost_ili_lajkovanje.pdf

* Gordana Stojaković istražuje i mapira ženske organizacije i ženske borbe na teritoriju bivše Jugoslavije. Članica je organizacije S.T.R.I.K.E. Živi i radi u Novom Sadu.

U izdanju koje je izdala organizacija S.T.R.I.K.E, koje ste i vi članica, svjedočimo slučajevima u kojima je vidljivo da tek danas ženama nije jasno koja su im prava zakonom zagwarantirana, a onda i kada znaju ne postoje efektivni institucionalni mehanizmi kako bi se za njih i izborile.

AFŽ i učinci AFŽ-a pokazuju koliko su važne političke i ideološke odluke za primenu tih prava, ali, ono što možemo čitati na primeru prvog perioda (do 1950) stvaranja socijalističke Jugoslavije je potreba za autentično ženskom organizacijom u kojoj se raspravlja o stvarnim problemima velike većine žena. Ženske mreže političkih partija nisu ta mesta, a ni NVO, jer su prve najčešće lojalne svojim liderima a druge svojim finansijerima. Kako je moguće da u poplavi zakona o rodnoj ravnopravnosti, protiv nasilja nad ženama... imamo tako porazne rezultate u praksi?

Feminizam i ljevica u nas?

Napisala sam jedan tekst „Solidarnost ili lajkovanje: Dnevnik feministkinje o feminizmu i levici u Srbiji (1978-2007)“⁽⁵⁾ u kojem sam pokušavala da odgovorim na nekoliko pitanja odnosa feminizama i levice u Srbiji. Ono što je poražavajuće je činjenica da feminizmi koji su nastali devedesetih, pre svega kao protest protiv rata i nasilja, nikada frontalno, nikada istrajno nisu napali kapitalizam. Dokaz toga je da je veliki broj onih koje su se bavile time, taj svoj feminizam kapitalizovao unutar delovanja mnogih političkih stranaka gde se lepo snašao. Van tog prostora ostao je jako mali broj žena koje su sada na margini. U političkom smislu, sve snage koje osporavaju kapitalizam i kažu kako kapitalizam ima alternativu su takođe marginalizovane, no na žalost, radi se

o levici koja se javlja više kao neka vrsta rasparčane, polarizovane struje koja je u svađi oko obično teorijskih varijacija na istu temu, ali tom posvađanom članstvu to izgleda kao nepremostiv rov. Više je to neka vrsta debatnog kluba nego neka sila kao SIRIZA, koja nije čvrsto strukturirana politička struktura nego je koalicija dobro formulisana na principima jedinstvenog fronta, dakle da se za pojedinačne ciljeve radničke klase vodi borba za radničku klasu kako se ciljevi te borbe ne bi zadržali u okviru kapitalizma. To je taj zajednički front, koji su definisali Trocki i Lenjin, a koji mi još uvek nemamo. Slutim da se taj neki zajednički front polako valja, ali još uvek ne formira. Mi se prepoznajemo i susrećemo u Novom Sadu, Zrenjaninu, Zagrebu, Beogradu, Ljubljani, ali još uvek nema neke snage koja je čvršće strukturirana da bi mogla da napravi i da artikulise osnovne zahteve. Ali, unutar te neke nove levice, mera agende ženskih prava mora da bude prihvaćena. Nije dovoljno samo reći da će oslobođenje žena da se desi samo kroz oslobođenje radničke klase (savremenu radničku klasu čini mnoštvo različitih identiteta, uključujući i nezaposlene), nego da će se mera određenosti šta će ženska prava biti kreirati kroz položaj žena u svakodnevnom životu, jer svakodnevni život je onaj prostor koji može da objedini sve ženske identitete koji su joj u određenom trenutku bitni. Nekada će joj biti bitni da ona bude radnica, nekada da bude majka, nekad da se obrazuje, ali svi ti identiteti će biti skoncentrisani u svakodnevnom životu, a ne u nekom drugom prostoru. Redosled tih ženskih identiteta i njihov intenzitet ne mogu da određuju patrijarhat i kapitalizam, kao što se danas dešava. To je nešto što nova levica mora da ima u vidu ukoliko želi da žene pristupe u većem broju.

EKSPLOATACIJA U NAŠA ČETIRI ZIDA: KUĆANSKI RAD NA NEODREĐENO

VEDRANA BIBIĆ

Kada bismo je u čežnji da trenutak ovjekovječimo datumom i godišnjim dobom pitali: Ali što ste radili 5. travnja 1868. ili 2. studenog 1875., ona bi pogledala u prazno i rekla da se ničeg ne može sjetiti. Jer večere su skuhanе; tanjuri i šalice oprani; djeca poslana u školu i otišla u svijet. Od svega toga ništa ne ostaje. Sve je ishlapjelo. Nema biografije ili povijesti koja bi o tome mogla reći ijednu riječ. Virginia Woolf, Vlastitasoba, Centar za ženske studije, Zagreb, 2003.

LIUBAV ILI RAD?

“Ishlapjeli”, odnosno društveno rijetko valoriziran rad na koji se referira Virginia Woolf, sav je onaj neophodan reproduktivni – kućanski rad. U ovom ćemo tekstu termin *kućanski rad* promotriti u okviru zahtjeva za nadnicom i kratkog historijata problematike neplaćenog ženskog rada. Samu sintagmu koristit ćemo u širem smislu – pod kućanskim radom tako podrazumijevamo sve biološke i društvene aspekte reprodukcije: uz kućanske poslove (kao što su kuhanje, pospremanje, pranje i peglanje) referiramo se i na reprodukciju samih ljudskih bića – rađanje djece – te na njegovateljski rad, tj. brigu za djecu, starije i nemoćne. Na samom početku treba jasno naznačiti kako se uvriježena podjela na javnu, mušku, i privatnu, žensku, odnosno na proizvodnu i neproductivnu, kućansku sferu temeljila na argumentaciji da su žene iracionalna, emotivna bića, nesposobna za apstraktno mišljenje. Žene su također, tragom ove argumentacije, neizostavno povezane s prirodom i potomcima, pa se time legitimira pozicija u kojoj se na brigu za djecu i obitelj ne može gledati kao na posao, čime se *a priori* dokida mogućnost nadnice za pružanje ovakvih usluga. Ipak, jačanjem feminističkih pokreta rasprava o suodnosu javne i privatne sfere postaje sve češćom temom debata. Privatnost kućanske sfere prepoznata je kao ključno mjesto ženske opresije, pa je dio lijevo orijentiranih feministica upravo u ovoj temi pronašao ishodište kampanje sa zahtjevom za nadnicama kao jednim od mogućih rješenja za ukidanje nametnute podjele.

NADNICE ZA RAD

Rasprava o zahtjevu za nadnicama za kućanski rad, koja se odvijala većinom u američkim, talijanskim i britanskim lijevim feminističkim krugovima, doživjela je svoj vrhunac početkom

sedamdesetih godina. Pamflet koji je rasplamsao diskusiju, *The Power of Women and the Subversion of the Community*, 1972. objavljuju Mariarosa Dalla Costa i Selma James. U njemu autorice progovaraju o problemu neplaćenog ženskog rada te propituju ne samo ulogu žene u suvremenom društvu nego i odnos same ljevice prema tzv. ženskom pitanju. Dalla Costa naglašava da je problematiziranje kućanskog rada potencijalno snažno emancipatorno oružje jer je zajedničko svim ženama radničke klase koje bez vlastitog novca ne mogu promijeniti uvjete u kojima rade i žive, a pritom redefinira samu nadnicu stavljajući u fokus rasprave činjenicu da kada kapitalist zapošljava muškarca, on zapravo dobiva dva radnika – muškarca i njegovu suprugu koja stvara preduvjete zbog kojih muškarac može obavljati posao za nadnicu. Nastavljajući se na Dalla Costu James stavlja naglasak na jačanje društvene snage koja može omasoviti proleterijat jer će se žene moći ravnopravno muškarcima boriti protiv eksploatacije tek kada uđu u sustav nadnice, tj. postanu ravnopravnim dijelom radničke klase. Pored uspostavljanja zahtjeva za općom ravnopravnošću cjelokupne radničke klase, ovakva strategija podrazumijeva i povezivanje žena u urbanim i ruralnim sredinama odbacujući ideju o potpuno drugačijem pristupu problemima žena trećeg svijeta i “razvijenog” svijeta – unatoč nezanemarivim razlikama u svakodnevnom životu – jer, na koncu, bez obzira na geografiju, žene su te koje se u najvećem broju slučajeva moraju pobrinuti da muškarac ode na posao a djeca u školu nahranjeni i čisti.

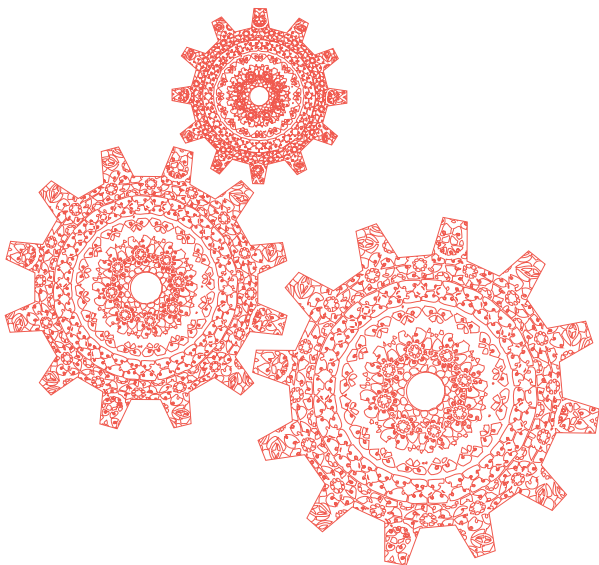
Silvia Federici u tekstovima *Wages Against Housework* i *Why Sexuality is Work* (oba objavljena 1975.) nanovo ističe kako zahtjev za nadnicama za kućanski rad nije samo zahtjev za određenom svotom novca već funkcionira i kao revolucionarna perspektiva za čitavu radničku klasu. Kako je već na početku spomenuto, kućanski je rad morao biti okarakteriziran kao nešto “prirodno” i nije mogao biti priznat kao dio društvenog ugovora jer nikada nije bilo namjere da bude plaćen. Stoga se takav rad prisilno pretvara u tzv. čin ljubavi – kućanica servisira muškog radnika fizički, emocionalno i seksualno. Stoga, kako navodi Federici, zahtjev za nadnicama funkcionira samo ako uz njega težimo stvarnom restrukturiranju društvenih odnosa, točnije – boreći se za nadnice za kućanski rad borimo se protiv dodijeljenih društvenih uloga koje je kapitalizam namijenio ženama.

ŠTO PRODUKTIVNOST IMA S TIM? (TEORIJSKI PRIJEPORI)

Jedan od razloga zašto se rasprava o nadnicama za kućanski rad u ovom obliku iscrpila prerano, još prije kraja sedamdesetih (uz, dakako, činjenicu da se fokus polako počeo premještati s materijalističke analize na kulturnoidentiteska pitanja), svakako je bio i začarani krug prijedora oko produktivnosti i neproduktivnosti rada unutar kućanske sfere.

Kako Kathi Weeks navodi u knjizi *The Problem with Work* (2011.), ortodoksija je strana zastupala stav da je kućanski rad neproduktivan jer ne stvara višak vrijednosti, dok su autonomističke marksističke feministkinje smatrale da takav rad posredno stvara višak vrijednosti, pa se mora shvaćati kao integralni dio kapitalističke proizvodnje jer bez reprodukcije radne snage ne bi bilo ni samih radnika. U apendiksu knjige *Women's Employment and the Capitalist Family* (2011.) Ben Fine se, analizirajući raspravu o kućanskom radu, posebno osvrće na debatu o njegovoj produktivnosti i neproduktivnosti. Zaključuje da iako ženski kućanski rad prema marksističkoj teoriji jest neproduktivan, on je iznimno važan za tržišnu ekonomiju i reprodukciju kapitala te je jednako nužan kao i nadnički rad. U tekstu *For Every Knight in Shining Armor, There's a Castle Waiting to be Cleaned: A Marxist-Feminist Analysis of the Household* (1) Harrieta Fraada, Stephen Resnicka, i Richarda Wolffa navodi se kako kućanica upravo svojim radom pretvara sirovine (sirovu hranu, prljavu odjeću i nepospremljen dom) u gotove proizvode koji imaju uporabnu vrijednost. Ipak, s obzirom na to da njezin muž i djeca ne plaćaju nadnicu za proizvode koje koriste, a žena ne prodaje višak vrijednosti koji proizvede (pa ne dolazi ni do razmjene roba), ti proizvodi nemaju razmjensku vrijednost – stoga ovaj proces ne možemo nazvati kapitalističkim procesom proizvodnje.

Treba imati na umu da debate između ortodoksnih i autonomističkih shvaćanja termina produktivnog i neproduktivnog rada i dalje traju, pa ih ni u kojem slučaju ne treba smatrati riješenima kao ni zanemariti ili osporiti njihovu važnost, i to ne samo na razini njihova teorijskog efekta. Ipak, jedan od važnih razloga inzistiranja na produktivnosti unutar reproduktivne sfere bio je ne samo teorijski već i duboko političan: zbog manjkavog uvida u problematiku ženskog neplaćenog rada u redovima je marksističkih teoretičara postalo gotovo uvriježeno

- (1) Članak je objavljen u časopisu *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society*, 2. svezak, 4. izdanje, 1989.
 - (2) eng. family wage
 - (3) <http://www.statcan.gc.ca/nea-cen/list-liste/household-menage-eng.htm>
<http://www.cfuw.org/Portals/0/Unpaid%20Work%20and%20Long-form%20Census%20Tool%20Kit.pdf>
 - (4) Carole Pateman, *Democratizing Citizenship: Some Advantages of a Basic Income, Politics & Society*, 2004.
 - (5) Franjo Kožulj, *Žena u samoupravljanju: Samoupravni i radni status žene u Bosni i Hercegovini (rezultati istraživanja)*, Sarajevo, 1973.
- * Vedrana Bibić je aktivistica, članica BRID-a, femfronta i ženske fronte. Živi i radi u Zagrebu.
 - * Tekst je nastao na osnovu izlaganja Vedrane Bibić na tribini: *Eksploatacija u naša 4 zida*. Tribina je održana u prostorima MAZ-a u travnju 2013. godine u organizaciji Mladih antifašistkinja Zagreba, femfronta i BRID-a.

mišljenje da neproduktivan rad ne može biti fokusom kritike kapitalizma, pa je reproduktivna sfera još jednom ostala po strani, odnosno i dalje se smatrala pitanjem koje bi trebalo doći na red tek kada riješimo problematiku proizvodne, tj. javne, muške sfere.

I NAKON KUĆANICE – KUĆANICA (IZLAZAK NA TRŽIŠTE RADA I DVOSTRUKA EKSPLOATACIJA)

U vrijeme kada nastaje zahtjev za nadnicama za kućanski rad većina ženske populacije još uvijek nije izašla na tržište rada. Selma James već tada prepoznaje da se problematika neplaćenog kućanskog rada zasigurno neće riješiti samim izlaskom žena na tržište rada niti je rad za nadnicu залог ženske emancipacije – upravo suprotno, unutar kapitalističkog sustava žene će postati dvostruko podređene: kod kuće i na radnom mjestu, odnosno i dalje će obavljati, uz rad za nisku nadnicu, i besplatan kućanski rad. Naravno, to nikako ne znači da se James zalagala za ostanak žena unutar kućanske sfere ili za opciju “obiteljske plaće”⁽²⁾ koju muškarac (*breadwinner*) zarađuje kako bi mogao prehraniti čitavu obitelj, a koja dodatno učvršćuje, čini se, neraskidivu vezu između partijarhata i kapitalizma, već ističe kako pod ovakvim uvjetima žene zasigurno nakon izlaska na tržište nisu samostalne, već dodatno eksploatirane.

ISPOMOĆ DO PRVE KRIZE

Unatoč kratkom vijeku aktivne debate o zahtjevu za sljedećih je desetljeća na različite načine ostala prisutna unutar raznih (ne samo feminističkih) krugova jer je dvostruka opresiranost sve više dolazila do izražaja. Vrijednost se kućanskog rada tako promatrala i u parametrima neoklasične ekonomije: kanadske su ankete pokazale da žene u toj zemlji 2/3 od 25 milijardi radnih sati provode u neplaćenom kućanskom radu, što prema nekim izračunima čini između 30% i 40% BDP-a.⁽³⁾ U Venezueli se pak – kako je definirano u članku 88. Ustava – kućanski rad smatra ekonomskom aktivnošću koja stvara dodatne vrijednosti i proizvodi društveno blagostanje, pa kućanice imaju pravo na socijalnu zaštitu i državnu mirovinu. Iako su mnoge države adresirale ovaj problem i davale različite poticaje kako bi donekle olakšale ili smanjile teret neplaćenog ženskog rada, primjeri ovakvih mjera, tj. njihova gotovo neizbježnog ukidanja dolaskom krize (primjerice poticaji najsiromašnijim obiteljima, dječji doplatci ili kompenzacijski

mehanizmi kojima se ženama u mirovini daje naknada za njegovateljski rad) samo potvrđuju tezu teoretičarki poput Federici, Coste i James da bez promjene samih proizvodnih odnosa kao i rodnih odnosa unutar kućanstava nikakva pojedinačna mjera nije u stanju izmijeniti uzroke dvostruke opresiranosti i rodne podjele, već najčešće služi održavanju statusa quo. Kako je Federici ironično primijetila, čini se da u vrijeme fleksibilizacije tržišta rada, do koje nužno dolazi u doba ekonomske krize, jedino kućanski posao nikada neće biti prekaran niti part-time – on je stalan, s ugovorom na neodređeno.

Nastupanjem ekonomske krize (inherentne kapitalističkom sustavu proizvodnje), jedna od prvih državnih mjera jest upravo rezanje socijalnih usluga koje su najviše rasterećivale žene u kućanstvu, pa se ove usluge novim mjerama i legislativama ponovno prebacuje na leđa tih istih žena. Imajući u vidu kratkotrajnost mjera države blagostanja koje su ublažavale dvostruku opresiranost, zahtjev za nadnicama za kućanski rad, kao što su i same feministkinje koje su provodile ovu kampanju kasnije isticale, bio je zamišljen više kao provokacija statusa quo i poziv na debatu o položaju žene unutar često zanemarene privatne sfere i kao zahtjev za redistribucijom kućanskog rada nego kao stvarni zahtjev za izračunavanjem nadnice kućanicama. On u ovom obliku nakon sedamdesetih nije zaživio, ali je zasigurno pridonio razvijanju različitih teorijskih uvida vezanih uz problematiku kućanstva i reprodukcije. Tako danas postoje brojne inicijative (i među samim feministkinjama) za uvođenjem univerzalnog temeljnog dohotka kao podloge za jednakopravnost i dokidanje siromaštva koji je, smatra Pateman⁽⁴⁾, za žene značajan i stoga što se ne bi dijelio unutar kućanstva, već direktno pojedincima i pojedinkama.

KUĆANSTVO OTPORNO NA REVOLUCIJU?

Nastavljajući se na spomenutu venezuelansku ustavnu odredbu, za kraj je važno spomenuti i odnos prema kućanskom radu u jugoslavenskom kontekstu. Naime u porodičnom zakonu FNRJ-a iz 1948. godine stajalo je da se kao “doprinos zajedničkoj imovini

računa ne samo zarada svakog bračnog druga, nego i pomoć jednog bračnog druga drugome, vođenje domaćih poslova, staranje i održavanje imovine kao i svaki drugi rad na upravi, održavanju i povećanju imovine”. Time je u Jugoslaviji neplaćeni rad formalno-pravno priznat.

Ipak, kada bismo postavili pitanje koliko je realno postojeći socijalizam uspio promijeniti uvjete ženske opresije, najčešći bi odgovor bio da unatoč bitnim strukturnim pomacima patrijarhalna matrica u odnosima unutar privatne sfere ostaje gotovo nepromijenjena. Iako se problematika neplaćenog rada prepoznavala, ona se nije smatrala političkim pitanjem, već ostatkom konzervativnih predrasuda zbog još uvijek neuređenih odnosa privatnog vlasništva.

Istraživanja su pokazala da je velik broj žena i dalje smatrao da su dominacija muškaraca i opterećenost obavezama u porodici osnovni činioci nepovoljnog socijalnog statusa i neravnopravnog položaja unutar samoupravnog sustava.⁽⁵⁾

Unatoč različitim historijskim procesima i društvenim uređenjima čini se da je jedna stvar zajednička svim društvima i sustavima, a to je neplaćeni ženski rad, koji je, čini se, otporan i na revoluciju. Kao što smo već naveli, dobar dio ljevičarskih praktičnih i teorijskih stremljenja zanemaruje pitanje ženskog neplaćenog rada svodeći ovu problematiku na tek sekundarnu onoj tzv. javne, proizvodne sfere. Jednako tako ako dobar dio revolucionarnog naboja nije usmjeren upravo na dokidanje privilegije koju uživa polovica radničke klase, revolucija nikako ne može biti zalog emancipacije, stoga iz zajedničkog nam iskustva možemo zaključiti da dvostruka ženska opresiranost ne nestaje u potpunosti ni unutar socijalističkog sustava, a kamoli u državi blagostanja ili otvaranjem slobodnog tržišta.

Žene će imati mogućnost emancipacije isključivo onda kada unutar progresivnih lijevih programa problematika kućanskog rada (naravno, uza sva ostala, lijepo nazvana “ženska”, ali i ostala takozvana manjinska pitanja) zauzme zasluženo mjesto i postane predmetom sustavne i konkretne analize, odnosno onda kada lijevi programi i lijeve organizacije i partije u svojoj suštini postanu i istinski – feministički.

NA TRŽIŠTE, NA TRŽIŠTE! TREND KOMODIFI- KACIJE ODGOJA I OBRAZOVANJA

KAROLINA LEAKOVIĆ

Ovaj kratki osvrt dotaknut će se pitanja socijalne uloge države, javno financiranih i svima dostupnih usluga- ponajprije za djecu predškolske dobi, potom na evidentan trend komodifikacije ili pottržišnja sustava pružanja tih usluga i pokušati na taj način pojasniti kako se ovakve tendencije nesumnjivo odražavaju na društveno-ekonomski status žena.

KAD GOVORIMO O SOCIJALNOJ DRŽAVI

Ako ćemo uopće govoriti o Hrvatskoj kao socijalnoj državi, neizostavno je osvrnuti se na period socijalizma, dakle od 1945. do 1990. godine, budući su se unutar tog perioda, uz ubrzanu modernizaciju i industrijalizaciju, paralelno znatno proširila i unaprijedila socijalna prava, a također i socijalna infrastruktura. U sustavu su djelovali socijalni fondovi, nastala je mreža centara za socijalni rad i tome slično. Dok SAD i Velika Britanija, s krizom sedamdesetih i osamdesetih godina provode neoliberalne reforme režući socijalna prava, u to vrijeme, kako tvrdi dr. Vlado Puljiz, Jugoslavija na te izazove reagira relativnim povećanjem socijalnih prava odnosno socijalnih troškova. Primjera radi, udio prosječne mirovine u prosječnoj neto plaći u razdoblju 1987– 1990. iznosio je između 75,3 i 78,4%, dok se danas taj postotak spustio ispod 40% i iznosi 39,39%. Dakle, u periodu od 1990. do danas svjedočimo njegovu, gotovo pa progresivnom, padu.

Urušavanje sustava socijalnih usluga početkom devedesetih, što zbog rata, ali i pretvorbe i privatizacije koja se relativno tiho odvijala u pozadini, rezultiralo je postupnim gubitkom sidra socijalne sigurnosti i trganjem socijalno-zaštitne mreže iako se o Hrvatskoj, u to vrijeme, može govoriti i o tzv. kriznoj socijalnoj državi, budući se ulaskom humanitarnih organizacija pojavljuje i određeni paralelizam u sustavu.

SOCIJALDEMOKRACIJA, NEOLIBERALNE REFORME I KRIZA

Kraj devedesetih donio je početak snažnijeg utjecaja Svjetske banke i MMF-a u osmišljavanju i provođenju reformi – i ekonomskih i primjerice mirovinskog sustava- što znači da otad ne samo u Hrvatskoj nego i u drugim postkomunističkim zemljama pratimo implementaciju neoliberalnog koncepta, dodatno potenciranog pridruživanjem Hrvatske Europskoj uniji. Pritom,

nije nevažno da su tada i u Hrvatskoj, ali i u mnogim zemljama Europske unije na vlasti socijaldemokrati. To dakako otvara mnoga pitanja o tome što zapravo danas znači pojam socijaldemokracije.

Slijedeća etapa reformi uvjetovana je ekonomskom i financijskom krizom od 2008. godine koja zadaje još jedan udarac ulozi države u osiguravanju Ustavom zajamčenih prava poput prava na obrazovanje, široko dostupnog i besplatnog, potom prava na zdravstveno osiguranje i, u konačnici, prava na rad. Pravdajući se visokim troškovima, neefikasnošću, i naravno zahtjevima Europske unije, što u mnogim slučajevima zapravo i nije igralo odlučujuću ulogu pri donošenju odluka o rezovima, političke elite u posttranzicijskim zemljama efikasno se povlače iz prostora kreiranja, donošenja i provedbe politika i strategija. Pritom svode svoje djelovanje na relativno neuspješno tehniciranje na poznatome terenu, kretanje unutar neoliberalne paradigme bez ideje i bez nagnuća za nekim naprednim promišljanjem. Zato postaje moguće da, neovisno o dijelu političkog spektra s kojega dolaze, svi i sve ključne političke figure svoje politike grade na terminima poput konkurentnosti, bolnih rezova, smanjenja troškova, tobožnje racionalnosti, fleksibilizacije, fleksigurnosti, privatizacije, komodifikacije, sve kako bi se oslabio utjecaj socijalne države.

ZAŠTO KRIZA NAJVIŠE POGAĐA ŽENE?

Zašto i kako se sve navedeno odražava na status žena? Zašto je kriza najbolnije pogodila i pogađa žene? Zašto snažna državna regulativa i javno financirane usluge imaju emancipatorski i razvojni karakter? I, na kraju, zašto takve regulative u Hrvatskoj zapravo nema i zašto, uostalom, o tome tako rijetko, prigodničarski govorimo?

U izvješću pravobraniteljice za ravnopravnost spolova za 2012. godinu, koje je objavljeno i na njezinim internetskim stranicama, ukazuje se na mnoge spomenute probleme, a osobito važnim možemo smatrati upozorenje na nisku stopu radne aktivnosti žena u Hrvatskoj koja iznosi svega 39,1%. Ovakva situacija je, smatra pravobraniteljica, problematična iz najmanje četiri razloga:

1) ekonomska neaktivnost velikog broja žena potiče njihovu ekonomsku ovisnost o muškarcima i perpetuira ustaljeni stereotip

o glavama obitelji,

2) doprinosi izloženosti žena riziku od siromaštva, a posebno u starijoj životnoj dobi, čime veliki broj žena postaje "socijalni slučaj",

3) u mjeri u kojoj značajan broj ekonomski neaktivnih žena ostaje u svom kućanstvu kako bi se posvetile brizi za djecu i obitelj, perpetuira rašireni rodni stereotip o ženama kao primarno odgovornima za ove društveno korisne aktivnosti, dok istovremeno žene za obavljanje tih aktivnosti od društva ne primaju nikakvu naknadu, bez obzira na neupitnu korist koju društvo ima od ovakvog rada,

4) žene predstavljaju većinu zaposlenih u tek 7 od 19 područja djelatnosti na tzv. tržištu rada, dominirajući u zdravstvu, obrazovanju, socijalnoj skrbi.

NEPLAĆENI RAD I STRATEGIJA KULTA NJEGOVATELJICE

Ako u fokus rasprave postavimo temu neplaćenog rada, osobito je značajna treća primjedba o "društveno korisnom radu" koji obavljaju žene, a za koji ne primaju nikakvu naknadu. Riječ je o politici njege i brige kojoj žene, tobože, prirodno naginju i što se kao problematika konstruira na način da naizgled žene same za ovakav rad ne žele biti plaćene.

Kult sluškinje, negovateljice – majke, kćeri, snahe, supruge koja se žrtvuje za muškarca, oca obitelji, djecu – u konačnici državu – na našim je prostorima bio itekako izražen devedesetih, ali kad i ako se upustite u čitanje nekih dokumenata, zakona, politika koje važe i danas, ili su važili donedavno a nije ih zamijenilo ništa drugačije, vidite da se događa jaz između onoga što opisuju zakon ili politika u smislu policy dokumenta i onoga kako živimo. Tako aktualna Nacionalna populacijska politika iz 2006. godine kaže kako je "pozitivan stav prema obitelji, braku i djeci duboko ugrađen u kulturu hrvatskog stanovništva", te potom kako "uvažavajući istraživanjima potvrđene duboko ukorijenjene stavove hrvatskog društva o obitelji i potomstvu, posebnu pozornost poklanja roditeljstvu, trudnicama i djeci – i indikativno – osobito potičući i ohrabrujući obitelj u izgradnji vlastitih resursa u pravcu svladavanja svakodnevnih izazova". Ovaj dokument naravno ne definira navedenu sintagmu svakodnevnih izazova, ali oni su u svakom slučaju danas i mnogo intenzivniji, tj. izazovniji

nego što je to bio slučaj 2006. godine kada dokument nastaje.

NA TRŽIŠTE! NA TRŽIŠTE!

Kult njege i brige na tržišnim premisama polako ali sigurno dominira socijalnim politikama i u nas i u zemljama okruženja, općenito zemljama europske periferije. Ako govorimo uže o uslugama za djecu, i to posebno predškolsku djecu, trend potržišljenja odgojnih i obrazovnih, do jučer dominantno javno organiziranih i javno financiranih usluga, ozbiljno prijeti minorizirati ulogu države i delegitimirati sustav kolektivne brige o djeci. U društvu “jednakih mogućnosti” sve su odluke postavljene kao stvar osobnog izbora: sve je partikularno, individualno, i kao takvo predstavljeno kao kvalitetnije, konkurentnije i bolje. S druge strane: kako siromašimo – a svaki četvrti građanin Hrvatske može se svrstati u tu kategoriju, usluge koje su nam do jučer bile dostupne ili zajamčene, postaju nedostupne jer se moraju platiti. Zato su tu majke, bake, tete koje su dostupne, čiji je rad besplatan, očekivan, prirodan. Pa oni koji ne mogu platiti, neka se snalaze. Očekuje se da, ukoliko imamo djecu, moramo biti automatski i dovoljno poduzetni, spretni i snalažljivi. Ovakvi zahtjevi sustavno se postavljaju upravo pred žene, a ukoliko ih ne uspijevaju ispuniti, država ponovo uvodi novu zakonsku regulativu s oznakom Europske unije, odnosno Zakon o dadiljama koji je korak upravo u prethodnom naznačenom smjeru: usluge su na tržištu, načelno dostupne svima, navodno jeftinije od organiziranoga čuvanja djece u vrtićima – iako, kao što znamo, to nije samo čuvanje djece, nego i socijalizacija i obrazovanje. S druge strane, žene više ne rade na crno, njihov se status regulira, samozapošljavaju se, mogu otvoriti svoj obrt, postati konkurentne, poduzetne, aktivne itd. a sve u skladu s dominantnom EU paradigmom. Cijela stvar, ne zaboravimo, i jest započela u okviru programa pretpristupne pomoći, te regionalnih razvojnih agencija koje su osmislile različite programe poput *Helping Hand*, *Njezina druga šansa* itd. Već iz samih naziva može se naslutiti intencija cementiranja tradicionalnih obrazaca, umjesto unaprjeđenja društvenih odnosa.

POSljedICE SMJENE KONCEPATA

Komodifikacija brige i njege, kao i obrazovanja, ima mnoge i dalekosežne posljedice, no ovdje ćemo izdvojiti dva ključna

- * *Karolina Leaković u Udruzi za razvitak socijalne demokracije Novo društvo organizira programe političkog obrazovanja te rasprave o aktualnostima i perspektivama socijalne demokracije.*
- * *Tekst je nastao na osnovu izlaganja Karoline Leaković na tribini: Eksploatacija u naša 4 zida. Tribina je održana u prostorima MAZ-a u travnju 2013. godine u organizaciji Mladih antifašistkinja Zagreba, femfronta i BRID-a.*

aspekta koje generira ovakav odnos spram ovih pitanja. Prvi se odnosi na shvaćanje prava djeteta definirana zakonom isključivo u pasivu u kojem ono - "biva čuvano i očuvano" kako se ne bi ozlijedilo, "biva nahranjeno i napojeno" te tako sretno dočeka povratak roditelja s posla (ako ga imaju, a tko zna kada se s njega vraćaju ako ga i imaju), i iz čijih prava se izuzima mogućnost na ostvarivanje prava na besplatno i kvalitetno obrazovanje od najranije dobi.

Potom možemo postaviti pitanje: je li u okolnostima uspostave takve mreže usluga zapravo realno očekivati kako ovi oblici neće odmah postati konkurencija javnim vrtićima, za koje se ionako stalno tvrdi da nemaju dovoljno kapaciteta, kako nisu dobro

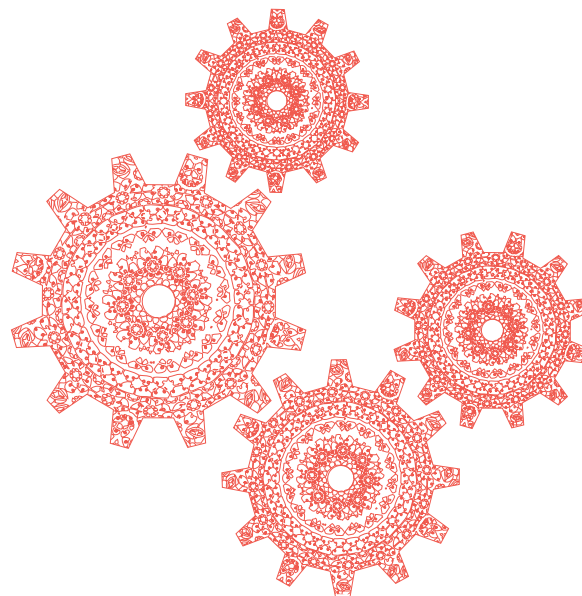
opremljeni, itd? Teško je očekivati da bilo koji grad ili općina uopće razmišljaju o izgradnji vrtića ili proširenju postojećih kapaciteta ako im se više isplati dati određenu vrstu poticaja ženama (uglavnom će taj posao opet obavljati žene) koje će otvoriti obrte. Pored partikulariziranja brige, odgoja i obrazovanja djece, paralelno možemo navesti primjer jednog istočnoslavenskog sela u kojem se otvara vrtić, ali samo zahvaljujući novčanoj donaciji jedne splitske dobrotvorke. Dakle, briga, njega, dobrotvorstvo, milodari, humanitarne akcije – razgradnja javnih usluga provodi se u patrijarhalnom kodu i unutar državnih strategija, postavljajući njegu i brigu kao imamentno "žensko" nasuprot zagaraniranim pravima svih i javnim servisima – to je jedna od važnih crta razdvajanja i to su pitanja koja moramo politizirati.

PRVO SU DOŠLI PO TRUDNICE I MAJKE...

Institut ugovora na određeno predstavlja strukturalnu prepreku jednakosti prilika, odnosno dovodi do neizravne diskriminacije žena. Poslodavci često iskorištavaju lošiji položaj na tržištu rada pripadnika i pripadnica onih društvenih skupina koje su tradicionalno žrtve društvene diskriminacije, kako bi s njima sklopili ovaj oblik ugovora o radu, koji im pruža slabiju zaštitu na tržištu rada. Žene su društvena skupina koja je posebno izložena ovom obliku diskriminacije. Posebice je težak položaj trudnica zaposlenih na određeno vrijeme. Poslodavac trudnicu nije dužan zadržati nakon što je istekao rok na koji je ugovor sklopljen, dok je radnici na neodređeno vrijeme zabranjeno otkazati ugovor o radu za vrijeme trudnoće, korištenja roditeljnog dopusta i ostalih prava u vezi s trudnoćom. Prema izvješću Pravobraniteljice za ravnopravnost spolova za 2012. godinu, najveći broj žena koje su na tržištu rada doživjele neku vrstu spolne diskriminacije (temeljem trudnoće i obaveza prema djeci), čak 34,1 %, suočilo se s neproduživanjem ugovora o radu. Od 176 ispitanica koje su se našle u situaciji u kojoj im nije produžen ugovor o radu, njih 63,6 % smatra kako im je poslodavac uskratio produženje ugovora o radu jer su zatrudnjele ili koristile roditeljna prava. (iz: Analiza Nacrta prijedloga iskaza o procjeni učinaka Nacrta prijedloga Zakona o radu; pripremila Ena Knežević, pravnica, CESI).

...ALI JA NISAM NIŠTA REKLA, JER (NI)SAM BILA TRUDNA.

Strah od negativnih posljedica za radno mjesto ogledava se u prikupljenim podacima Pravobraniteljice vezanima uz spremnost žena da za vrijeme trudnoće ili roditeljnog dopusta koriste dostupne mehanizme institucionalne zaštite kako bi zaštitile svoja prava i interese. Od 937 sudionica istraživanja, njih 44,3 % navelo je da nisu sigurne bi li inspekciji rada prijavile poslodavca koji ih je diskriminirao, a 15,7 % je izjavilo kako ne bi. Propisani uvjeti sklapanja ugovora na određeno vrijeme po novom ZOR-u neće biti dovoljna zaštita od diskriminirajuće zloupotrebe ovog instituta (iz: Analiza Nacrta prijedloga iskaza o procjeni učinaka Nacrta prijedloga Zakona o radu; pripremila Ena Knežević, pravnica, CESI).

FAŠIZACIJA MLADIH ILI KAKO SE KALI ČELIK

MARKO FABER

* Marko Faber je učenik klasične gimnazije u Zagrebu, član MAZ-a oko godinu dana. Pokušava što više pisati, iako mu lijenost to ne dopušta često.

Fašizacija mladih u Hrvatskoj započela je i doživjela najveći procvat, početkom devedesetih godina prošlog stoljeća. U općoj nacionalističkoj histeriji Domovinskog rata, mladi su, pod patronatom vladajućih, preuzimali nacionalističke i šovinističke ideje te ih iskorištavali u svojoj okolini. Taj je fenomen bio očitiji u manjim sredinama i na područjima bližima frontu, što, na kraju krajeva, ne začuđuje. Istovremeno su se, kao dio šire akcije, iz škola uklanjali spomenici i spomen-ploče Narodnooslobodilačkoj borbi te se u obrazovni sustav ubacio svojevrsni *damnatio memoriae* partizanske borbe, odnosno njezino pretvaranje u tabu temu. Ugovorom između Vatikana i Republike Hrvatske s početka devedesetih u hrvatske je škole uveden katolički vjeronauk koji, iako izborni predmet, služi kao produžena ruka katoličke Crkve, neovisan o službenom obrazovnom programu. Te su "domoljubne reforme" devedesetih služile za regrutaciju mladih nacionalista, Hrvata-katolika, koji će se boriti protiv "neprijatelja nacije", a zaboravljati na opće ekonomsko, političko i kulturno propadanje društva. Kao očekivane posljedice takve državne politike, devedesetih je među mladima došlo do porasta šovinističkih i neonacističkih ispada.

Smrću Franje Tuđmana i kasnijom propašću HDZ-a na izborima 2000., nacionalizam je izgubio državno pokroviteljstvo te se tako iz službene sfere prebacio na ulicu. Nakratko je i hrvatsku ekstremnu desnicu zahvatio fenomen tzv. "bijelog nacionalizma", no on nije uživao širu podršku, posebice ne među mladima. Razdoblje Račanove i prve Sanaderove Vlade je, usprkos daljnjoj privatizaciji, korupciji i pronevjerama, predstavljalo vrijeme relativnog prosperiteta u odnosu na devedesete. To se odrazilo i na mlade čiji se nacionalizam većinom sveo na ritualnu mržnju prema Srbima za državotvorne datume, obljetnice i događaje vezane za uhićene ratne generale. Također je bila (i ostala) prisutna mržnja prema Romima i homofobija, koja je u navedenom razdoblju ipak popustila jer je s općom liberalizacijom tržišta, kao jedan od njezinih rijetkih pozitivnih pomaka, došlo i do proklamirane liberalizacije samoga društva i otvaranja prema novim idejama. Nacionalizam je do 2008. među mladima bio sveden na puku tradiciju, koja je postajala sve slabija kako je Domovinski rat bivao vremenski udaljeniji.

Ekonomska kriza, koja je započela 2008. godine, zahvatila je čitav svijet i podigla fašističku desnicu na noge. Fašistički je pokret, kako je u njegovoj prirodi, iskoristio tu situaciju za vrbovanje novih članova, prvenstveno među mladima. Ovaj put potpirivanje nacionalizma ne dolazi samo “s vrha”, odnosno iz državnih institucija, nego i odozdo, posredstvom stranaka ekstremne desnice, navijačkih i braniteljskih udruga. Ekstremna desnica mladima obećava bolju i sigurniju budućnost, ali ne uz revolucionarne promjene, nego klasičnim fašističkim zatiranjem manjinskih prava i veličanjem ideje “krvi i časti” nekog naroda, odnosno klasnom kolaboracijom zamotanom u domoljublje. Takva jednostavna rješenja primamljiva su svima, pa kako ne bi bila mladima, čija se politička svijest tek razvija?

No, ni država nije mogla odoljeti nacionalizmu u doba krize. Druga HDZ-ova vlada započela je trend pojačane nastave o “vrednotama Domovinskog rata” u osnovnim školama, koja uključuje projekcije filmova o *Bitci za Vukovar* ili *Oluji* te predavanja veterana o ratu, unutar kojih se često znaju čuti i politički govori. Ovaj trend do vrhunca dovodi današnja Vlada idejama o obaveznom posjetu školaraca bojišnicama Domovinskog rata. Iako u osnovi zamišljena tek kao povijesna nastava, u kombinaciji s ostalim procesima, dovodi do ukorjenjivanja nacionalizma među najmlađima.

Kao treći faktor u današnjoj fašizaciji mladih ponovno se postavlja Crkva, uz prešutnu podršku države koja se izražava autonomijom katoličkog vjeronauka u školama. Taj je predmet

formalno izboran, ali je mladima (posebice djeci) ponekad teško izbjeći ga, ponajprije zbog pritiska vršnjaka, učitelja ili roditelja. Funkcija katoličkog vjeronauka nije samo učenje o kršćanstvu kao religiji, već i podučavanje crkvenih dogmi, često u suprotnosti s ostatkom nastavnog programa. Najočitiji primjer toga je homofobija. U udžbeniku *S Kristom u život* za 8. razred osnovnih škola, tako piše da je homoseksualnost “neistraženo ljudsko stanje” te se homoseksualci izjednačavaju s bolesnicima kojima je potrebna pomoć. Utjecaj takvog programa na djecu lako je predvidjeti.

Na kraju, potrebno je ustvrditi do koje je mjere fašizacija mladih uspjela, te kako se boriti protiv njenog daljnjeg širenja. Najveći dio mlađe hrvatske populacije prolaskom kroz obrazovni sustav postaje apolitičan, ali u sebi gaji konzervativne ili reakcionarne stavove, poput homofobije ili mačizma. Broj politički aktivnih pojedinaca je relativno malen i s lijeve i s desne strane političkog spektra, no ekstremna desnica i tu odnosi pobjedu.

Borba protiv daljnje fašizacije mladih ne može se voditi odvojeno od ostatka populacije. Mladi su tek preslika društva, odnosno svojih roditelja, rođaka, starijih prijatelja, i kao takvi ne predstavljaju sasvim drugačiju cjelinu, iako imaju određene razlike u odnosu na ostatak populacije. Stvaranje što šireg antifašističkog fronta je potreba, kako na razini društva u cjelini, tako i na razini mladih, posebice zbog rastuće apatije koja ide na ruku reakcionarnim i neofašističkim elementima.

GRČKE ZLATNE ZORE

ILIJA TODORIĆ

Zaoštravanje ekonomske krize, gubitak radnih mjesta i sve veća egzistencijalna nesigurnost okrenuli su mnoge pripadnike europskih radničkih i nižih srednjih slojeva reakcionarnim ideologijama, ksenofobiji i idealima prošlih vremena snažne i patrijarhalne nacije koju treba povratiti. Proces je najviše uznapredovao ondje gdje je i kriza lokalnog kapitalizma udarila najjačom žestinom, pritom u nekim trenucima ugrožavajući i same temelje europskog kapitalizma. Grčka je možda najbolji primjer takvih kretanja. U toj zemlji ekonomija je već pune četiri godine na udaru teške dužničke krize čije ju je rješavanje mjerama štednje pod tutorstvom Trojke doslovno ugušilo.

Unazad posljednjih 5 godina, ukupan pad grčkog BDP-a iznosi 22 %, nezaposlenost se popela na gotovo 30 % i među mladima iznosi zastrašujućih 65 %. Ekonomske šok terapije, masovna otpuštanja, interna devalvacija kroz smanjenje plaća i agresivne privatizacije dovele su do pokušaja otpora velikih dijelova grčke radničke klase te čestih generalnih štrajkova i ponekad vrlo nasilnih prosvjeda na grčkim ulicama. U takvim socijalnim uvjetima, kako bi očuvale čvrsti stisak i kontrolu nad grčkim društvom, političke i ekonomske elite okrenule su se brutalnom gušenju svakog oblika autonomnog otpora.

Istodobno, fašizam i ekstremni nacionalizam sve više jačaju s ciljem prikazavanja brojne imigrantske populacije kao krivca za krizu te stvaranja strategije napetosti kako bi se oslabilo lijevu opoziciju i političke pokrete.

Relativni socijalni mir Grčke došao je svome kraju pobunom i neredima urbane mladeži razočarane i ogorčene društvenim i političkim poretkom, nakon policijskog ubojstva Alexisa Grigoropolousa u prosincu 2008. Od početka krize i primjene mjera štednje u Grčkoj je održano preko dvadeset generalnih štrajkova u organizaciji glavnih birokratskih sindikata uz masovne prosvjede na ulicama praćene čestim sukobima lijevih i anarhističkih prosvjednika i policije. Usprkos često i impresivnoj brojnosti sudionika, generalni štrajkovi nisu značajno utjecali na zaustavljanje nesmiljene štednje i ekonomskog poniranja Grčke, već su uglavnom djelovali kao svojevrstan ispušni ventil. Pokušaji otpora i samoorganiziranja Grka nisu ograničeni samo

na generalne štrajkove, no grčka država je oštra i neumljiva u obračunu sa svakim oblikom otpora što je primjerom demonstrirano u lipnju 2011. brutalnim premlaćivanjem nenasilnih prosvjednika tijekom okupacije atenskog trga Syntagma. Kako bi se uklonila bilo kakva zapreka šok terapijama i omogućila maksimalna sloboda domaćem i stranom kapitalu, vladajuće klase ne ustručavaju se od odbacivanja svakog privida demokratičnosti u slamanju narodnog otpora neovisnog o političkim strankama i etabliranim sindikatima.

Međunarodno najpoznatiji primjer jest slučaj planiranog rudnika zlata Skouries u zajedničkom vlasništvu kanadske korporacije i domaćih tajkuna na poluotoku Halkidiki. Zbog katastrofalnog utjecaja koji će projekt imati na lokalni ekosustav i ekonomiju, došlo je do višegodišnjeg otpora lokalnog stanovništva na koji je država unutar posljednjih godinu dana krenula brutalnom represijom koja podsjeća na 1970-e kada je Grčkom vladala profašistička vojna vlast, što uključuje nezakonita uhićenja aktivista i policijsko nasilje nad lokalnim stanovništvom.

Paralelno, Grčka posljednjih nekoliko godina svjedoči i strelovitom usponu snaga ekstremnog nacionalizma i neonacizma. Taj proces zahvatio je sve slojeve grčkog društva, od najviših slojeva državne politike do svakodnevnog preživljavanja na grčkim ulicama. Posljednjih godina zemlja se našla suočena s velikim humanitarnim krizama u svome okruženju i posljedičnim valovima imigracije iz Afrike i s Bliskog Istoka preko svojih granica, što je dodatno pogoršano izbijanjem građanskog rata u Siriji. Prisustvo velikog broja imigranata na grčkim ulicama istaknulo je nacionalističke i ksenofobne sklonosti jednog dijela grčkog društva, što su vladajuće klase odlučile okrenuti u vlastitu korist. Trenutni premijer Antonis Samaras (konzervativna desnica ND – Nova demokracija) u predizbornoj kampanji u ožujku 2012. imigrante je nazvao “tiranima grčkog društva” i pozvao na “ponovno zauzimanje grčkih gradova”. U isto vrijeme tadašnji ministar zdravstva imigrante je ocijenio kao zdravstvenu prijetnju.

Nacionalistički šovinizam nije potpuno nova stvar u grčkom društvu (rasistički progoni su se događali i prije, kao npr. 2004. kada su tijekom slavlja zbog grčkog osvajanja europskog

prvenstva u nogometu napadani pripadnici albanske manjine), no s početkom krize i s potrebom da se razočanim i osiromašenim masama skrene pažnja s Trojkinih politika, desni autoritarizam dobio je novi zamah. Gotovo trećina Grka izražava nostalgiju za vremenom profašističke vojne diktature iz 1970-ih, a vladajuća stranka pokušala je donijeti zakon kojim bi se državljanima Grčke koji nisu etnički Grci zabranilo zapošljavanje u vojsci i policiji.

Uz neskriveni institucionalni rasizam službene grčke države, s početkom ekonomskog sloma dolazi i do jačanja otvoreno neonacistički orijentirane političke stranke *Zlatna zora* (grč. *Chrysi Avgi*). Osnovana još 1980., do 2010. *Zlatna zora* nije bila mnogo više od politički marginalne skupine uličara i neonacističkih *skinheada* poznatih po povremenim nasilnim ispadima spram ljevičara i antifašista, no tada po prvi put ulazi u gradsko vijeće Atene.

Vladajuće elite prepoznale su *Zlatnu zoru* kao dio kontranapada na socijalne pokrete te ta stranka u atmosferi rastuće antiimigrantske retorike dobiva sve više medijske pažnje i promocije, što rezultira ulaskom neonacista u parlament na izborima u lipnju 2012. s osvojenih 7 % glasova. Na vrhuncu svoje popularnosti u prvoj polovici ove godine imali su potporu od 15 %, što ih je činilo trećom političkom strankom u Grčkoj. *Zlatna zora* je od svog osnutka uvijek bila sastavni dio paradržavnog aparata, što pokazuje i činjenica da je osnivač i aktualni predsjednik *Zlatne zore* Nichos Michaloliakos 1980. bio na platnom spisku grčkih tajnih službi. Najveću glasačku i organizacijsku potporu pronalaze u grčkoj vojsci, policiji i zaštitarskim agencijama, a o stupnju isprepletenosti *Zlatne zore* i državnog represivnog aparata govori i podatak da je u lipnju 2012. polovica grčkih policajaca glasala za *Zlatnu zoru*.

Programatski se pokušavaju prikazati kao antisistemijski pokret suprotstavljen vladavini finansijskih elita i s gotovo nepostojećim ekonomskim programom, no poznato je da je znatan dio financiranja stranke dolazi iz krugova bogatih brodovlasnika, poslovnih ljudi te čak i nekih biskupa Grčke pravoslavne crkve koji su među najbogatijim zemljoposjednicima u Grčkoj. U tom svjetlu ne čude potezi *Zlatne zore* poput onog kada su se odužili

svojim pokroviteljima iz bogatih klasa onemogućujući povećanje poreza brodarskim kompanijama, kao niti potpora koju su pružili gašenju grčke javne televizije. *Zlatna Zora* otvoreno propagira rasizam i ksenofobiju – imigrante su proglasili “ljudskom podvrstom”, ljevičare “nižom rasom”. No njihovo djelovanje nije ostalo na praznoj retorici, već su svoje prijetnje počeli ostvarivati nastojeći steći prevlast na grčkim ulicama i uporište u lokalnim zajednicama. U nekoliko grčkih gradova skupine nacista naoružane palicama ulazile su u bolnice u potrazi za stranim medicinskim radnicima te pacijentima imigrantima i Romima. Prilikom jedne takve bolničke racije, zastupnici *Zlatne zore* davali su izjave kako je “Romima delinkventnost upisana u DNK”.

Paraleno s izbornim i političkih uspjehom neonacista, došlo je i do eksplozije rasistički motiviranog nasilja na ulicama Atene i drugih grčkih gradova. U kolovozu 2012. u centru Atene ubijen je 19-godišnji Iračanin, u siječnju ove godine ubijen je pakistanski imigrant dok je išao na posao (ubojice su imali letke *Zlatne zore*), a mjesec dana kasnije uličnog prodavača iz Senegala napala je policija i gurnula ga na tračnice podzemne željeznice. Grčka *Antirasistička mreža* navodi brojku od 154 slučaja rasističkog nasilja u 2012., uz ogradu da je stvaran broj vjerojatno i nekoliko puta veći jer mnoge žrtve ne prijavljuju zločine policiji koja simpatizira i štiti neonaciste i zbog straha od deportacije.

No ipak, znatan dio grčkog društva odbija se pomiriti s takvim fašističkim nasiljem i aktivno se suprotstavlja tim procesima. U gradu Chaniji na Kreti aktivisti *Zlatne zore* nakon pokušaja održavanja skupa bačeni su u more od strane lokalnih antifašista. U dijelovima Atene imigranti su se počeli samoorganizirati u obrambene skupine koje nastoje spriječiti rasističke napade. U rujnu prošle godine, antifašističke skupine počele su organizirati motociklističke patrole u atenskim kvartovima u kojima su učestali napadi na imigrante. Tijekom jedne takve akcije, došlo je do sukoba s pripadnicima *Zlatne zore* i policijske akcije u kojoj su uhićeni samo antifašisti.

Država je slučaj odlučila zataškati i cenzurirati pa su tako smijenjeni novinari koji su slučaj komentirali na državnoj televiziji. U isto vrijeme, anonimni policijski dužnosnik priznao je

* Ilija Todorčić mladi je radnik i antifašist, član Mreže anarhosindikalista i navijačke skupine White Angels.

britanskom *Guardianu* kako država godinama svjesno tolerira povezanost policije s neonacistima kako bi potonje u trenutku potrebe mogla iskoristiti protiv ljevice i društvenih pokreta. Iako ne sasvim otvoreno iskazano, tako nešto moglo se između redaka iščitati i iz pisanja vodećih grčkih medija u to vrijeme. Ugledni komentatori dnevnih novina pružili su određenu vrstu legitimizacije *Zlatne zore* prikazujući ih kao priliku grčkoj državi da se obračuna s jednakom nasilnim i opasnim “ekstremom” ljevice, u što se ubraja sve od anarhističkog pokreta preko sindikata do najjače lijeve opozicijske stranke SIRIZA-e.

Neonacistički teror svoju je kulminaciju dosegao 17. rujna ove godine. Te večeri u pirejskoj četvrti Keratsini hip-hoper Pavlos Fyssas, poznat po antifašističkim stavovima, napadnut je od strane 20-ak pripadnika ulične bande *Zlatne zore* dok je šetao ulicom s djevojkom i prijateljima. Napad je završio tragičnom smrću Pavlosa od uboda nožem. Vrijedi spomenuti da se napad dogodio u prisustvu pripadnika motorizirane postrojbe specijalne policije, koji su napad mirno promatrali i intervenirali su uhićenjem ubojice tek u trenutku kada se većina nacističkih razila, kao i to da su na gotovo istom mjestu 8 dana prije brutalno pretučeni lokalni aktivisti Komunističke partije. U prvom trenutku reakcija vlasti i medija bila je mlaka kao u mnogim prethodnim slučajevima nacističkog nasilja, uz prešućivanje ili banaliziranje događaja kao “svađe oko nogometne utakmice koja je otišla predaleko”. Tjedan dana nakon ubojstva, Grčka je ponovno zahvaćena plamenom prosvjeda. 25. rujna održane su velike antifašističke demonstracije, s oko 50 tisuća ljudi na atenskim ulicama koji su marširali na sjedište *Zlatne zore* i uz sukobe s interventnom policijom koja je ponovno aktivno surađivala s nacistima u napadima na prosvjednike. U danima koji su uslijedili, grčka Vlada odlučila se na dramatičan zaokret – iako su desne političke i ekonomske elite posljednjih mjeseci počele razmatrati *Zlatnu zoru* kao ozbiljnu političku snagu s kojom valja računati u budućnosti kao mogućim koalicijskim partnerom (jedan od vodećih ljudi vladajuće Nove demokracije izjavio je kako su

Zlatna zora i ND sestrinske stranke), nakon antifašističkih prosvjeda pokrenuta je istraga protiv *Zlatne zore* koja je proglašena “zločinačkom organizacijom” i potpora joj je pala na 6 %. Uhićeni su N. Michaloliakos i još 15 članova partijskog vodstva, a nekoliko policijskih časnika osumnjičenih za suradnju s nacistima je suspendirano. Međutim, državni udar na *Zlatnu zoru* valja promatrati s najvećom skepsom jer je očito da dolazi od strane onih istih struktura moći koje su godinama tolerirale, ako ne i otvoreno podupirale djelovanje *Zlatne zore*. Također je očito i da je represivni udar došao prekasno jer su vođe stranke otvoreno sudjelovali u uličnom nasilju tijekom posljednjih godina, a država je sve to znala i svjesno tolerirala.

Posebno upada u oči činjenica da je vladajuća *Nova demokracija* u svibnju ove godine blokirala donošenje zakona kojim bi se kriminalizirao rasizam i negiranje Holokausta. Nedvojbeno je *Zlatna zora* mehanizam grčkih elita kao dio strategije koja uključuje širenja atmosfere terora, straha i prijetnje građanskim ratom kako bi osiromašene mase potražile sigurno utočište u okrilju “umjerenih” elita i kako bi se posredno vršio teror nad ljevicom.

Čini se da je grčka konzervativno desna vlast shvatila da su stvari otišle predaleko i da joj ekstremna desnica izmiče kontroli (između ostalog, *Zlatna zora* je otimala dobar dio desnih i nacionalističkih glasača vladajućoj Novoj demokraciji) te da joj je oportunistički nastupiti kao “odgovorni centar” koji jedini može spasiti demokraciju i sačuvati Grčku od kaosa. Pravosudni udar će nedvojbeno barem kratkoročno oslabiti moć *Zlatne zore*, no pred grčkim antifašizmom još uvijek predstoji dugotrajna i teška borba. Uhićenje neonacističkih vođa neće iskorijeniti duboku ukorijenjenost fašizma u grčku policiju, vojsku i paradržavne strukture kao niti institucionalni rasizam grčke državne politike koji je stvorio plodno tlo za uspon neonacizma. Još jednom se ponavlja stara istina da je za stvarnu pobjedu nad fašizmom potrebno suočiti se s njegovim korijenima u kapitalističkoj državi, koja u trenucima krize i ugroženosti ne preže ni pred čime da bi održala svoju hegemoniju i autoritet.

UJEDINJENA FRONTA

JOSEPH CHOONARA

* S ENGLSKOG PREVEO DAMJAN RAJAČIĆ

Ujedinjena fronta jest strategija. Ona je odgovor koji revolucionari daju na vrlo općenito pitanje: kako bi se radnici koji su predani revolucionarnom rušenju kapitalizma trebali odnositi prema onima koji vjeruju da je sistem moguće reformirati i da ga se ne mora rušiti? Svijest radnika tokom većeg dijela prošlog stoljeća bila je reformistička umjesto revolucionarna; u radničkom su pokretu dominirale organizacije predane reformi umjesto revoluciji. Zbog toga je dolazilo do učestalog postavljanja strateškog problema ujedinjene fronte. Taj je problem postavljan u širokom rasponu okolnosti i razdoblja, pa se stoga razlikovao i specifičan oblik koji je ujedinjena fronta u određenim okolnostima imala. Tony Cliff u svojoj biografiji o Lenjinu naglašava razliku između strategije i taktike:

“Pojam taktike odnosi se na mjere koje koriste jednom zadatku ili jednoj grani klasne borbe. Tako Lenjin govori o taktici potrebnoj primjerice tokom siječanjskih dana 1905. (...) On također govori o taktici sindikata, parlamentarnoj taktici i tako dalje. Revolucionarna strategija obuhvaća kombinaciju taktika koje kroz svoje međusobno povezivanje i rast vode do osvajanja vlasti od strane radničke klase.”⁽¹⁾

Oni koji u ujedinjenoj fronti vide samo taktiku, specifičnu formu organizacije koja se može jednostavno primijeniti u bilo kojoj danoj situaciji, vjerojatno neće razumjeti što povezuje ujedinjenu frontu u različitim povijesnim ili geografskim okolnostima. Oblici koje ujedinjena fronta poprima izviru iz okolnosti – iz ključnih zadataka s kojima se radnička klasa suočava, njene svijesti, odnosa snaga između reformističkih i revolucionarnih organizacija itd. Za Lava Trockog, čije je ime više nego bilo koje drugo vezano uz ujedinjenu frontu, široka strategija može uključivati velik raspon mogućih oblika:

“Kao što je sindikat rudimentaran oblik ujedinjene fronte u ekonomskoj borbi, tako je sovjet najviši oblik ujedinjene fronte u uvjetima u kojima proletarijat ulazi u epohu borbe za vlast.”⁽²⁾

Pitanju sovjeta kao oblika ujedinjene fronte vratit ću se kasnije. Za početak je važno vidjeti što je zajedničko sovjetima, sindikatima i suvremenim ujedinjenim frontama kao što je na primjer Stop the War Coalition. Osnovne su karakteristike ujedinjene fronte sljedeće: -Ona okuplja radnike – kako revolucionarne tako i

nerevolucionarne – u zajedničkoj borbi. Te se borbe razlikuju u svom opsegu: od temeljne obrane uvjeta rada u kapitalizmu (sindikati) do stvaranja radničke države odozdo (sovjeti).

- Sadrži niz zahtjeva koji su prihvatljivi revolucionarima, ali i dijelovima radničke klase koji još nisu revolucionarni.

- Snage koje su uključene ostaju nezavisne; revolucionari mogu slijediti ciljeve neovisno o ujedinjenoj fronti i artikulirati svoju širu političku viziju.

- Ujedinjena fronta također je mjesto borbe – unutar nje reformističke i revolucionarne struje mogu raspravljati o strategiji i taktikama. Naime unutar ujedinjene fronte uvijek će biti sukoba ideja i diskusija o strategiji i taktikama.

- Nadmoćne ideje i metode borbe koje zagovaraju revolucionari trebaju im omogućiti da neke od reformističkih radnika uključenih u ujedinjenu frontu pridobiju za revolucionarnu politiku. Najjasniju teoriju o ujedinjenoj fronti razvila je generacija marksista – između ostalih Trocki, Lenjin i Antonio Gramsci – koja je sudjelovala u revolucionarnom uzletu nakon Prvog svjetskog rata. U tom su razdoblju revolucionarne organizacije morale djelovati uz masovne reformističke organizacije. Nakon početnog uzleta borbe koji je završio u ranim 1920-ima revolucionari su bili prisiljeni na prelazak u obrambenu fazu. S obzirom na to da je radnička klasa bila u obrambenoj poziciji, pitanja njezina jedinstva s ujedinjenom frontom postala su izrazito istaknuta i važna.

PRETEČE

Trocki obrazlaže strategiju ujedinjene fronte citirajući *Komunistički manifest* značajnog dvojca Karla Marxa i Friedricha Engelsa:

“Komunisti nisu neka posebna stranka nasuprot drugim radničkim strankama. Oni nemaju nikakve interese odvojene od interesa čitavog proletarijata (...) Komunisti su (...) u praktičkom smislu onaj dio radničkih stranaka svih zemalja koji je najodlučniji i koji stalno tjera dalje; teorijski, u odnosu na ostalu masu proletarijata njihova je prednost u tome da oni imaju uvid u uvjete, razvoj i opće rezultate proleterskog pokreta.”(3)

Ovi odlomci, napisani prije nastanka masovnih reformističkih partija, sadrže bit zadaće s kojom se suočavaju revolucionari. Oni

moraju zastupati šire interese koji ujedinjuju radničku klasu i to činiti kao najodlučniji i najnapredniji dio te klase. U praksi su se Marx i Engels angažirali u nizu organizacija – od početne Lige komunista, koja je sudjelovala u europskim revolucijama 1848., do Prve internacionale, koja je okupljala sve od britanskih sindikata do tajnih socijalističkih društava.(4)

Potkraj svojih života Marx i Engels protivili su se nastanku onoga što su smatrali “antiproleterskim” strujama misli u Njemačkoj socijaldemokratskoj partiji (SPD), najvećoj radničkoj partiji njihova doba:

“Ovdje čujemo predstavnike sitne buržoazije koji su puni straha da bi proletarijat mogao, pod pritiskom svojeg revolucionarnog položaja, ‘otići predaleko’. Umjesto odlučnog političkog suprotstavljanja, zalažu se za opće posredovanje; umjesto da se bore protiv vlade i buržoazije, pokušavaju ih pridobiti i uvjeriti.”(5)

Oni se ovdje suprotstavljaju stranim utjecajima koji djeluju na ono što je u osnovi bilo zdravo tkivo. Marx i Engels nastavili su naglašavati potrebu za ujedinjanim radničkim partijama koje bi okupljale radnike i predstavljale cijelu radničku klasu. No u Rusiji je takvo poimanje partije bilo dovedeno u pitanje.

Lenjin je, djelujući unutar represivnog sistema i u ilegalnosti, osmislio uvelike različit oblik organizacije. Njegova boljševička partija nije bila partija cijele radničke klase. Nju su činili najnapredniji revolucionarni radnici koji su mogli oblikovati homogenu snagu, a boljševički centralizirani način organiziranja dao im je znatnu sposobnost boriti se za strategiju unutar šire radničke klase. No čak je i Lenjin ovakav oblik organizacije smatrao prikladnim jedino za uvjete u carističkoj Rusiji. Do 1914. malo je marksista ozbiljno dovelo u pitanje univerzalnu primjenjivost modela široke socijalističke partije.

Dva su događaja dovela do te promjene. Prvo, kada je započeo Prvi svjetski rat, predvodnici socijalističkih organizacija diljem Europe požurili su podržati vladajuće klase u svojim zemljama. Ova je izdaja, a posebice izdaja njemačkog SPD-a, iznenadila čak i Lenjina. SPD je nastavio koristiti marksističku retoriku, no u praksi se razvio u drugom smjeru. Naglašavao je postepeno buđenje svijesti radničke klase i spor, stupnjeviti prijelaz u socijalizam.

▷ SOVIJETI

Sovjet - pojam ruskog podrijetla (od *sovét*) koji u ovom kontekstu označava radničke savjete koncipirane kao direktnodemokratska tijela koji su početkom 20. stoljeća osmišljeni i funkcionirali kao alternativa sindikatima pod državnom kontrolom u carskoj Rusiji. Nakon Februarske revolucije 1917. i abdikacije cara Nikole II. dijele vlast s prijelaznom vladom okupljajući radništvo i lijeve snage općenito. S jačanjem boljševičkog utjecaja nad sovjeti- ma dolazi do radikalizacije koja rezultira Oktobarskom revolucijom kada je uspostavljen

Sveruski kongres sovjeta, glavno upravljačko tijelo u Rusiji što ostaje i po uspostavi Sovjetskog Saveza (1922.), a sve do 1936. kada se vlast u svim sovjetskim republikama prebacuje na Vrhovne sovjeete koji su bili pod značajnim utjecajem Komunističke partije, odnosno njenog generalnog sekretara Staljina. Posljedice Staljinove diktature bile su birokratizacija sovjeta i njihovo odvajanje od radničke baze čime su u principu izgubili svoju prvu emancipatornu funkciju.

- (1) Cliff, Tony, 1986. [1975.], *Lenin: Building the Party, Bookmarks*, str. 253.–254.
- (2) Trotsky, Leon, 1989. [1931.], *What next? Vital Questions for the German Proletariat, Fascism, Stalinism and the United Front*, *Bookmarks*, www.marxists.org/archive/trotsky/germany/1932-ger/, str. 132. (*Trockijev naglasak*).
- (3) Marx, Karl, i Friedrich Engels, 1998., *Komunistički manifest*, Arkzin, Zagreb
- (4) Za sjajan sažetak stavova Marxa i Engelsa prema partiji vidi Molyneux, John, 1978., *Marxism and the Party*, Pluto.
- (5) Marx, Karl, i Friedrich Engels, 1977b [1879.], *Circular Letter to the Leaders of the SPD*, *Karl Marx Selected Writings*, Oxford University, www.marxists.org/archive/marx/works/1879/09/18.htm
- (6) Trotsky, Leon, 1977. [1930.], *The History of the Russian Revolution*, Pluto, www.marxists.org/archive/trotsky/1930/hrr/, str. 1126.
- (7) Trotsky, 1989., str. 121–122 (*napomena: ovdje se Trocki referira na sebe u trećem licu*).
- (8) Trotsky, Leon, 1975., *The Struggle Against Fascism in Germany*, Pelican., str. 108.
- (9) Trotsky, 1977., str. 1126.
- (10) Bone, Ann (prev.), 1974., *The Bolsheviks and the October Revolution: Central Committee Minutes of the Russian Social Democratic Labour Party (Bolsheviks) August 1917 - February 1918*, Pluto, str.101.

Razvio je niz institucija – i slojeve funkcionara i parlamentaraca – čiji je cilj umjesto rušenja kapitalizma bio pregovarati s njime za ustupke. Drugi je faktor bila pobjeda revolucije u Rusiji 1917. godine koja je dala jasan uvid u prednosti lenjinističke revolucionarne partije i potrebe za ujedinjenom frontom.

UJEDINJENA FRONTA U 1917. GODINI

Premda u Rusiji nisu postojale masovne reformističke partije poput onih koje su se razvijale u Njemačkoj, Britaniji i drugdje, u radničkoj je klasi prevladavala reformistička svijest. U svakoj će radničkoj klasi, koja je zbog diktata vlasnika i upravljača na radnom mjestu primorana prodavati svoju radnu snagu, postojati mješavina ideja. Neke od tih ideja bit će bazirane na borbi i solidarnosti, dok će druge proizlaziti iz resignacije i prihvatanja ideja vladajuće klase. Uz to će, zbog razlika u specifičnim iskustvi- ma svakog radnika, postojati velika neujednačenost u svijesti klase.

Lenjinovo je poimanje partije početak rješenja tog problema. Ona okuplja radnike s najnaprednijim idejama i oboružava ih teorijskim alatima, argumentima, strategijama i taktikama uz pomoć kojih vode druge radnike. Ujedinjena je fronta drugi presudni element tog rješenja.

Ruska revolucija počela je, kao i sve revolucije, eksplozijom narodnog bijesa. Naspram “spontane” Februarske revolucije 1917., Oktobarska je bila svjesno provedena pobuna:

“Februarska revolucija naziva se spontanom (...). U veljači nitko nije unaprijed pripremio put, nitko nije u tvornicama i vojarnama glasanjem odlučivao o revoluciji, nitko nije odozgo okupio mase u pobuni. Ogorčenje koje se godinama gomilalo izbilo je na površinu neočekivano, u određenoj mjeri čak i za same mase. U listopadu je bilo sasvim drugačije. Mase su osam mjeseci živjele intenzivnim političkim životom. One nisu samo stvarale događaje nego i učile razumijevati veze između njih. Kritički su vagale rezultate nakon svake akcije.” (6)

Tokom dugog revolucionarnog razdoblja koje se protezalo od veljače do listopada radnička je klasa učila iz brojnih uspjeha i uzmaka. Jedan je događaj bio od presudne važnosti. Počevši od srpnja privremenom vladom, koja je bila službena državna vlast, predsjedavao je Aleksandar Kerenski uz podršku umjerenih

lijevih stranaka, menjševika i socijalnih revolucionara (esera). Njegova je vlada nastojala prebroditi revolucionarni val, nastavljajući pritom pokolj Prvog svjetskog rata i pokušavajući obnoviti kapitalističku stabilnost u Rusiji. To je ponajprije značilo slomiti utjecaj sovjeta – masovnih demokratskih organa radničke vlasti nastalih u veljači – a također i zatvoriti predvodnike boljševičke partije i primoravati ih na tajno djelovanje. Isprva je Kerenski radio u savezu s desničarom Lavrom Kornilovim, glavnim zapovjednikom vojske, no potkraj kolovoza Kornilov je raskinuo savez s Kerenskim i usmjerio snage na osvajanje Petrograda, uporišta revolucije. Cilj mu je bio svrgnuti Kerenskog, a sebe postaviti za “moćnika” Rusije. Trocki objašnjava kako su boljševici reagirali: “Koji je smjer djelovanja poduzela boljševička partija? Nije niti trenu oklijevala da s onima koji su zatvarali njene članove sklopi praktični savez protiv Kornilova. (...) Posvuda su organizirani odbori za obranu revolucije, a u njih su boljševici ušli kao manjina. Ovo nije spriječilo boljševike da preuzmu vodeću ulogu: u sporazumima koji podrazumijevaju revolucionarnu masovnu akciju dobitke će uvijek postići najtemeljitija i najodvažnija revolucionarna partija. Boljševici su predvodili; srušili su barijere koje su ih odvajale od radnika menjševika, a naročito od vojnika socijalnih revolucionara, i pridobili ih na svoju stranu.

Usred Kornilovljeva napada Kerenski se obratio mornarima na krstarici Aurora zamolivši ih da preuzmu obranu Zimskog dvorca. Mornari su svi do jednog bili boljševici i mrzili su Kerenskog, ali mržnja ih nije spriječila da budno čuvaju Zimski dvorac. Njihov je predstavnik posjetio zatvor Kresti da bi razgovarao s Trockim koji je tamo bio zatvoren. Mornari su ga preko predstavnika upitali: ‘Zašto ne bismo uhitili Kerenskog?’, no djelomično u šali jer su razumjeli da je nužno prvo uništiti Kornilova, a tek se potom obrušiti na Kerenskog.” (7)

Trocki je obuhvatio suštinu ujedinjene fronte. Strategija rada s masama kojom ih se odgovaralo od reformističkih ideja značila je da su boljševici u praksi pokazivali kako su oni ti koji mogu najdosljednije braniti revoluciju od Kornilova. To su postigli formiranjem zajedničkih organizacija s menjševicima i socijalnim revolucionarima. Lenjin je pišući usred borbe za obranu revolucije

naglasio drugi aspekt – nužnost da boljševici zadrže nezavisnost unutar ujedinjene fronte i daljnju potrebu za ideološkom borbom: “Čak i u sadašnjem trenutku nismo dužni dati podršku vladi Kerenskog. To bi bilo neprincipijelno. Neki postavljaju pitanje: znači li to da se nećemo boriti protiv Kornilova? Naravno da hoćemo. Ali to nije jedna te ista stvar. Ovdje postoji ograničenje koje prekoračuju brojni boljševici prihvaćajući pristup “pomirenja” i dozvoljavajući da ih ponesu trenutni događaji. Borit ćemo se, borimo se protiv Kornilova, ali ne podržavamo Kerenskog; pokazujemo njegove slabosti (...), mijenjamo načine borbe protiv Kerenskog (...) tako što ljudima (koji se bore protiv Kornilova) objašnjavamo slabosti i neodlučnost Kerenskog.” (8)

U borbi protiv Kornilova boljševici su na svoju stranu pridobili veliku većinu ruskih radnika. I pristalice pomirenja razotkrili su se u toj borbi. To je omogućilo boljševicima da u konačnici osvoje većinu u sovjetima, u kojima su prije dominirali menjševici i socijalni revolucionari. No ujedinjena je fronta čak i na vrhuncu revolucije, za vrijeme Oktobarskog ustanka, ostala od presudne važnosti.

TROCKI OPISUJE ODNOS PARTIJE I SOVJETA:

“Dok sovjete u uvjetima revolucije – koji mimo revolucije nisu niti mogući – čini cijela klasa (s iznimkom njenih slojeva koji su potpuno reakcionarni, inertni ili demoralizirani), revolucionarna je partija mozak klase. Pitanje osvajanja vlasti može biti riješeno samo kroz jasno povezivanje partije sa sovjetima – ili s drugim masovnim organizacijama koje su manje ili više ekvivalentne sovjetima.” (9)

U vrijeme dok se Rusija približavala kraju revolucije pojavilo se vrlo važno pitanje: tko će voditi pobunu? Treba li je organizirati kroz sovjete ili kroz boljševičku partiju? Isprva je Lenjin tvrdio da boljševički centralni komitet treba pozvati na pobunu. (10) Premda je boljševička partija imala središnju ulogu u provedbi pobune, Trocki je bio jasan u stavu da na nju treba pozvati vojni revolucionarni odbor – tijelo koje su izabrali sovjeti – umjesto da to učini samo partija:

“Ne bi li bilo jednostavnije (...) pobunu sazvati direktno u ime partije? Ovaj oblik akcije nesumnjivo ima značajne prednosti. No njegovi nedostaci jednako su očigledni. Među milijunima na koje

je partija s pravom računala nužno je razlikovati tri sloja: jedan koji je već bio složan s boljševicima u svim uvjetima; drugi, brojniji, koji je podržavao boljševike u onoj mjeri u kojoj su oni djelovali kroz sovjete; i treći koji je slijedio sovjete usprkos činjenici da su njima dominirali boljševici.” (11)

Revoluciju je do kraja provela ujedinjena fronta. Boljševici su morali ući u savez s neboljševičkim radnicima, vojnicima i seljacima, što je obuhvaćalo i one koji su slijedili sovjete usprkos boljševicima. Trocki nastavlja:

“Uz boljševike kao partiju ponajprije su stajali industrijski radnici, među kojima su u prvim redovima bili petrogradski nasljedni proleter. Većina vojnika stajala je uz boljševike u onoj mjeri u kojoj su imali pravno pokriće sovjeta. Uz sovjete su neovisno i usprkos činjenici (...) da su u njima dominirali boljševici stajale konzervativnije grupe radnika – bivši menjševici i socijalni revolucionari koji su se bojali odvojiti od ostatka mase, konzervativniji dijelovi vojske (uključujući čak i kozake) te seljaci koji su se oslobodili utjecaja predvodnika Socijalne revolucionarne partije i priklonili se njenu lijevom krilu.” (12)

KOMINTERNA: POOPĆAVANJE ISKUSTVA

Treća internacionala koja je nastala u ožujku 1919. i bila poznata pod nazivom Komintern bila je izdanak revolucije iz 1917. godine. Nastala je dok su pobune koje su pratile završetak Prvog svjetskog rata potresale velik dio Europe. U početku se sastojala od nekoliko malih partija. No niz raskola u reformističkim organizacijama značio je da su “s početkom 1921. partije povezane u Kominternu imale podršku većine politički svjesnih europskih radnika u šest zemalja (Francuskoj, Italiji, Norveškoj, Bugarskoj, Jugoslaviji i Čehoslovačkoj) i značajne manjine u drugim zemljama (Njemačkoj, Švedskoj i Poljskoj)” (13) Nažalost, do tada je revolucionarnu plimu već zamijenila oseka.

Prva faza njemačke revolucije koja je izbila u studenome 1918. završena je jer su SPD i njemačko vrhovno zapovjedništvo slomili novoosnovanu komunističku partiju u Berlinu te se potom usmjerili protiv radničkih i vojničkih vijeća koja su nastala kao odjek zbivanja u Rusiji. U Italiji je zaustavljen veliki val borbi poznat po imenu biennio rosso (dvije crvene godine). U Socijalističkoj

(11) Trotsky, 1977., str. 1127. Zahvalan sam Colinu Barkeru što me uputio na ovaj citat.

(12) Trotsky, 1977., str. 1127.

(13) Hallas, Duncan, 1985., *The Comintern, Bookmarks*, www.marxists.org/archive/hallas/works/1985/comintern/, str. 33.

(14) Hallas, 1985., str. 64.

(15) Trotsky, Leon, 1974a [1924.], *The First Five Years of the Communist International*, drugi svezak, *NewPark*, www.marxists.org/archive/trotsky/1924/ffyci-2/, str. 93.

(16) Broué, Pierre, 2006., *The German Revolution 1917-1923*, *Merlin*, str. 607.

(17) Broué, 2006., str. 609–610.

partiji Italije (PSI) dominirali su reformisti. Ona je u travnju 1920. u Torinu ostavila najnaprednije dijelove radničke klase da se bore sami. U rujnu, u jeku rastućeg vala radničkog zauzimanja tvornica, PSI je ponovno stajao sa strane i dopustio da revolucionarni trenutak prođe. Pobjeda u Italiji ili Njemačkoj bila bi promijenila odnos klasnih snaga u cijeloj Europi. Poraz je značio da je došlo do pomaka u smjeru koji je odgovarao starim vladajućim klasama.

Ovi su događaji oblikovali kontekst Trećeg kongresa Kominterne u ljeto 1921. godine. Zbivanja u Njemačkoj iste godine već su bila ukazala na raskorak između strateških potreba trenutka i neiskusnih komunističkih partija. Tamo je u ožujku 1921. vodstvo partije na temelju loših savjeta nestrpljivih savjetodavaca iz poluformirane internacionale potpuno krivo procijenilo situaciju i pokušalo lokalno ograničen štrajkaški pokret pretvoriti u pobunu. Ona je bila nepripremljena i završila je katastrofalno.

“Nakon neminovnog sloma te avanture uslijedila je surova represija. KPD [Komunistička partija Njemačke] bio je zabranjen. Njegovo je članstvo krahiralo i opalo na brojku od 150 tisuća ili manje, a tisuće je boraca zatvoreno.”⁽¹⁴⁾

Lenjin i Trocki kritizirali su savjete koje su primili njemački komunisti. Proučivši situaciju odlučili su da je nužno podučiti komunističke partije umijeću povlačenja. Ujedinjena fronta bila je ključno oruđe za taj zadatak. Taj je proces započet na trećem kongresu i nastavljen na četvrtom, koji je održan u studenom i prosincu 1922. godine. Radnici, suočeni s preokretom u omjeru klasnih snaga, osjećali su hitnu potrebu za uspostavljanjem jedinstva. Strategija ujedinjene fronte, ako se pravilno primijeni, mogla je izgraditi to jedinstvo tako što bi radnike istovremeno odgovarala od reformizma i pripremala ih za novi val borbe. Potrebne je mjere Trocki je najjasnije izložio u svom izvještaju naslovljenom O ujedinjenoj fronti koji je napisao početkom 1922. i namijenio francuskim komunistima: “Da Komunistička partija nije drastično i neopozivo raskinula s [reformističkim] socijalnim demokratima, ne bi bila postala partija proleterске revolucije. Ostala bi zauvijek parlamentarni sigurnosni ventil pripojen na buržoasku državu. Tko ovo ne razumije, ne poznaje prva slova abecede komunizma. Da Komunistička partija nije tražila organizacijske puteve koji u

svakom danom trenutku omogućuju koordinirano zajedničko djelovanje komunista i nekomunističkih masa radnika (uključujući socijalne demokrate), pokazala bi nesposobnost da na temelju masovne akcije pridobije većinu radničke klase na svoju stranu. Degenerirala bi u komunističko propagandno udruženje i nikada se ne bi razvila u partiju sposobnu osvojiti vlast. Nije dovoljno imati mač, treba ga i naoštрити; no nije dovoljno naoštрити ga, treba i znati njime rukovati. Nakon što se komunisti odvoje od reformista, nije ih moguće ujediniti organizacijskom disciplinom; nužno je da ta organizacija nauči voditi sve kolektivne aktivnosti proletarijata u svim sferama njegove žive borbe. To je drugo slovo abecede komunizma.”⁽¹⁵⁾

ISKUSTVO UJEDINJENE FRONTE

Do 1922. godine Komunistička se partija Njemačke (KPD) počela oporavljati od dijela rana koje joj je zadala katastrofalna avantura iz ožujka 1921. Strategija ujedinjene fronte bila je ključna za oporavak. Pierre Broué u svojoj je monumentalnoj povijesti njemačke revolucije zabilježio da se tokom pregovora između reformističkog SPD-a i komunističkog KPD-a “SPD pokazao najtvrdoglavijim u odbijanju zajedničkog djelovanja, a KPD najodlučnijim u pokušajima da postigne dogovor”⁽¹⁶⁾.

Pozivi upućeni vodstvima reformističkih organizacija naišli su na otpor. No isti su pozivi bili uspješni na radnim mjestima gdje su 1922. tvornička vijeća ponovno iznikla i predstavljala jaku snagu. “Do jeseni 1922. komunisti su osvojili dovoljan utjecaj u nekoliko tisuća tvorničkih vijeća da bi tog studenog mogli održati nacionalni kongres tvorničkih vijeća i na njemu politički dominirati.”⁽¹⁷⁾

Komunisti su također uspjeli osvojiti utjecaj u proljeće te godine tokom željezničkog štrajka pokrenutog zbog pokušaja vlade da zabrani štrajkove u javnom sektoru. Komunisti su od reformističkih partija i federacija sindikata tražili podršku u akciji protiv te zabrane. Reformističke organizacije nisu podržale akciju, što je mnogim radnicima pokazalo da su komunisti najozbiljniji u klasnoj borbi. Njemački su komunisti također zahtijevali ujedinjeno djelovanje u direktno političkim pitanjima od kojih je najvažnije bilo porast ekstremne desnice. Desničarski bivši vojni zapovjednici izvršili su 24. lipnja 1922. atentat na ministra Waltera Rathenaua:

- (18) Harman, Chris, 1997., *The Lost Revolution: Germany 1918-1923*, Bookmarks, str. 236.
- (19) Harman, 1997., str. 236.
- (20) Ova fleksibilnost u strategiji i taktikama glavna je tema knjige Tonyja Cliffa *Lenin: Building the Party* (1986.), koja će biti ponovno tiskana u 2008. i zasluži da je čita nova generacija marksista.
- (21) Hallas, 1985., str. 91.
- (22) Za detaljan prikaz Njemačkog oktobra vidi poglavlje 13 u Harman, 1997.
- (23) Gramsci, Antonio, 1990., *Selections from Political Writings 1921-1926*, University of Minnesota, www.marxists.org/archive/gramsci/spw2-contents.htm, str. 367–373.
- (24) Harman, Chris, 2007., *Gramsci, the Prison Notebooks and Philosophy, International Socialism 114* (proljeće 2007.), www.isj.org.uk/index.php4?id=308, str. 109–110.
- (25) Za degeneraciju Sovjetskog Saveza vidi Binns, Peter, Tony Cliff i Chris Harman, 1987., *From Workers' State to State Capitalism*, Bookmarks; Cliff, Tony, 1974., *State Capitalism in Russia*, Pluto, www.marxists.org/archive/cliff/works/1955/statecap/.
Za degeneraciju Kominterne vidi Hallas, 1985., poglavlja 5, 6 i 7.
- (26) Citirano u Hallas, 1985., str. 127.

“Ubojstvo je izazvalo veliku provalu bijesa radničke klase. Socijalni demokrati nisu se mogli nastaviti oglašivati na pozive na jedinstvo koje su im upućivali komunisti. Njihovi su članovi diljem Njemačke s komunistima sudjelovali u marševima protiv ekstremne desnice. Bili su spremni potrgati svoje članske knjižice ukoliko njihovo vodstvo ne da nikakav znak koji bi upućivao na jedinstvo.” (18)

Neko je vrijeme postojao formalni sporazum između SPD-a i komunista da će se suprotstavljati ekstremnoj desnici. No kada se članstvo SPD-a primirilo, vodstvo je prekinulo pregovore:

“Ovo odbijanje nije spriječilo komuniste da nastave uvijek iznova postavljati pitanje ujedinjene akcije – najčešće povezujući pitanje samoobrane od ekstremne desnice s ujedinjenom akcijom protiv inflacije kojom su zahtijevali državno preuzimanje vlasništva nad industrijskom imovinom i prepuštanje tvorničkim vijećima da upravljaju njome. Pozivi KPD-a bili su upućeni vodstvu socijalnodemokratskih organizacija, no poruka je također bila namijenjena i običnim članovima SPD-a. Lokalne komunističke organizacije te su članove SPD-a pokušavale pridobiti za zajedničko djelovanje koje je vodstvo SPD-a odbijalo.” (19)

Ove su taktike dovele do porasta članstva KPD-a za oko 40,000 u razdoblju od sredine 1921. do kraja 1922., kada je dosegnuta brojka od 220,000 članova. U istom je razdoblju SPD izgubio sličan broj članova. No njemački su komunisti pouke izvukli jednostrano. Nisu pokazali nimalo one taktičke fleksibilnosti – sposobnost da prepoznaju raspoloženje masa i omjer klasnih snaga te u skladu s time mijenjaju smjer – koju je Lenin podigao na stupanj umjetničke vještine. (20) Vodstvo partije reagiralo je silovito protiv ultraljevičarskog ludila “martovske akcije”, no sada je krenulo u suprotnom pravcu dajući “pristupu ujedinjene fronte upečatljivo desničarski smjer”. (21)

Velika politička kriza izbila je 1923., kada su francuske trupe okupirale Ruhr. Došlo je i do duboke ekonomske krize, do tad neviđene inflacije i velikog uzleta radničke borbe koja je oživila tvornička vijeća, oblikom slična ruskim sovjetima. Do lipnja te godine komunisti su primijenjujući pristup ujedinjene fronte dodatno povećali članstvo za 70,000 i uspjeli polarizirati SPD u lijevo i desno krilo. Situacija je počela ubrzano poprimiti obilježja revolucije. No komunističko vodstvo nije bilo sposobno izaći iz

obrambenog stava i početi ispitivati omjer snaga kroz koordiniranu ofenzivnu akciju. Bilo je zatečeno kada je generalni štrajk, koji su u velikoj mjeri vodili komunistički delegati sindikata, srušio vladu kancelara Cunoa u kolovozu 1923. Do tada su se već u načelu slagali s potrebom za revolucijom, no nisu znali kako uspostaviti vezu između svakodnevne borbe radnika i cilja revolucionarne pobune. Organizirali su pripreme, no one su bile tehničkog i vojnog karaktera umjesto da radnike politički pripreme za pobunu. Tijek događaja ubrzao se kada je general Müller preuzeo vlast u pokrajini Saskoj. Tamo je borbenost radničkog pokreta bila rezultirala uspostavljanjem pokrajinske vlade socijalističke ljevice u kojoj su do njena rušenja dio ministarskih mjesta držali revolucionarni komunisti. Vodstvo komunističke partije računalo je da će vođe lijevog krila SPD-a podržati poziv na generalni štrajk. Svi su znali da on može prerasti u revolucionarnu pobunu. Vođe lijevog krila SPD-a, koji su još uvijek bili predani reformizmu, odbili su podržati taj poziv, te je tako očekivana revolucija koja bi obuhvatila cijelu Njemačku bila obustavljena. Njemačka je buržoazija iskoristila priliku da ponovno uspostavi svoju vladavinu, premda tek na nekoliko godina, a Europa je kao cjelina skrenula dodatno udesno.⁽²²⁾

GRAMSCI I UJEDINJENA FRONTA

U tim je okolnostima Antonio Gramsci, najznačajniji vođa Komunističke partije Italije, pokušavao primijeniti ideju ujedinjene fronte u talijanskom kontekstu. On u svojim Lyonskim tezama, napisanim početkom 1926., tri i pol godine nakon što je Mussolini preuzeo vlast, tvrdi:

“Svojom strategijom i taktikama partija “vodi radničku klasu”(…). Princip da partija vodi radničku klasu ne smije se interpretirati mehanički. Ne treba vjerovati da partija može voditi radničku klasu kroz izvanjsko nametanje autoriteta (...). Njena sposobnost da vodi klasu nije povezana samo s činjenicom njena “proglašavanja” same sebe revolucionarnim organom, nego s činjenicom njena “stvarnog” uspjeha da se kao dio radničke klase poveže sa svim dijelovima te klase. (...) “Ujedinjena fronta” antifašističke i antikapitalističke borbe koju komunisti pokušavaju stvoriti mora stremiti da postane organizirana ujedinjena fronta, tj. da bude utemeljena na tijelima oko kojih se mase kao cjelina

mogu regrupirati i oblikovati. (...) U Italiji partija treba nastaviti koristiti taktiku ujedinjene fronte s obzirom na to da je još uvijek daleko od preuzimanja odlučujućeg utjecaja nad većim dijelom radničke klase i radnog stanovništva.”⁽²³⁾

Nije bilo puno prilika da se ovo pretvori u praksu. U jesen iste godine Gramsci je uhićen, no odjeci teme ujedinjene fronte prisutni su u njegovim slavnim Zatvorskim bilježnicama. Ovu preokupaciju odražava primjerice njegov koncept kontradiktorne svijesti:

“Aktivni čovjek iz mase ima praktično djelovanje, ali nema jasnu teorijsku svijest o svom praktičnom djelovanju. Ta teorijska svijest uključuje razumijevanje svijeta u onoj mjeri u kojoj ga to praktično djelovanje mijenja. Njegova teorijska svijest zaista može biti historijski suprotstavljena njegovu djelovanju. Gotovo da možemo reći da on ima dvije teorijske svijesti (ili jednu kontradiktornu svijest): dok je prva teorijska svijest implicitno sadržana u njegovu djelovanju i zaista ga ujedinjuje sa svim njegovim drugovima radnicima u praktičnoj preobrazbi stvarnog svijeta, druga, koja je površinski eksplicitna ili verbalna, teorijska je svijest koju je naslijedio iz prošlosti i nekritički upio.”⁽²⁴⁾

Premda radnička klasa sadrži elemente pasivnosti i prihvatanja statusa quo, ona također ima elemente solidarnosti i borbe. Revolucionarna partija treba uspostaviti jedinstvo s radnicima, usprkos ovoj kontradiktornoj svijesti, kako bi ojačala pozitivne elemente kroz “praktičnu preobrazbu stvarnog svijeta”.

TROCKI I OTPOR NACIZMU

Izrazito važan nusprodukt poraza revolucionarnog vala u Zapadnoj Europi bio je uspon i jačanje staljinizma u izoliranoj Rusiji. To je dovelo do toga da su zapadnim komunističkim partijama nametane politike koje nisu imale puno veze sa stvarnošću klasne borbe.⁽²⁵⁾ Od 1928. do 1934. nametane su politike zloglasnog “trećeg perioda”, što je uključivalo obnovu najgorih ultraljevičarskih pozicija. U srpnju 1929. vodstvo Kominterne proglasilo je da “u zemljama u kojima postoje snažne socijalnodemokratske stranke fašizam poprima specifični oblik “socijal-fašizma”.⁽²⁶⁾ Takva je analiza navela vodstvo njemačkih komunista da podcijene ozbiljnost stvarne fašističke prijetnje koju supredstavljali nacisti. Smatrali su ih

- (27) Trotsky, 1975., str. 104–105.
- (28) Harman, Chris, 1989., uvod u četvrti dio u knjizi tekstova Lava Trockog: *Fascism, Stalinism and the United Front*, Bookmarks, str. 256.
- (29) Trotsky, Leon, 1974b [1935.], *Committees of Action—not People's Front, Whither France?*, New Park, www.marxists.org/archive/trotsky/1936/whitherfrance/ch03.htm, str. 99–100.
- (30) Trotsky, Leon, 1974c [1936.], *The French Revolution has Begun, Whither France?*, New Park, www.marxists.org/archive/trotsky/1936/whitherfrance/ch03c.html
- (31) Hallas, 1985., str. 146.
- (32) Hallas, 1985., str. 147.
- (33) Za priču o španjolskoj Narodnoj fronti vidi Durgan, Andy, 2007., *The Spanish Civil War*, Palgrave i Hallas, 1985., str. 148–155.
- (34) Hallas, Duncan, 1976., *On the United Front, International Socialism* (prvo izdanje), broj 85, siječanj 1976., www.marxists.org/archive/hallas/works/1976/01/unitedfront.htm
- * Tekst izvorno i u cijelosti objavljen u: *International socialism, A quarterly journal of socialist theory* Issue: 117, <http://www.isj.org.uk/?id=397>
- * Joseph Choonara je marksistički teoretičar, autor knjige “*Unravelling Capitalism: A Guide to Marxist Political Economy*” (dijelovi knjige prevedeni na portalu slobodnifilozofski.com) i istaknuti član centralnog komiteta SWP-a (*Socialist workers party*).

manje opasnima od SPD-a. Premda su se komunistički borci herojski borili protiv nacista u gradovima poput Berlina, ta je borba zbog politike vodstva partije bila izolirana od šireg pokreta radničke klase.

Trocki je bio gotovo jednako odsječen od borbe masa kao Gramsci premda nije bio u zatvoru nego u progonstvu. Usprkos tome napisao je niz sjajnih analiza o borbama protiv fašizma diljem Europe, u kojima možemo naći neke od njegovih najboljih članaka o ujedinjenoj fronti. S vremenom je sve upornije napadao ideju da su socijalni demokrati glavni neprijatelj:

“Danas je socijalna demokracija u cjelini, sa svim svojim unutarnjim antagonizmima, prisiljena na oštar sukob s fašistima. Naš je zadatak iskoristiti taj sukob umjesto da dozvolimo da se protivnici ujedine protiv nas. Fronta sada mora biti usmjerena protiv fašizma. (...) Nužno je djelima pokazati potpunu spremnost na stvaranje bloka sa socijalnim demokratima protiv fašista u svim slučajevima u kojima oni žele prihvatiti blok. (...) Nadmoćna većina socijalnodemokratskih radnika borit će se protiv fašista, no to će – barem zasada – učiniti samo zajedno sa svojim organizacijama.” (27)

Ovaj je savjet bio zanemaren. Nacisti su 1933. preuzeli vlast, porazili najsnažniju komunističku partiju na svijetu i izvršili užasnu osvetu nad jednom od najborbenijih radničkih klasa na svijetu. Dva su uzroka tog poraza: vodstvo socijalnih demokrata odbilo se boriti, a komunistička partija nije htjela prisiliti SPD da stvore blok protiv desnice. Nakon poraza 1933. komunisti su pozvali na generalni štrajk, no nisu u tome uspjeli. Tokom tri prethodne godine govorili su radnicima da je SPD najveći neprijatelj i da fašisti nisu stvarna prijetnja. Partijsko vodstvo i Kominternu čak su i nakon poraza ostali zarobljeni u svojoj teoriji. Zbog toga je vodstvo Kominterne nakon Hitlerova preuzimanja vlasti i dalje tvrdilo da je “sadašnje zatišje nakon pobjede fašizma privremeno. Neminovno će, usprkos fašističkom teroru, doći do jačanja revolucionarnog vala”. (28)

NARODNA FRONTA

Dok je primjer Njemačke pokazao koje opasnosti prijete ako izostane borba za jedinstvo, kasne su 1930-e pokazale drugu opasnost: krivu vrstu jedinstva. Zgroženost socijalističkih i komunističkih boraca pobjedom nacista prisilila je 1934. godine

njihova vodstva na ujedinjenu akciju protiv pokušaja ekstremne desnice da preuzme vlast u Španjolskoj i Francuskoj. U veljači su se na ulicama Pariza odvijali veliki prosvjedi, a u listopadu je izbio ustanak u španjolskoj pokrajini Asturiji. No tada je Staljin iz Moskve uputio novu liniju, liniju "narodne fronte". To je značilo da su komunisti trebali tražiti savez ne samo sa socijalnim demokratima nego i s "liberalnim" srednjestrujaškim kapitalističkim strankama. Svaka vrsta političke borbe bila je podređena vanjskopolitičkom cilju Moskve – uspostavljanju vojnog saveza s francuskim, a po mogućnosti i s britanskim imperijalizmom. Sada su francuski komunisti predlagali Narodnu frontu s ciljem izborne pobjede nad desnicom. Ovaj savez nije uključivao samo partije radničke klase nego i "radikale", buržoasku stranku koja je istovremeno pokrivala desni i lijevi centar. Trocki se tome snažno protivio i tvrdio da u tom savezu radikali imaju premoć: "Narodna je fronta" koalicija proletarijata s imperijalističkom buržoazijom u obliku Radikalne stranke i šačice manjih stranaka iste vrste. (...) Većina onih koji glasaju za Radikalnu stranku ne sudjeluje u borbi radnika, pa stoga niti u Narodnoj fronti. Ipak, Radikalna stranka u toj fronti ne zauzima jednak položaj, nego privilegirani; radničke su partije prisiljene suziti svoje djelovanje na ono što stoji u programu Radikalne stranke." (29)

Narodna je fronta bila popularna u narodu upravo zato što je svoju snagu dobivala iz velike želje za jedinstvom protiv rastuće prijetnje desnice. Pobjedila je na izborima u lipnju 1936., a vladu je sastavio Leon Blum, vođa socijalnih demokrata. U vladi nije bio niti jedan ministar iz Komunističke partije. Partija je prihvatila ne sudjelovati u vladi jer je postojala bojazan da bi to moglo uplašiti francusku vladajuću klasu.

Ograničenja Narodne fronte uskoro su postala očigledna. Nakon izbora uslijedio je snažan porast klasne borbe u Francuskoj. Izbili su štrajkovi i zauzimanja tvornica, a broj radnika u štrajku iznosio je šest milijuna. Ovo je potaknulo Trockog, koji je bio u progonstvu u Norveškoj, da napiše esej pod naslovom Francuska je revolucija počela. (30) Vladajuća je klasa bila prisiljena na ustupke kako bi zadržala kontrolu, no to nije bilo dovoljno. Blum je pritisnuo Mauricea Thoreza, vođu komunističke partije

koja je brzo rasla, da obustavi štrajk. Komunisti su dobili "novi autoritet koji nisu upotrijebili da ojačaju pokret, nego da ga dokrajče. 'Nužno je znati kada obustaviti štrajk', izjavio je Thorez." (31)

Ova propuštena prilika dovela je do dodatnih pomaka udesno, pri čemu je Komunistička partija pozivala na prijelaz s Narodne fronte na Francusku frontu koja bi uključivala i desničarske nacionaliste. Komunisti su davali podršku nizu vlada koje su postajale sve konzervativnije, pri čemu je radnički pokret opadao, sve dok predstavnici izabrani u koaliciju Narodne fronte nisu izglasali zabranu Komunističke partije. Naposljetku je parlament, u kojem su predstavnici Narodne fronte činili većinu, u lipnju 1940. izglasao "uspostavu kvazifašističkog režima Pétaina i Laval" (32). U španjolskom je građanskom ratu, u okolnostima koje su bile dramatičnije od onih u Francuskoj, došlo do sličnog obrasca popularne fronte, ustupaka desnici i poraza. (33) U oba su slučaja komunisti pod moskovskim utjecajem vezali sudbinu radničke klase za dijelove vladajuće klase i tako dopustili da se revolucionarni trenuci masovne borbe iscrpe, a desnica trijumfira.

TAKOĐER JE OBJASNILO ŠTO UJEDINJENA FRONTA NIJE:

"Ona nije nadomjestak za revolucionarnu partiju. Ujedinjena fronta ne smije nikada, ni pod kojim okolnostima, značiti podređivanje revolucionarnih politika i organizacije reformističkim politikama i organizaciji. Njezin je preduvjet postojanje i nezavisnost revolucionarne snage. Što je ta snaga veća to će biti veće mogućnosti ujedinjene fronte. Ujedinjena fronta nije pristup koji kaže: 'Zaboravimo naše razlike i ujedinit ćemo se.' Baš suprotno, taktika ujedinjene fronte uvijek i neminovno uključuje političku borbu da se primora reformiste i centriste da budu ono što se trenutno samo pretvaraju da jesu, da se razbije neke od njihovih veza s kapitalističkim establishmentom (kako direktne veze tako i one koje postoje zbog sindikalne birokracije) i da ih se uključi u borbu uz revolucionare za one ciljeve za koje sami tvrde da se zalažu. Ujedinjena fronta nije sjedinjenje revolucionarnih grupa. Njen je cijeli smisao uključivanje onih radnika i radničkih organizacija koje prihvaćaju neposredne ciljeve, ali u ovom trenutku ne prihvaćaju cjelinu revolucionarne politike." (34)

NARODNA FRONTA U FRANCUSKOJ

ALAN MARIČIĆ

Kominternu je na svojem šestom kongresu 1928. godine ustanovila da je kapitalistički poredak u krizi te da je njegova propast samo pitanje vremena, čime se ušlo u takozvano Treće razdoblje, nakon kojeg je trebala stići pobjeda radničke klase.⁽¹⁾ Glavni neprijatelj komunističke revolucije lociran je u socijalnoj demokraciji, nazvanoj “socijalističkim fašizmom”, čime su te dvije ideologije praktički izjednačene. Usvajanje ove teze bilo je posljedica netom završene staljinizacije Kominterne. Sukladno ovoj tezi, Kominternu je od kasnih dvadesetih godina počela smatrati upravo socijalnu demokraciju “snagom koja pokreće radničku klasu prema fašizmu.”⁽²⁾ Iako se uglavnom poštivala politika kojoj je cilj bio izolirati i onesposobiti socijaldemokratske stranke, u nekim je partijama postojala suradnja, ili barem želja za suradnjom sa socijaldemokratima ili drugim strankama ljevice. Devijacije u djelovanju, međutim, nisu bitno utjecale na odlučivanje vodstva u Moskvi, koje se čvrsto držalo odluka iz 1928. godine. Problematičnost ovog pristupa je bila najizraženija nakon izbora 1933. godine u Njemačkoj i dolaska Hitlera na vlast, čemu je kumovao i sukob na ljevici. Vodstvo u Moskvi je čak i uz takav razvoj događaja oklijevalo s promjenom politike. Promjena se ipak dogodila, no tek dvije godine nakon pobjede fašizma u Njemačkoj. Sedmi kongres Kominterne, održan u srpnju i kolovozu 1935. godine u Moskvi, označio je službeni i potpuni preokret u politici komunističkih partija prema ostalim strankama ljevice, a prije svega socijaldemokratskim strankama. Novi cilj komunističkih partija u svijetu bila je uspostava široke koalicije svih stranaka ljevice u borbi protiv fašizma. Iako su sve partije jednoglasno prihvatile novi smjer, uspjeh je u većini slučajeva izostao ili bio ograničen na aktivnosti koje nisu imale veći utjecaj na sveukupnu nacionalnu političku situaciju. Razlog je često bio marginalna pozicija ili zakonske zabrane djelovanja komunističkih partija, kao što je bio slučaj u Jugoslaviji.⁽³⁾ Politika Narodne fronte najveće uspjehe je, uz Španjolsku, poznjela u Francuskoj. U ovom članku ćemo se osvrnuti na izvore nastajanja Narodne fronte kao i razloge uspjeha i neuspjeha ovog jedinstvenog eksperimenta predratnog komunističkog pokreta.

NARODNA FRONTA U FRANCUSKOJ

Treće razdoblje nije bilo povoljno za Komunističku partiju Francuske (PCF). Na parlamentarnim izborima 1932. godine ne samo da se nisu uspjeli profilirati u vodeću stranku radničke klase, osvojivši samo deset zastupničkih mjesta, nego su izgubili i 270 tisuća glasova u odnosu na prethodne izbore 1928. godine. (4) Posljedice politike Trećeg razdoblja su bile “potpuna izolacija” partije, koju se počelo smatrati “svojevrsnom sektom”. (5) Neuspjeh PCF-a bio je pogoršan uspjehom socijalista (SFIO), upravo one stranke koju je trebalo uništiti i preuzeti njezine glasače. Socijalisti su na izborima nastupili u koaliciji s Radikalnom strankom (6), te pobjedili. Nova vlast je bila nestabilna, te se u razdoblju od četiri godine promijenilo 11 vlada. Osim toga, bila je izložena konstantnim napadima sa desnice. Najveću krizu doživjela je 6. veljače 1934. godine, kada su desničarske lige (7) iskoristile financijsku aferu Stavisky - u koju su bili umiješani mnogi radikalni političari - za organiziranje masovnih demonstracija koje su protumačene kao pokušaj puča, iako je kasnije ustanovljeno da on nije bio planiran. (8) PCF se našao u zamršenoj poziciji gdje je svaki potez sa sobom donosio i djelomičan poraz, barem iz njihove perspektive.

Podrška Vladi prekršila bi uputstva Kominterne i ugrozila vodstvo partije. S druge strane, pasivnost bi signalizirala da njemački slučaj nije bio iznimka, te da komunistima borba protiv fašizma uistinu nije primarni cilj. PCF je ipak odlučio poslati svoje članove na ulice, uz opasku da prosvjeduju protiv desničarskih liga ali i protiv Vlade. Demonstracije su bile *ad hoc* potez, te je pitanje daljnje politike uzrokovalo razdor u PCF-u. S jedne strane se nalazio Jacques Doriot, parlamentarni zastupnik PCF-a iz okolice Pariza i jedan od najutjecajnijih članova partije, koji je zagovarao koaliciju ljevice, dok je s druge strane bio Maurice Thorez, predsjednik PCF-a, koji je i dalje inzistirao na politici Trećeg razdoblja. Doriot i Thorez su bili podjednako svjesni mogućih posljedica stvaranja narodne fronte bez potpore Kominterne pošto su još 1933. godine bili oštro kritizirani zbog kontakata sa vodstvom socijalista. (9) No, razvoj situacije u Francuskoj gurao je PCF prema nekom obliku suradnje sa socijalistima. Nakon što je socijalistički sindikalni savez CGT

pozvao na generalni štrajk 12. veljače, činilo se da je i Thorez postao svjestan toga da je u interesu radničke klase da se štrajku pridruži i PCF te, barem jednokratno, surađuje sa SFIO-om. Ovaj pristanak na suradnju je bio izravni rezultat Doriotovog pritiska na Thoreza, čija je pozicija predsjednika partije bivala sve upitnija. Doriot je u svojoj namjeri da uspostavi narodnu frontu otišao tako daleko da je 9. travnja napisao otvoreno pismo vodstvu Kominterne u kojemu je kritizirao njihovu nesprenost na prilagođavanje stanju na terenu i krivo s hvaćanje događanja 12. veljače. (10) Iako je bio svjestan posljedica ovog postupka, činilo se da je Doriot htio izazvati reakciju Kominterne kako bi napokon presudila ovaj dugogodišnji sukob, a možda i utjecala na ukidanje politike Trećeg razdoblja, što je komunističkom pokretu bilo nasušno potrebno. (11) Doriotov potez se podudarao s temeljnim promjenama u Kominterni, koje nisu bile poznate van Staljinovog najužeg kruga, pa tako ni vodstvu PCF-a. Nekoliko dana prije nego što je Doriot objavio svoje pismo, Staljin je postavio jednog od idejnih začetnika i najgorljivijih zagovornika narodnih fronti, Georgija Dimitrova, za člana izvršnog komiteta Kominforme. Staljin je “bio skeptičan, no činilo se da je Politbiro bio impresioniran Dimitrovljevim argumentima.” (12)

Neovisno o internim promjenama, reakcija Kominterne je bila očekivano oštra. Thorez i Doriot su početkom svibnja bili pozvani u Moskvu kako bi se očitali. Doriot je odbio poziv, vjerojatno očekujući da će se morati javno pokajati te ostati u Moskvi. (13) Isto je očekivao i Thorez, no on se ipak uputio u sovjetsku prijestolnicu. Tamošnja reakcija na neposluh PCF-a ga je tim više iznenadila. U Moskvi ga je primio Dimitrov, koji je pohvalio Thoreza i postupke PCF-a te se činilo da je PCF dobio odobrenje, barem neslužbeno, za pripremanje terena za pregovore oko uspostave Narodne fronte. Već krajem svibnja partijski list *L'Humanité*, koji je prethodnih godina često napadao SFIO, prenio je članak iz *Pravde* u kojem je naglašeno da je ignoriranje ideje Narodne fronte “zločin prema radničkoj klasi.” (14)

Socijaliste je ova promjena iznenadila, ali je vodstvo SFIO-a, prije svega njezin predsjednik Léon Blum, unatoč nepovjerenju prema PCF-u popustilo pod pritiskom vlastitih članova te

- (1) Završna faza razvoja međunarodnog radničkog pokreta nakon I. Svjetskog rata
- (2) Jonathan Haslam, "The Comintern and the Origins of the Popular Front 1934–1935," *The Historical Journal* 22, br. 03 (1979), 673.
- (3) Vidi: Phyllis Auty, "Popular Front in the Balkans: 1. Yugoslavia," *Journal of Contemporary History* 5, br. 3 (1. siječanj, 1970): 51–67.
- (4) Stephen Hopkins, "French Communism, The Comintern and Class Against Class: Interpretations and Rationales," u Matthew Worley, *In Search of Revolution International Communist Parties in the Third Period* (London; New York: I.B. Tauris, 2004), 120.
- (5) Andreas Wirsching, "The Impact of 'Bolshevization' and 'Stalinization' on French and German Communism: A Comparative View," u Norman Laporte i Kevin Morgan, *Bolshevism, Stalinism and the Comintern: Perspectives on Stalinization, 1917–53* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008), 100.
- (6) Tada strankom lijevog centra. Socijalisti nisu sudjelovali u sastavljanju vlade ali su davali uvjetnu podršku radikalima (op. a.).
- (7) "U kontekstu Francuske 1930.-ih godina 'fašizam' je neodređen pojam pošto nije postojao homogeni fašistički pokret, samo grupe suparničkih 'liga'. Iako su lige bile svojstveni francuski fenomen, predstavljale su bliski ekvivalent fašističkim organizacijama koje su cvale drugdje u međuratnom razdoblju." Martin S Alexander i Helen Graham, *The French and Spanish Popular Fronts: Comparative Perspectives* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 11.
- (8) James Joll, "The Front Populaire—After Thirty Years," *Journal of Contemporary History* 1, br. 2 (1. travanj, 1966.), 29.
- (9) Haslam, 679.
- (10) Hopkins, 123.
- (11) Ibid.
- (12) Haslam, 680.
- (13) Ibid.
- (14) Joll, 31.
- (15) Colton, 15.
- (16) Haslam, 689.
- (17) Colton, 16.
- (18) Wirsching, 100.
- (19) Više o ulozi žena u Narodnoj fronti vidi: Susan B. Whitney, "Embracing the Status Quo: French Communists, Young Women and the Popular Front," *Journal of Social History* 30, br. 1 (21. rujanj, 1996.)
- (20) Colton, 17.
- (21) Ibid., 19.
- (22) Ibid.
- (23) Url: <http://www.france-politique.fr/elections-legislatives-1936.htm>
- (24) Ronald Tiersky, *The French Communism* (Columbia University Press, 2013.), 79.
- (25) Adrian Rossiter, "Popular Front Economic Policy and the Matignon Negotiations," *The Historical Journal* 30, br. 3 (1. rujanj, 1987.), 666.
- (26) Geoff Eley, *Forging Democracy: The History of the Left in Europe, 1850–2000* (Oxford: Oxford University Press, 2002), 268.

prihvatilo ponudu za obnovom kontakata. Već krajem lipnja postignut je "pakt o nenapadanju", a krajem srpnja i "pakt o zajedničkoj akciji".⁽¹⁵⁾ Uz sve pokušaje ove dvije stranke da u se pregovorima izbore za nadmoć, putanja suradnje bila je neupitna te se sve intenzivnije radilo na uspostavi fronte. Thorez je nekoliko mjeseci nakon sklapanja pakta odlučio otići korak dalje te proširiti zamisao narodne fronte na buržoaziju, što je značilo pozivanje radikala da im se pridruže. Dimitrovu ta ideja nije bila neprihvatljiva jer je i sam o njoj razmišljao, no kao i prethodni put kada je PCF djelovao na svoju ruku, zasmetala ga je preuranjenost ovog poteza, odnosno ignoriranje naputka Kominterne.⁽¹⁶⁾ Odlučeno je da se u Pariz pošalje delegacija koja bi odgovorila Thoreza od ovog poteza, no ona je došla prekasno. Thorez je bio odlučan u svojoj namjeri te je na jednoj konferenciji krajem listopada na kojoj su sudjelovali komunistički i socijalistički delegati, predložio širenje postojeće koalicije na srednju klasu.⁽¹⁷⁾ Kominterni nije preostalo ništa drugo nego prihvatiti politiku PCF-a, te je u siječnju 1935. godine i službeno odobrena.

Ovo okretanje prema ostatku ljevice nije značilo samo suradnju s donedavnim političkim neprijateljima nego i otvaranje prema radničkoj klasi i potencijalnim novim članovima. Tako je do kraja 1936. godine članstvo partije naraslo na 288 483 člana, što je bio deseterostruki porast u odnosu na 1932. godinu.⁽¹⁸⁾ Iako ova brojka pokriva razdoblje prije uvođenja politike narodne fronte, za pretpostaviti je da je nagli porast počeo upravo s tim obratom. Također je odlučeno da se u partiju privoli što veći broj žena, u duhu ideje o zajedništvu u borbi protiv fašizma.⁽¹⁹⁾ Osim toga, i na sindikalnoj razini došlo je do suradnje u vidu stapanja CGT-a i CGTU-a, komunističkog sindikata koji je nastao nakon raskola između socijalista i komunista 15 godina ranije.

1935. godine ostvarenje fronte ušlo je u završnu fazu. Potpisivanje francusko-sovjetskog pakta o uzajamnoj pomoći u svibnju je PCF-u dalo još jedan argument u nastojanjima da pridobiju radikale. Pakt je bio odgovor na njemačku remilitarizaciju, čime je borba protiv fašizma za PCF-a sada podignuta i na razinu obrane Republike, što je svakako naišlo na odobravanje radikala.⁽²⁰⁾ Unatoč povoljnoj reakciji nekih

radikala, uključujući i Édouarda Daladiera, jednog od čelnika stranke i bivšeg premijera, bilo je potrebno pričekati kraj godine kako bi radikali napokon pristupili fronti. Nakon višemjesečnog pritiska, predsjednik radikala Édouard Herriot naposljetku je istupio iz vlade koja je uglavnom bila sastavljena od desničarskih stranaka. Nakon ovog poteza radikali su mogli službeno i bez prepreka sudjelovati u pregovorima. Sljedeći korak za nove partnere bilo je usaglašavanje zajedničkog programa.

Bilo je za očekivati da će ovako široka koalicija teško postići dogovor koji će odgovarati svim stranama, no iznenađujuće je da najveći pobornici velikih reformi nisu bili komunisti nego socijalisti. Dok je za socijaliste ovo bila jedinstvena prilika da se uvedu temeljne promjene, prije svega ekonomske i financijske, PCF-u je u interesu bilo da se koalicija održi, odnosno da se esktrnim potezima ne otjera radikale. Pragmatizam PCF-a bio je odraz Kominternine nove linije, koja je zahtjevala krajnju disciplinu. Prilagodba situaciji gdje se lakše surađivalo s partnerom koji je bio bliži centru od socijalista zasigurno je bila potpomognuta neprijateljskim stavovima zadržanima iz Trećeg razdoblja, no krajnji proizvod nije mogao odgovarati komunistima. Ono što je na kraju predstavljeno je bilo "ništa više od kataloga 'zahtjevâ' u ime raznih društvenih grupa koje je depresija posebno jako pogodila – radničku klasu, seljake, službenike, mala poduzeća."⁽²¹⁾ Politički i vanjsko-politički dio programa bio je usredotočen na zaustavljanje fašističkih liga te fašizma u inozemstvu, ali jedino kroz djelovanje Lige naroda.⁽²²⁾ Iako je bio kompromisno rješenje, ovaj dokument ipak je bio od koristi, te je kao nacrt budućeg djelovanja privukao glasače.

Odlučeno je da na izborima u travnju i svibnju sve stranke nastupe pojedinačno u prvom krugu, a da u drugom podrže one kandidate koji su osvojili veći broj glasova. PCF je najviše profitirao od ovakvog pristupa. Zbog politike širenja svoje glasačke baze, komunistički kandidati su se za vrijeme kampanje mogli pozivati na ciljeve koji su na prethodnim izborima bili nespojivi, kao što su bili borba za radnička prava i patriotizam, što im je priskrbilo 15% glasova, što je bilo skoro dvostruko više nego na izborima 1932. godine.⁽²³⁾ Njihov uspjeh je

kompensirao loše rezultate radikala te je pobjeda Narodne fronte bila uvjerljiva, s 57% ukupnih glasova. PCF je nakon izbora postupio poput SFIO-a nakon prethodnih izbora. Dali su, naime, svoju podršku novoj vlasti, ali nisu sudjelovali u njoj, čime je Léonu Blumu prepušteno vođenje države, uz uvjet da se pridržava predizbornog dogovora. Obrazloženje za odbijanje ministarskih mjesta bila je želja da se Blumovu vladu zaštiti od dodatnih opterećenja, posebice nasilne reakcije ekstremne desnice.⁽²⁴⁾ Ova pozicija nije bila u sukobu sa stavom Kominterne, jer je bilo bitno da se Narodna fronta održi na vlasti, te da vodi vanjsku politiku koja bi odgovarala SSSR-u, što je bilo izvedivo i bez sudjelovanja PCF-u u vladi.

PCF-ova odluka nije značajno utjecala na zajedništvo i polet u radničkom pokretu, jer je već 11. svibnja, samo tjedan dana nakon izbora, krenuo val štrajkova koji je ubrzo zahvatio veliku većinu industrijskog sektora. Štrajkovi su bili iznimni iz dva razloga. Prvi je bio taj da ih nisu organizirali i njima upravljali (barem u samom početku) ni sindikati ni stranke.⁽²⁵⁾ Kroz tri tjedna, između jednog i dva milijuna radnika je stupilo u sada već generalni štrajk, što je uistinu bio izvanredan uspjeh.⁽²⁶⁾ Unatoč početnoj spontanosti, štrajkovi su bili proizvod Narodne fronte. Činilo se da radnici nisu htjeli čekati da Fronta i službeno preuzme vlast kako bi im dala ono što je zajamčila u svojem izbornom programu, a sindikati su umnogome pomogli da se dostigne kritična masa. Drugi razlog posebnosti ovih štrajkova je bio uvođenje okupacije kao nove borbene metode, čime su radnici zadali dvostruki udarac poslodavcima.⁽²⁷⁾

Na pregovore između radnika, čije je pregovaračko mjesto u međuvremenu zauzeo CGT, i udruge poslodavaca čekalo se do početka lipnja, kada je Blum organizirao arbitražu. Ona sama nije dugo trajala. Matignonski sporazumi, kako je nazvan ovaj dogovor, bili su porazni za poslodavce, koji su bili nemoćni pred organiziranim radnicima. CGT se izborio za povećanje plaća od 7-15 %, kao i pravo na organiziranje u tvornicama. Blum je uz ove točke nadovezao i obećanje Vlade da će uvesti kolektivno cjenkanje, 40-satni radni tjedan te dvotjedni plaćeni godišnji odmor.⁽²⁸⁾ Ovakav uspjeh radničke klase u borbi za bolje uvjete rada bio je bez presedana, pa ipak štrajk nije prestao. Unutar

- (27) Više o okupaciji tvornica vidi: Michael Torigian, "The Occupation of the Factories: Paris 1936, Flint 1937," *Comparative Studies in Society and History* 41, br. 2 (1. travanj, 1999.)
- (28) Eley, 269.
- (29) "Importantes déclarations de Maurice Thorez à l'assemblée des communistes parisiens", *L'Humanité*, 12. lipanj 1936.
url: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k406742r.langFR>
- (30) Eley, 269.
- (31) Irwin M. Wall, "French Socialism and the Popular Front," *Journal of Contemporary History* 5, no. 3 (1. siječanj, 1970), 13.
- (32) Joel Colton, Léon Blum: *Humanist in Politics* (Duke University Press, 1987), 179.
- (33) Eley, 269.
- (34) Ibid.
- (35) Rudolf von Albertini, "Zur Beurteilung Der Volksfront in Frankreich (1934-1938)," *Vierteljahrshefte Für Zeitgeschichte* 7, no. 2 (1. travanj, 1959), 154.–155.
- (36) Julian Jackson, *The Popular Front in France: Defending Democracy, 1934-38* (Cambridge University Press, 1990), 276.–277.

* Alan Maričić je nezavisni istraživač iz Zagreba. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu završio je preddiplomski studij sociologije i povijesti (2008.), te diplomski studij povijesti, modul moderna i suvremena povijest (2011). 2013. godine završava diplomski studij Srednjoeuropske povijesti na Central European University u Budimpešti. Trenutno istražuje njemačko-jugoslavenske odnose za vrijeme Hallsteinove doktrine."

PCF-a pojavio se strah da bi ovakav razvoj događaja mogao ozbiljno ugroziti opstanak Narodne fronte, zbog čega je vodstvo stranke odlučilo da bi obustava štrajka bila najbolje rješenje, što se i dogodilo ubrzo nakon Thorezovog govora 11. lipnja, u kojem je pozvao radnike da se vrate na posao, konstatirajući da su pobjedili i da valja biti realan, jer "nije sve moguće". (29) Za takav rasplet bila je zaslužna disciplina članova partije, kao i njihov autoritet među ostalim radnicima. Epilog štrajka nisu bila samo nova prava, nego i masovni porast članstva CGT-a, koji je prije štrajka imao nešto manje od 800 000 članova, da bi ta brojka ubrzo narasla na 4 000 000. (30) Pošto su poslodavci prihvatili CGT kao legitimnog zastupnika radničkih interesa, on je postao bitan politički čimbenik, što je izazvalo trajni sukob socijalističkih i komunističkih frakcija unutar saveza. Unatoč internim sukobima, i dalje je prevladavao osjećaj među radnicima da je moć sada bila na njihovoj strani, a vladalo je mišljenje da su Matignonski sporazumi samo početak temeljnih reformi koje bi radikalno promijenile dotadašnje klasne odnose. Međutim, Blumova vlada je ubrzo postala žrtvom vlastitih visoko postavljenih ciljeva.

Ekonomski uspjeh ovisio je o porastu kupovne moći i proizvodnje, no to nije bilo izvedivo bez reformi, koje su ubrzo iscrpile državni proračun, već ionako umanjen zbog štrajkova i povišenja troškova proizvodnje. (31) Osim proračuna, ekonomsku nestabilnost poticao je odljev investicijskog kapitala, trenda koji je trajao od 1934. godine, ali je pogoršan pobjedom Narodne fronte. (32) U rujnu 1936. Blum je odlučio devalvirati franak, potez koji je privremeno privukao investitore te pojačao proizvodnju za 12 %, ali dugoročnih rješenja nije bilo, te je u prosincu zatražio predah u svrhu "društvenog pomirenja". (33) Ispostavilo se da je ovo bio eufemizam, jer je od ožujka 1937. uslijedilo odbacivanje većine predizbornih obećanja te izvjestan povratak na konzervativnu financijsku politiku. (34) Blumovi potezi otuđili su ga ne samo od komunista i militantnog krila SFIO-a, nego i od ostatka njegove stranke. Paralelno s ekonomskom krizom, Blum je bio suočen i s gnjevom ljevice zbog odluke o neintervenciji u Španjolskoj. Kasnije je svoju odluku branio obrazloženjem da je htio izbjeći otvoreni rat, pa i građanski rat u Francuskoj, te da mu je važnije bilo da uskladi poziciju s Velikom

Britanijom, koja je također zagovarala neintervenciju.⁽³⁵⁾ Kakvi god njegovi motivi bili, Blum je izgubio podršku svojih pristaša i političkih partnera. Senat je u lipnju dvaput odbio njegov zahtjev za odobrenje novih finansijskih mjera, nakon čega je podnio ostavku. Postoji više interpretacija o razlozima i okolnostima njegove ostavke, ali je činjenica da mu zbog ograničenog manevarskog prostora između komunista i radikala nije preostalo ništa drugo.⁽³⁶⁾ Prva vlada Narodne fronte živjela je nešto više od godinu dana, polako umirući posljednjih 10 mjeseci.

Kako ocijeniti razdoblje Narodne fronte u Francuskoj do Blumove ostavke? Važno je naglasiti da je postignuto mnogo toga dok je postojala politička volja. Prije svega, tu je podvig ujedinjenja bitnih stranaka ljevice u iznimno kratkom roku. Iako su zbog iskustva Trećeg razdoblja i uništenja ljevice u Njemačkoj mnogi

komunisti i socijalisti na svim stranačkim razinama već ranije počeli razmišljati o suradnji, sam proces stvaranja fronte odvio se unutar samo godinu dana. Drugi uspjeh su svakako Matignonski sporazumi, koji su radnicima barem privremeno donijeli brojna poboljšanja radnih uvjeta. PCF je svakako najviše profitirao stvaranjem Narodne fronte. 1932. godine nalazili su se na samom rubu relevantnosti, da bi do 1937. postali legitimna radnička stranka s oko 330 000 članova te ogromnim parlamentarnim i sindikalnim utjecajem. Iako je fronta nastala i nestala voljom Kominterne, možda je najveći uspjeh Narodne fronte osjećaj zajedništva i solidarnosti koji je na nekoliko godina zahvatio Francusku, a svijetu pokazao da je moguće oduprijeti se fašizmu, čime su inspirirali neke druge borbe koje su tek predstojale.

POTOM SU DOŠLI PO ČISTAČICE...

Prelazak dijelova javnog zdravstvenog sustava u privatiziranu i komercijaliziranu tržišnu sferu provodi se postupno jer se očekuje da bi otpor radnika i korisnika direktnoj privatizaciji bio prevelik. Jedan od prvih koraka je razdvajanje na dvije vrste zaposlenja: s jedne strane temeljne ili zdravstvene, a s druge “nezdravstvene” ili pomoćne djelatnosti. Nezdravstvene djelatnosti koje se najčešće spominju i redovito su prve na listi za izdvajanje jesu čišćenje, pranje rublja i prehrana. Nakon toga slijedi održavanje zgrade, informatizacija, računovodstvo, administracija i uprava, laboratorijske i dijagnostičke pretrage, sanitarni prijevoz, pa i krvni pripravci.

Budući da je količina rada koji treba obaviti u takvim službama nefleksibilna, privatnoj bolničkoj službi ostaje malo mjesta za stvaranje profita: jedino na čemu je moguće povećati profit je kvaliteta usluge i radnička prava. Tako bi uz preuzete radnike na isto radno mjesto dolazili i novi zaposlenici, na potpuno drugačijim ugovorima, najčešće na određeno vrijeme i sa značajno smanjenim pravima (iz izvještaja Jelene Kranjec za Novi sindikat).

..A JA SAM ŠUTIO JER NISAM BIO ČISTAČICA

Pokazalo se da outsourcing za poslove čišćenja u zdravstvu dovodi do smanjenja broja zaposlenih, nižih nadnica, smanjenja radničkih prava, velikog obrtaja radnika, manje obučavanja i stvaranja jaza između zdravstvenog i pomoćnog osoblja. U radno intenzivnim djelatnostima kao što je čišćenje, profit se ostvaruje smanjivanjem broja radnika, snižavanjem plaća i pogoršanjem radnih uvjeta. Za dobru zdravstvenu skrb ključan je timski rad, komunikacija zdravstvenih i pomoćnih radnika i prilagođavanje stalno promjenjivim situacijama. U slučaju kada su pomoćni radnici outsorsani, na minimalcu i stalno se izmjenjuju, ovaj sustav zakazuje i otežava rad čime se dodatno ugrožavaju pacijenti (iz izvještaja Jelene Kranjec za Novi sindikat).

FRONTE, UJEDINJENE FRONTE I KRIZNI TRENUTCI

ANDREW HODGES

* S ENGLESKOG PREVELA IVA MARČETIĆ

Ako ste dio bilo kakvog lijevog političkog organiziranja, nužno ste se susreli s idejom ujedinjene fronte; idejom koju neke ljevičarske grupe drže iznimno važnom, a druge pak smatraju da se radi o skliskom terenu koji izmiče granicama dobrog ukusa. U Velikoj Britaniji, na čijem primjeru počiva osobno iskustvo opisano u ovom tekstu, pitanje fronte došlo je na loš glas uslijed čestih negativnih iskustava s trockističkom Socijalističkom radničkom partijom (eng. *Socialist Workers Party* – SWP). Počnimo s osnovama.

U samoj je (svojoj) ideji “ujedinjena fronta, pojednostavljeno, taktika ili čak strategija političkog organiziranja s namjerom ujedinjenja revolucionarne ljevice”. Tako SWP-ov član Joseph Choonara(v) definira frontu kao pokušaj “ujedinjenja revolucionarnih i nerevolucionarnih radnika u zajedničku borbu” i drži da se “raspon borbi može kretati od obrane uvjeta rada unutar kapitalizma [sindikati] sve do stvaranja nove radničke države “odozdo” [sovjeti].” No Choonara dalje objašnjava da “sve uključene snage unutar fronte ostaju nezavisnima, a revolucionari su slobodni kretati se k cilju koji je autonoman od ujedinjene fronte kako bi artikulirali svoju širu političku viziju”

Trenutak u kojem navedene tvrdnje postaju same sebi kontradiktorne, posebice iz anarhističke perspektive, dolazi kada on tvrdi da su “superiorne ideje i metode borbe koje promiču revolucionari” zaslužne za situaciju u kojoj “reformisti u redovima radničke klase, a unutar ujedinjene fronte, pristupe revolucionarnoj struji”. Pritom, pod revolucionarima podrazumijeva članove revolucionarne partije, a baš oni, kako tvrdi – iako razlozi za to nisu baš u potpunosti jasni – *de facto* imaju “superiorne ideje i metode borbe”. Tako se, slijedom ove argumentacije, ispostavlja da kolektivno iskustvo članstva i partijska edukacija u prosvjetiteljskoj maniri vode do superiornih strategija i uspješnije borbe.

Ovo bi možda i bilo tako da je iskustvo članstva uistinu življeno u okviru diskusije koja se odvija na principima jednakosti i na osnovi opipljivog terenskog znanja koje posjeduju različiti članovi partije. Ipak, moje se iskustvo u SWP-u ne podudara s ovom pretpostavkom. U trenucima kada se iz nekog razloga izuzme demokracija unutar partije – što, naravno, nije uvijek

slučaj – uvidio sam da se odluke uglavnom donose u krugu malog broja “glavnih teoretičara” u centralnom komitetu, za koje se ispostavilo da su potpuno u raskoraku sa terenskim znanjem i iskustvima članova partije.

Tako bi, kritička analiza ujedinjene fronte kao političke strategije polazila od činjenice da je fronta konstituirana kao trockistička taktika implementiranja članstva u druge organizacije i pokrete s ciljem: (i) prenošenja informacija o tim pokretima centralnom komitetu; (ii) korištenja tih pokreta kao baze za regrutaciju; (iii) utjecanja na te organizacije/pokrete u skladu s političkim ciljevima partije. Očigledni nedostatak demokracije u partiji i autoritativne tendencije članova nekih marksističkih grupa više štete nego što koriste ujedinjenoj fronti kao konceptu – do te mjere da se u aktivističkim krugovima u Velikoj Britaniji nerijetko može čuti šala da SWP-ov poziv: “Ujedinimo se!” zapravo znači: “Ujedinite se i radite ono što mi kažemo”.

Ipak, postoje i drugačiji načini koordinacije koji ne podrazumijevaju obavezu vokabulara i perspektiva koje nudi SWP i njihov prethodno spomenuti član Choonara. No s druge strane, iz šire lijeve perspektive, drugačija rješenja koja nude anarhisti – delegatski zborovi, direktno demokratski plenumi i federacije – članovi drugih ljevičarskih grupacija često smatraju vremenski zahtjevnima i/ili iscrpljujućima. Bilo ovo u potpunosti istinito ili ne, postoje određene situacije – prvenstveno one krizne – kada brza reakcija i spremnost na akciju iznenada postaju od presudnog značaja i ovakva rješenja naprosto nisu više operativna. Ako znate da se policija nalazi ispred stambene zgrade te namjerava deložirati stanare koji nisu u mogućnosti platiti stanarinu i uhititi ih ili pak (da radikaliziramo argumentaciju) ako izbiye kakav rat i vaš je grad pod opsadom, vrlo je moguće da nema vremena organizirati se u nehijerarhijskoj maniri.

No upravo je u ovim kriznim trenucima ideja fronte od najveće važnosti. Ultimativni krizni trenutak – rat – mnogo je puta rezultirao u transformaciji društva i doslovnoj podjeli po linijama – diferenciranim frontama spremnim da napadnu jedne druge. Dakle u širem, metaforičkom smislu predložio bih da frontu shvatimo kao rad koji mi kao aktivisti moramo dovršiti do nastupanja kriznog trenutka; da je shvatimo kao aktivistički rad

koji se kreće u rasponu od sudjelovanja u štrajku do izbijanja rata. U širem je smislu formiranje fronte akcija koja funkcionira kao alat sveopće politizacije koja prati svaku ekonomsku krizu. Dopustite da elaboriram što bi ova politizacija značila. U kriznim situacijama ono što je nekad bilo ‘samo’ neslaganje po pitanju ukusa, načina ponašanja ili političkih tema – točnije ono što sociolog Bourdieu opisuje kao habitus – odjednom poprima dalekosežnija značenja stvarajući tako jasnije razdore među ljudima. Uzmimo za primjer susjeda sa sitnoburžujskim rojalističkim uvjerenjima koji se uz kavu prepire sa svojom susjedom socijalističkih uvjerenja, a potom premjestimo ovu susjedsku kavu u trenutak kada npr. kraljevska obitelj postaje odgovorna za ubojstva ljevičarskih aktivista – trenutak u kojem bezazlena prepirka postaje ozbiljno udaljavanje i postavljanje političkih pozicija. Upravo u predviđanju takvih situacija možemo uvidjeti mogućnosti reorganizacije jer se ono što je u nekriznim vremenima tek tema za prepirku tada dovodi u pitanje i otvara mogućnosti za preokret. Ulozi postaju stvarni i situacija se intenzivira. To je trenutak na koji se odnosi Bourdieuova tvrdnja da su “sve budućnosti moguće za sve ljude”.

Same tvrdnje o “ujedinjenju” često se ispostave kao pokušaji falsificiranja tog istog ujedinjenja tamo gdje takvo što ne postoji, a dosadašnji postupci SWP-a u Velikoj Britaniji upravo idu u prilog tome da “revolucionarna partija” u mnogim slučajevima nije zalog ispravnog postupanja, posebice kada članovi centralnog komiteta prestanu slušati iskustva svoga članstva i počnu se ponašati kao akademski kult. Tada koncept dijalektike spontanosti i organizacije koji je razvila Rosa Luxemburg može postati od posebne važnosti u pronalaženju zajedničke osnove između anarhističke i drugih socijalističkih strategija na lijevici, a kada nehijerarhijska organizacija fronte nije moguća. Ukratko, vjerujem da se njen pristup ispravno hvata u koštac s dvjema stvarima u kojima SWP uporno griješi: (i) ignoriranje iskustva – specifična terenska znanja vlastitog članstva – i, s tim u vezi, (ii) neprihvatanje spontanosti u mjeri u kojoj je to nužno (što ne podrazumijeva napuštanje strategije).

Za Rosu Luxemburg spontanost nije “avanturizam” ili otvorenost za kaos i nepredvidive putanje, već dio trajnog dijalektičkog

▷ SWP

SWP (*Socialist Workers Party* ili Socijalistička radnička partija) ljevičarska je partija iz Velike Britanije. Pripada trockističkoj tradiciji i dio je IST-a (*International Socialist Tendency*, odnosno Internacionalne socijalističke tendencije). Osnovala ju je 1950. skupina trockističkih disidenata okupljenih oko Tonyja Cliffa pošto su izbačeni iz Revolucionarne komunističke partije zbog teorije po kojoj je u Sovjetskom Savezu i ostalim zemljama istočnog bloka na snazi “državni kapitalizam” (teorije različite od ortodoksne trockističke linije Četvrte internacionale po kojoj je riječ o “degeneriranoj radničkoj državi” ili “deformiranim radničkim državama”). Cliffova teorija državnog kapitalizma odnosno ideja da se socijalizam ne definira tek državnim vlasništvom nad sredstvima za proizvodnju “usredotočila je politiku SWP-a na samoorganiziranje radničke klase” (Ian Birchall, u pismu kojim objavljuje da napušta partiju, 15.

prosinca 2013.): SWP je u Velikoj Britaniji poznata kao pokretačica, organizatorica i sudionica različitih ujedinjenih frontova u kojima je igrala važnu ulogu; pružali su intenzivnu potporu prosvjedima rudara i aktivno sudjelovali kampanjama poput *Anti-Nazi League*, *Stop the War*, *Rock Against Racism*, itd.

U prosincu 2012. u SWP-u dolazi do velike krize: procurila je vijest o ozbiljnim optužbama protiv starijeg člana Centralnog komiteta partije (kodnog imena *Comrade Delta*) za seksualno uznemiravanje i silovanje dviju mlađih članica SWP je odlučila riješiti unutarpartijski (ne pribjegavajući “buržoaskim sudovima”) čime propušta priliku reformirati se i riješiti optužbe na adekvatan način. Tijekom 2013. SWP napuštaju, što u frakcijama što pojedinačno, mnoge članice i članovi (čak sve više i oni koji su ostajali partiju reformirati iznutra), iako partija i dalje opstaje.

procesa koji se može pojaviti u harmoniji s političkom organizacijom. Intuitivno, to podrazumijeva primat osluškivanja članstva i poduzimanje neočekivanih koraka, a sve na temelju ključnog razumijevanja iskustava s terena i poznavanja suptilnog lokalnog konteksta koje to članstvo posjeduje, puno prije nego konstantno vježbanje predvidivog manevra organiziranja prosvjeda nakon prosvjeda nakon prosvjeda sa svom regularnošću i dosadom petogodišnjeg plana.

Što bi onda ideja fronte bila za nas u trenutku kada ekonomska kriza dovodi do intenzivnih socijalnih ruptura, povećanja nejednakosti i porasta fašizma – u trenutku u kojem smo svjedoci intenzivne politizacije društva? Upravo kolektivna akcija, ujedinjenje ljevice na način da se poštuju razlike među grupacijama te legitimna koordinacija istih, imajući na umu očuvanje spontanosti u organizaciji, nužne zbog nepredvidivosti iskustava i neizbježnih promjena okolonosti na terenu.

S praktične strane ovo znači da različite progresivne skupine i inicijative moraju iznaći prostor ujedinjenja kroz zajednički bazen informacija i znanja kao zalog totalnosti separatnih borbi, u isto vrijeme izbjegavajući efekte sektarijansa kroz uspostavljanje jasne linije koja spaja male i nepovezane grupe na onim pitanjima na kojima je moguće pronaći jasnu osnovu za polje solidarnosti. Smatram da je antifašizam najizglednija platforma na kojoj je ovakvo ujedinjenje moguće.

(v) Pogledati: *Joseph Choonara str. 39.*

* Andrew Hodges nedavno je doktorirao na University of Manchester, politički je aktivista i učestvuje u mnogim antifašističkim organizacijama u Hrvatskoj i Srbiji. Andrew je član Mlađih Antifašistkinja i Antifašista Zagreba (MAZ)

PODGARIĆ

Ona i ja hodamo preko pukotina, vjetar, mudar i topao, raspuhuje povija i nosi.
Nigdje nikoga. Mirna i nasmijana, sije tuga za vremenom koje će tek doći. Stanemo
svatko na svom mjestu, na sve strane krhotine. Kamen, staklo, željezo.
Ono što upravlja našim pokretima zove se gubitak. Teško je koračati ovdje

gdje koraci stružu i ne odjekuju. Kroz hrbat zemlje nad nama golemi spomenik izrasta,
šuti. Što je on? Znak, čist i vedar. Događaj, golemi otac prostora. Lijepa, zdrava usta što
govore: sad ste ovdje, pogledajte. Njeni dlanovi na toplom asfaltu. Crven traktor
i prežderani pas. Život, posvuda je život.

HRVOJE TUTEK⁽¹⁾

(1) Hrvoje Tutek rođen je 1984. u Karlovcu. Bavi se književnim i teorijskim radom. Autor je tekstova o književnosti, kulturi i politici te nagrađivane zbirke pjesama Cirkular. Trenutno na gastarbajtu u Münchenu.

OSIROMAŠENI RADNIK RAZGOVARA S MAD MAXOM NEGDJE NA
TERITORIJU REPUBLIKE HRVATSKE U BLISKOJ BUDUĆNOSTI POSLIJE
VELIKOG DOGAĐAJA

Znam kako ti je. Kad kasno kreneš, kad dođe noć. Kvocanje sata isključuje ti
tjeme, ova zemlja zamrznuto zijeva. Nikakve motike, nikakva snaga, ništa
ne može okrznuti njenu mrku koru. Trudimo se, da. Ciljamo, udaramo,
trpimo i tučemo. Ponekad je najlakše prestati. Na rubu horizonta bageri
usporeno pretrpavaju. Gdje su ti dobrohotni starci kad nam zbilja treba
pomoći! Kako se zove ova zemlja i tko je nama dao njeno ime?

Svakako, radi se o neumoljivoj istini: Suncu je već odzvonilo.
Nahvata se inje za trepavice, a niz glavu se kotrljaju posječeni balvani.
Samo prhka piljevina ostaje od misli. Tko će mijenjati rasporede, koja sila
može ponovno upaliti semafore? Mi to ne možemo, tko bi nam dao
snagu i ovlasti! Dopušteno nam je skuhati, pa se poslije posvađati: netko
je uvijek dužan oprati posuđe. Truju nas totalni elektroni. Kakve nas još
strahote očekuju?

Jer učili smo i upijali. Ratovi su grmjeli, očevi su umirali, a izgrizene
usne govorile: treba ubrzati. Prerijetki su imali snage da zaplaču. Slušali
smo i piljili pred sebe. Visjeli smo privezani, a kao šunke su nas posušili
vjetrovi. Sad je sve nevidljivo. Zvijezde izlaze i kao mjehurići Coca-Cole
na tamnoj površini prskaju. Prebrzo se nestaje. Ne ostaju tragovi, samo
pitanja: kojom rukom prekriti ovo malo prašine, čija je ova zemlja i zbog
čega nas toliko želi progutati?

TRIBINA: U IME REFERENDUMA. ZAKONODAVNI I TEORIJSKI ASPEKTI

IZVJEŠTAJ: NATAŠA KOVAČEVIĆ

Na tribini održanoj u organizaciji Mladih antifašista Zagreba krajem lipnja ove godine napravljen je presjek dosadašnje pravne regulative institucije referenduma i njezina razvoja u Hrvatskoj kao i društveno-političkih reperkusija tog instrumenta odlučivanja, a pružena je i historijska analiza uzroka pojave inicijative *U ime obitelji*.

Postojeći zakonodavni okvir koji regulira organiziranje i provođenje referenduma prepun je manjkavosti i nedorečenosti. Nejasne ili nepostojeće odredbe koje se tiču reguliranja kampanje, promatranja referenduma i sastava tijela koja ga provode samo su neki primjeri, a s obzirom na takvu nekonzistentnost te nužnost usustavljanja zakonodavnog okvira rasprava je poslužila kao konstruktivan poligon za donošenje zaključaka i određenih rješenja koja bi ovaj oblik izravnog odlučivanja građana učinila prihvatljivijim od trenutno važećeg.

Tribinu je otvorila Vanja Škorić, GONG-ova pravna savjetnica, koja je svojim izlaganjem pružila komparativnu analizu europskog i hrvatskog referenduskog zakonodavstva. Kako bi se referendumom osiguralo izjašnjavaње stvarne volje građana, potrebno je detaljno urediti pravni okvir za njegovu provedbu. S obzirom na to da je on u Hrvatskoj potpuno neuređen, kako na državnoj tako i na lokalnoj razini, generira se pravna nesigurnost i mogućnost manipulacija, što rezultira političkim prijedporima i stvaranjima društvenih tenzija, istaknula je Škorić.

Ciljevi reforme postojeće legislative morali bi se odnositi na povećanje povjerenja birača te stvaranje smislenog mehanizma sudjelovanja građana u odlučivanju uz povećanje transparentnosti. Ovdje treba posebnu pozornost posvetiti regulatornim rješenjima koja uređuju uvjete sastavljanja referenduskog pitanja, posebno kada je referendum pokrenut uz inicijativu građana, upravo zbog delikatnosti situacija u kojima se odlučuje o ljudskim pravima. Iz tih razloga u brojnim zemljama postoje ograničenja onoga o čemu se na referendumu smije odlučivati, a ona se odnose upravo na pitanja ljudskih prava, kao i na primjerice pitanja poreza, plaća, proračuna ili pomilovanja. Kratki usporedni prikaz pokazuje kako je hrvatski zakon vrlo restriktivan u odnosu na zakone drugih zemalja te time dodatno umanjuje referendumsku funkcionalnost.

Nikola Škorić kroz svoje je izlaganje analizirao pravni okvir referendumskog zakonodavstva kroz njegov razvoj i promjene od devedesetih do danas te izložio pregled dosadašnjih referenduma i inicijativa. Zakon o referendumu donesen 1996. godine ocjenjuje katastrofalnim, a za sve kasnije izmjene kaže da su bile produkti interesa vladajućih političkih elita te naglašava kako je i danas na snazi zakon neusklađen s ustavom. Pozitivnom ocjenjuje inicijativu *NATO na referendum* iz 2008. godine prilikom koje je – iako referendum nije realiziran zbog nedovoljnog broja potpisa – stvorena široka platforma ljudi koji su međusobno surađivali.

Kroz analizu inicijativa uočava porast interesa za raspisivanje referenduma – za koji je potrebna jaka logistika prilikom skupljanja potpisa – pri čemu je svemu preduvjet dodatno razrađivanje postojećeg pravnog okvira. Škorić upozorava i na pojavu diskriminatorskih pitanja te politizaciju samog procesa, pri čemu vladajući uglavnom reagiraju negativno ili ignoriranjem referendumskih inicijativa, što dodatno narušava značaj referenduma kao institucije sudjelovanja građana u odlučivanju. S druge strane, zauzima stav da je ograničavanje referendumskih pitanja loše i da se ta regulativa ne bi trebala uvesti, osim u slučaju pitanja o ljudskim pravima koja pritom trebaju biti eksplicitno navedena kako bi se potpuno izbjegle manipulacije. Dodatno naglašava problem izostanaka jasne prouferendumske inicijative koja bi služila educiranju javnosti o korisnosti referenduma.

Zašto je institucija referenduma u obliku u kojem se danas provodi tek reducirani oblik direktne demokracije i koje je preduvjete potrebno ostvariti kako bi građani kao aktivni politički subjekti imali veći utjecaj na odlučivanje o političkim i društvenim pitanjima pokušao je objasniti Izvor Rukavina, član grupe *Direktna demokracija u školi* i sindikata *Akademski solidarnost*. On smatra da je referendum proteza partitokratskih demokracija kojima se služe kapitalističke strukture te da isključivo služi dodatnoj legitimizaciji vladajućih elita. Ipak, zalaže se za izlazak na referendum – iako je to često biranje manjeg zla – ali otklanja iluziju referenduma kao sredstva koje ima revolucionarni potencijal.

Ono što je važno kod referenduma jest prethodno provedena konstruktivna rasprava kako bi se moglo informirano glasati o postavljenim pitanjima.

Direktnu demokraciju treba “trenirati” na nižim razinama, na razini organizacija u kojima ljudi djeluju, kako bi mogli o pitanjima širim od lokalne razine konstruktivno odlučivati u mehanizmima nacionalnog nivoa. Postojeći proizvodni odnosi i manjak adekvatnih alata za sudjelovanje građana u politici čine tu situaciju gotovo nemogućom, te u skladu s tim ističe važnost besplatnog i time svima dostupnog obrazovanja koje uči ljude raspravi i spremnosti na sistemsku kritiku.

Osnovna materijalna sredstva, nezavisni mediji, sindikalno udruženi radnici i općenito visok stupanj klasne svijesti – sve potrebno kako bi se mobilizirali građani i ostvarila konstruktivna rasprava od lokalnih razina prema gore, nužni su preduvjeti za ostvarivanje demokratičnosti referendumskog alata.

U svom izlaganju Alen Sućeska objašnjava gdje tražiti uzroke masovne socijalne mobilizacije koju je inicijativa *U ime obitelji* uspjela postići. Smatra da je pojava ove inicijative i interesa koju ona zastupa važan ideološki moment dominantne društvene grupe u Hrvatskoj, a manifestira se kao značajan politički pokret i utoliko se pokazao kao ogroman mobilizacijski potencijal.

Sućeska navodi da je inicijativa *U ime obitelji* vrlo važna za ljevicu, koja mora uvidjeti socio-ekonomsku pozadinu ideološke konstelacije kako ne bi ostala na momentu skandala i šoka, nego kako bi razumjela uzroke ovakve pojave. Za ljevicu je važno razumjeti ideološko-političku dinamiku čitavog socijalnog tijela na općenitijoj razini kako bi mogla vlastiti ideološki projekt plasirati širim masama na artikuliran i privlačan način. Zagovornici ove inicijative nisu sposobni uočiti prave uzroke zbog kojih je brak u Hrvatskoj “ugrožen”. Umjesto pronalaska uzroka u ekonomskoj krizi, oni uzrok vide u drugim, potpuno sporednim izvorima.

Kroz Gramscijev pojam *fragmentacije socijalne svijesti* i marksističke analize hrvatske povijesti zadnjih dvaju desetljeća, Sućeska objašnjava da je brak važan ideologem šire ideologije, ideologije hrvatskog nacionalizma. Do građenja nacionalizma devedesetih dolazi upravo zato što su vladajuće strukture shvatile da je to ideološki moment koji se može koristiti kako bi se konsolidirala njihova vlastita, buržoazijska klasa, a sve s ciljem plasiranja projekta liberalnog kapitalizma kao jedinog prihvatljivog i legitimnog puta hrvatske budućnosti. Pomoću nacionalizma vladajuće klase proizvodnja fragmentirane sociološke svijesti

▷ CIVILNO DRUŠTVO

Gramsci civilno društvo razmatra u opreci spram *političkog društva*, a njihovo dijalektičko jedinstvo, prema Gramsciju, čini modernu državu. Civilno društvo predstavlja sferu svih onih društvenih i institucija koje nisu izravno vezane uz političku moć, poput medija, obrazovnog sustava, nedržavnih organizacija, religijskih institucija (poput Crkve), građanskih inicijativa ili udruženja itd. Političko društvo, pak, predstavlja sferu vojske, policije, sudstva i ostalih društvenih institucija izravno vezanih uz državnu, odnosno, političku moć. No, obje ove sfere društva sudjeluju u stvaranju moći i održavanju postojećeg poretka. Uloga političkog društva je jasna, izravna i manifestna: ukoliko dođe do većih prosvjeda ili ustanka, policija (a u krajnjim slučajevima i vojska) održava red i hapsi najistaknutije prosvjednike, sud ih osuđuje, a zatvori ih drže pritvorenicima. Tako se oni koji se pokušavaju izravno suprotstaviti postojećem društvenom poretku drže pod kontrolom izravnim korištenjem sile. No, uloga civilnog društva mnogo je suptilnija, ali nimalo manje

bitna. Njegova funkcija je *stvaranje pristanka* među širom masom konstantnim proizvođenjem određenih znanja, uvjerenja i vrijednosti, a njihov skup čini određenu *ideologiju*. Elementi te ideologije podržavaju osnovne pretpostavke na kojima počiva postojeći društveni poredak – u kapitalizmu je jedna takva pretpostavka nepovredivost privatnog vlasništva – te zato govorimo o *vladajućoj ideologiji*. Način na koji vladajuće postižu to da njihova ideologija bude općeprihvaćena i dominantna jest da upravljaju institucijama civilnog društva, poput novina, televizije, obrazovnog sustava itd. Prema tome, dok civilno društvo stvara pristanak među stanovništvom te time istovremeno legitimira institucije u sferi političkog društva, političko društvo osigurava institucije civilnog društva korištenjem sile i uklanjanjem bilo kakve izravne prijetnje. U tome leži *dijalektički odnos* civilnog i političkog društva, koji je temelj moderne države te kojim se održava *hegemonija* vladajućih klasa.

odvijala se u sferi civilnog društva. Ono što je zanimljivo s civilnim društvom i liberalnim poimanjem civilnog društva jest da se uvijek radi o demokratskim i neovisnim inicijativama gdje bi građani trebali biti u potpunosti slobodni raspravljati o svim tekućim problemima i kroz raspravu donijeti najbolje odluke. Članovi inicijative *U ime obitelji* upravo se pozivaju na tu činjenicu jer zauzimaju stav da im nitko ne može osporavati demokratsko pravo da vlastitom masom izraze svoju političku volju.

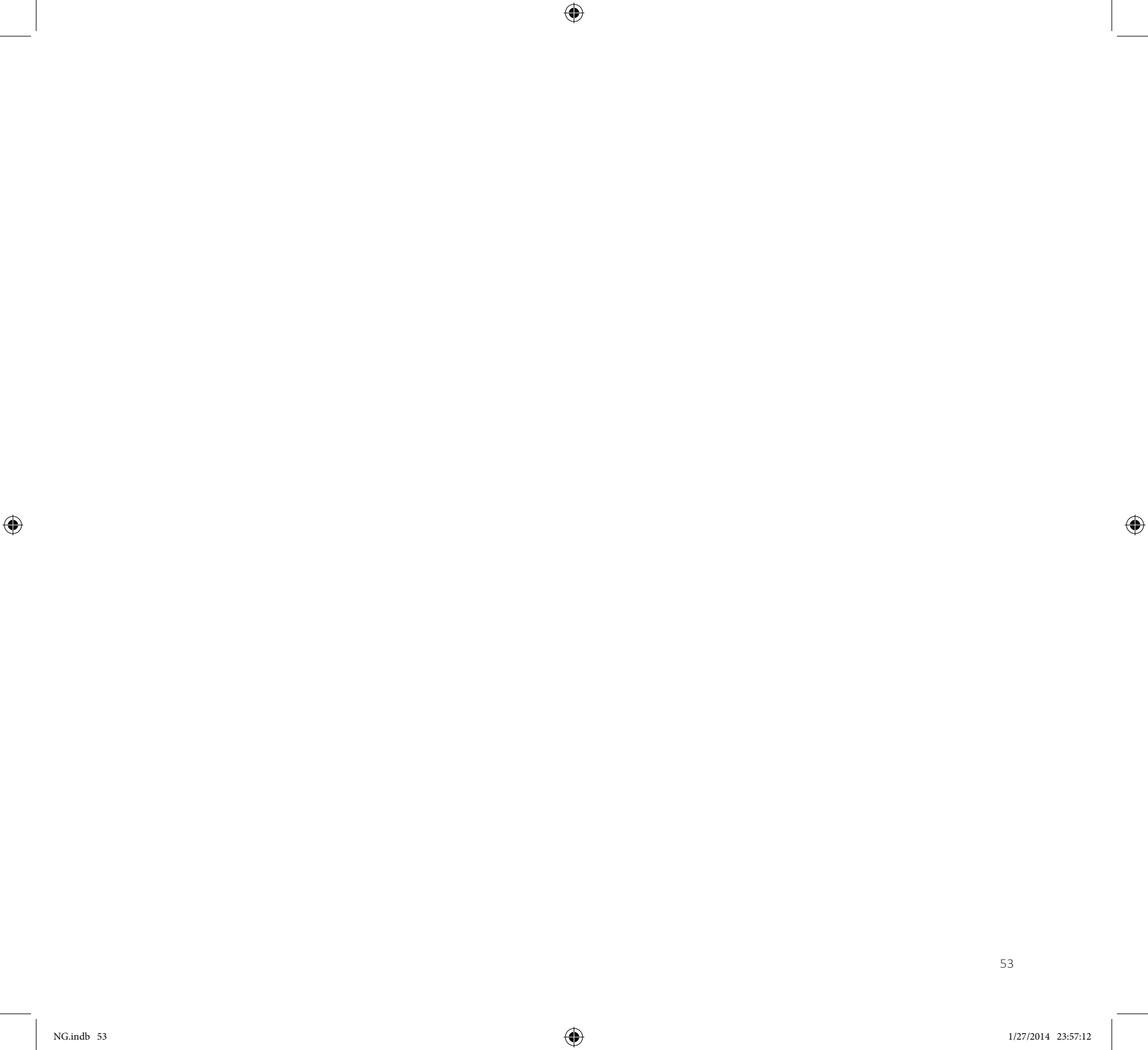
No problematika civilnog društva očituje se u izostanku demokratske rasprave do kojeg dolazi upravo stoga što vladajuće klase uvijek imaju kontrolu i nadzor nad civilnim društvom, a također su u suradnji s glavnim medijima i kontroli-raju obrazovne institucije. Egalitarni odnosi moći u sferi samog civilnog društva nužan su preduvjet za stvarnu demokratsku raspravu.

Začetak homofobije ove inicijative Sućeska vidi u ideološkom rudimentu perioda formacije hrvatskog nacionalizma osamdesetih i devedesetih godina i taj se rudiment, koji predstavlja značajnu snagu na političkom polju, nikako ne smije zanemariti. Ono što vidi kao rješenje jest artikulirana i organizirana ideološka borba ljevice koja će konstruirati i pružiti svjetonazor alternativan desničarskom, a koji pritom mora biti socijalno i ideološki atraktivan. Takav svjetonazor koji bi ljevica izgradila ne smije, za razliku od postojećih ideoloških sistema, prekrivati proturječja socijalne strukture jer se jedino na taj način može oformiti društveni i politički projekt koji bi, uz širu mobilizaciju, rezultirao korijenskim promjenama socijalnog sistema, na kraju zaključuje Sućeska.

Ovom je tribinom, bez sumnje, otvoren prostor daljnjem propitivanju društvenih uvjeta referenduma, kao i raspoloživih mogućnosti unapređenja postojeće legislative.

Zaključak koji se nametnuo jest da su kvalitetan pravni okvir, zadovoljavajuća razina edukacije i spremnosti na društvenu raspravu, kao i razumijevanje historijskih procesa osnovni preduvjeti da se u budućnosti ovaj mehanizam izravnog sudjelovanja građana u odlučivanju koristi na odgovarajući način.

- * Nataša Kovačević (1985. *Sisak*) je članica Mladih antifašistkinja i antifašista Zagreba (MAZ) i BRID-a i dio uredničkog tima NG-a.
- * Tribina *U Ime referenduma: zakonodavni i teorijski aspekti održana* je 26. lipnja 2013. u organizaciji MAZ-a.

TOMORROW BELONGS TO ME (1933.)

MARKO GUTIĆ MIŽIMAKOV

* Marko Gutić Mižimakov (1992) trenutno je student Animiranog filma i novih medija pri Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu. Živi na relaciji Zagreb - Skopje, a zanima se za film, suvremenu umjetničku praksu i aktivizam.

Performans u javnom prostoru: pjevanje pjesme *Tomorrow belongs to me*; trajanje izvedbe: 60 minuta; 14. i 15. 5. 2013.

Tomorrow belongs to me (1933.) je akcija, nastala kao osobna gesta, koja poziva studente Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu da se razbude iz stanja apatije te reagiraju na štand inicijative *U ime obitelji* postavljen na ulazu Akademije.

Spomenuta udruga je u svibnju 2013. godine provela akciju sakupljanja potpisa hrvatskih građana u svrhu raspisivanja referenduma za ustavno definiranje braka kao zajednice isključivo muškarca i žene.

Pjesma Johna Kander i Fred Ebba *Tomorrow Belongs to Me* (*Sutra pripada meni*), napisana za mjuzikl *Cabaret* u stilu tipične njemačke budnice, poziva na udruženje mase kroz ideju nadmoći jedne normativne, dominantne skupine. Tu pjesmu, u filmu te originalnoj verziji mjuzikla, pjeva član Hitlerovog podmlatka, tako potičući patriotske osjećaje i ujedno ilustrirajući tadašnju političku situaciju. Zabunom, kako je pjesma pogrešno shvaćena kao prava nacistička himna, Kander i Ebb bili su optuženi za promicanje antisemitizma iako su židovi.

- 30. 1. 1933. Adolf Hitler postaje kancelar Njemačke u manjinskoj vladi
- 28. 2. 1933. pod Hitlerovim pritiskom potpisan "Zakon o obrana naroda i države" kojim se Ustavom zagarantirana ljudska prava ukidaju
- 5. 3. 1933. na izborima nacisti dobijaju 44% glasova
- 23. 3. 1933. u Reichstagu izglasan "Zakon o punomoći" kojim se sve ovlasti parlamenta preseljavaju na Vladin kabinet, praktično Hitleru u ruke
- 10. 5. 1933. palež knjiga u Berlinu
- 22. 6. 1933. Nacistička stranka jedina u Njemačkoj (ostale su zabranjene ili raspuštene)

U nacističkoj Njemačkoj, svaki zatvorenik koncentracijskog kampa morao je nositi bedž čija bi ga boja kategorizirala po skupinama. Homoseksualni muškarci nosili su rozi prevrnuti trokut.

KRATAK UVOD U GRAMSCIJA

BENJAMIN OPRATKO

* S NJEMAČKOG PREVEO: STIPE ČURKOVIĆ

“Mrzim ravnodušne. (...) Vjerujem da živjeti znači zauzeti stranu. (...) Ravnodušnost je apatija, parazitizam, kukavičluk, suprotnost života. (...) Živim, dakle zauzimam stranu. Stoga mrzim onoga tko se ne upliće, mrzim ravnodušne.” (1)

Kada je Antonio Gramsci 1917. napisao ove gnjevne riječi, imao je 26 godina. Šest godina prije toga doselio se sa Sardinije, gdje je odrastao u siromašnim uvjetima, u Torino da bi studirao.

S grupom prijatelja, među kojima su bili Palmiro Togliatti, Angelo Tasca i Umberto Terracini, bio se priključio Omladinskom savezu Socijalističke partije Italije (PSI), za koji je i napisao ovaj tekst. Njegova “mržnja prema ravnodušnima” s jedne je strane bila usmjerena protiv onih koji su građansko društvo prikazivali kao “prirodan” poredak bez alternative. Istovremeno je međutim izražavala stav nove generacije unutar samog radničkog pokreta, stav koji je oponirao “mehaničkom” poimanju povijesti, koje je u tadašnjoj europskoj socijaldemokraciji bilo dominantno. Biti socijalist za Gramscija je značilo aktivno i organizirano intervenirati u povijest, a ne uzdati se u navodno objektivne zakonitosti historijskog materijalizma koje će, prije ili poslije – ali neminovno! – dovesti do svrgavanja kapitalizma.

GRAMSCI U POKRETU RADNIČKIH SAVJETA

U ljeto 1919. godine torinski radnici pokreću štrajk, počinju zauzimati tvornice i pokretati samoorganiziranu proizvodnju. Gramsci i njegovi drugovi, koji su u svibnju pokrenuli časopis *L'Ordine Nuovo* (*Novi poredak*), argumentiraju da će socijalističku perspektivu biti moguće razviti samo iz konkretnih iskustava i borbi radnika. Tražili su postojeće oblike proleterске samoorganizacije koji bi – slično sovjetima u Ruskoj revoluciji – mogli postati temeljem nove radničke demokracije. Kada su se borbe torinskih radnika počele širiti, argumentiraju da su “interne komisije” (tj. već postojeći oblici suodlučivanja) u tvornicama takvi “embrionalni oblici moći radnika”. Ta se perspektiva susreće s iskustvima štrajkaša koji su u potrazi za novim oblicima radničke samoorganizacije. Transformacija “internih komisija” u stvarne radničke savjete ubrzo postaje njihovim centralnim zahtjevom.

Val štrajkova tako je prerastao u revolucionarnu plimu, a sam

Gramsci postaje jedan od ključnih organizatora i agitatora torinskog pokreta radničkih savjeta koji ustraje sve do jeseni 1920. godine. Sudjelovanje u tom pokretu ostat će najsnažnijim formativnim iskustvom Gramscijeva političkog razvoja. Energični aktivist, koji je međutim u velikoj mjeri još uvijek vjeran idealističkoj filozofiji voluntarizma, tako se pretvara u teoretičara i stratega radničkog pokreta. No ono što će obilježiti Gramscijevu perspektivu nije samo sudjelovanje u tim borbama, nego i iskustvo njihova poraza. *Biennio rosso*, dvije crvene godine – 1919. i 1920. – u kojima je radnička klasa Torina *de facto* preuzela najveći dio organizacije proizvodnje i svakodnevnog života, završava u jesen 1920. gorkim porazom. Na njegovu kraju stoji spoznaja da pokret radničkih savjeta nije pokleknuo samo zbog dobro organiziranog otpora kapitalista sjeverne Italije koji su se uz pomoć batinaških bandi i vojne potpore države okomili na radnike. Presudnom se ispostavila i nesposobnost pokreta da osigura potporu širih dijelova talijanske radničke klase, prije svega zemljoradnika i zemljoradnika.

OSNIVAČ KOMUNISTIČKE PARTIJE ITALIJE

Torinska grupa oko Gramscija sada je bila prisiljena uvidjeti da je unutarnja borba za revolucionarno usmjerenje PSI-ja bila bezizgledna. U historijski se presudnom trenutku vodstvo stranke odlučilo protiv pokreta, pokreta koji je vladavinu kapitala napao u njegovim korijenima – u samim poduzećima i tvornicama. Gramsci i njegovi drugovi iz toga su izvukli odgovarajuće zaključke: 21. siječnja 1921. lijeve struje unutar PSI-ja odlučile su se za istupanje iz stranke i osnivanje vlastite – Komunističke partije Italije. Gramsci je izabran u rukovodstvo. Već u svibnju 1922. partija ga šalje u Moskvu da je tamo zastupa u Komunističkoj Internacionali. Dok se Gramsci nalazi u Moskvi i tamo izbliza svjedoči usijanim raspravama o izgradnji postrevolucionarnog Sovjetskog Saveza, u Italiji se obistinilo ono što je *L'Ordine Nuovo* predvidio još u svibnju 1920. godine: ako revolucija bude poražena, uslijedit će “strašna reakcija posjedničkih klasa i vladajuće kaste” koja će “političke borbene organizacije radničke klase” pokušati “nemilosrdno razbiti”.

A upravo se to i dogodilo. Preko leđa poražene revolucije fašizam

se uspeo do moći i pokušao uništiti socijalističke i komunističke partije i sindikate. Gramsci se 1924. vratio u Italiju, isprva zaštićen parlamentarnim imunitetom koji mu je formalno pripadao. No 8. studenog 1926. – sada već kao čelni čovjek Komunističke partije – uhapšen je usprkos imunitetu, a zatim i osuđen na dvadeset godina robije zbog veleizdaje. Politički poraz talijanskog radničkog pokreta tako se pretvorio i u osobnu tragediju jednoga od njegovih najistaknutijih protagonista. Antonio Gramsci nikad više neće uživati slobodu. Ostatak života provodi u tamnicama. Dana 27. travnja 1937. umire u dobi od 46 godina u Rimu od posljedica loših zatvorskih uvjeta.

U FAŠISTIČKOJ TAMNICI

Tijekom procesa protiv Gramscija fašistički je tužitelj otvoreno izrekao svrhu utamničenja: “Moramo na dvadeset godina spriječiti da ovaj mozak radi!” No postigao je upravo suprotno. Činjenicu da se dan-danas – više od 75 godina poslije njegove smrti – u političkim raspravama, u pokretima, u sindikatima i na sveučilištima uvijek iznova poziva na Gramscija, da se o njegovim teorijama raspravlja, njegove perspektive dalje razvijaju osiguralo je, paradoksalno, tek posljednje i tragično desetljeće njegova života. Privatnoj i političkoj izolaciji utamničenja suprotstavio se odlukom da zatvorsko vrijeme iskoristiti za iscrpnu teorijsku refleksiju o vlastitom političkom iskustvu. Počeo je puniti bilježnice bilješkama o najrazličitijim temama. Tako nastaju kraći ili duži paragrafi o povijesti, kulturi, politici, filozofiji i ekonomiji, ugrubo grupirani oko okvirnih istraživačkih pitanja, u opsegu od oko 3000 rukopisnih stranica, podijeljenih na 32 bilježnice.

Te bilješke, koje u tom obliku nikad nisu bile predviđene za objavljivanje i koje nastaju u krajnje izvanrednim okolnostima (Gramsci nije imao pristup važnoj literaturi, često je tekstove morao citirati prema pamćenju, a pritom i birati jezik koji neće izazvati nepovjerenje zatvorskih cenzora) čine ono što danas smatramo njegovim glavnim djelom. Poslije njegove smrti postepeno su objavljivane, isprva u izborima, kasnije u cijelosti. Prava su riznica žive marksističke analize i teorije, koju generacije lijevih aktivista i teoretičara uvijek iznova otkrivaju.

▷ (PROTU)HEGEMONIJA

Hegemonija je za Gramscija vrijednosno neutralan pojam, budući da ga on veže jednako uz hegemoniju buržoazije, kao i uz potencijalnu hegemoniju proletarijata.

Hegemonija buržoazije održava se u okvirima moderne kapitalističke države (v. natuknicu o civilnom društvu) te osigurava vlast vladajućih i postojeće kapitalističke društvene odnose, a time i podjelu društva na dominantne i dominirane klase. Dijametralno suprotna tome je hegemonija proletarijata koja ustanovljava socijalističke društvene odnose gdje se ukida privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, a samim time se ukidaju i klasni odnosi. Da bi podređena klase ostvarile hegemoniju, potrebna je prvo

izgradnja protuhegemonijskog projekta, koji će se suprotstaviti hegemoniji buržoazije, dovodeći u pitanja osnovne pretpostavke kapitalizma te postepeno preuzimajući vlast i uvodeći društveno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju. No, protuhegemonija odnosi se prvenstveno na ideološku borbu s vladajućim klasama, budući da se ona odvija u okvirima moderne kapitalističke države. Njena je zadaća stoga prvo da se uništi legitimitet vladajućih klasa i kapitalizma u sferi civilnog društva koji ideološki osigurava institucije unutar sfere političkog društva, kako bi se onda stvorio proleterski legitimitet te temeljem njega konačno preuzela i državna vlast.

ŽIVA MARKSISTIČKA ANALIZA

Možda i ključno pitanje kojim se *Zatvorske bilježnice* bave nastavlja refleksije kojima se Gramsci počeo baviti poslije poraza pokreta radničkih savjeta u Torinu: Kako objasniti nevjerovatnu stabilnost kapitalističkog poretka? Kako to da se kapitalistički odnosi uspijevaju reproducirati usprkos borbama, krizama i revolucionarnim ustancima?

Gramsci u *Zatvorskim bilježnicama* naglašava da vladajući u modernim kapitalističkim društvima ne vladaju samo posredstvom sile i represije, nego i vodstvom nad značajnim dijelovima društva: integriraju one nad kojima vladaju u svoju "hegemoniju". Pojam hegemonije centralno je mjesto Gramscijeve političke teorije. "Normalno vršenje hegemonije", piše, "obilježeno je kombinacijom prisile i pristanka, koji mogu stajati u najrazličitijim uzajamnim odnosima, a da prisila pritom previše ne preteže nad pristankom". Moć kapitala politički se dakle organizira tako da osigura uključenje značajnih dijelova podređenih društvenih grupa. Gramsci te podređene grupe naziva "subalternima".

IZMEĐU PRISILE I PRISTANKA

Kako se međutim taj balans između "prisile i pristanka" organizira? Gramsci u *Zatvorskim bilježnicama* ukazuje na tri razine. Prvo, socijalne grupe svoje partikularne interese pokušavaju formulirati kao opće interese. Kada na primjer široki društveni slojevi principe konkurencije, težnje za profitom i natjecanja apsorbiraju u svoje poimanje sebe i svijeta te oni tako postaju dio njihova "zdravog razuma", to predstavlja odlučujući aspekt hegemonije koji možemo nazvati univerzalizacijom. Drugo, vodeća klasa svoje vlastite "ekonomsko-korporativne" interese dijelom mora nadići i subalternima – radnicima i seljacima – ustupiti određene materijalne ustupke. Tu razinu kompromisa možemo analizirati u različitim fazama kapitalističkog razvoja – na primjer u "fordističkoj" poslijeratnoj Europi kada su kompromisi ostvareni na razini politike nadnica, uključivanja sindikata i izgradnje socijalne infrastrukture. Treće, veza između diskurzivne univerzalizacije i materijalnih kompromisa mora biti osigurana na državnoj, a to znači na političko-institucionalnoj razini.

(1) Prijevod cijelog teksta dostupan na: <http://www.slobodnifilozofski.com/2009/12/antonio-gramsci-indiferentni.html> (nap. prev.)

* Benjamin Opratko je politilog. Radi na Sveučilištu u Beču. Autor je knjige *Hegemonie. Politische Theorie nach Antonio Gramsci* [Hegemonija. Politička teorija poslije Antonija Gramscija], objavljene 2012. kod njemačkog izdavača Westfälisches Dampfboot. Tekst je izvorno objavljen 30. srpnja 2013. na stranicama časopisa *marx21 – Magazin für internationalen Sozialismus* kao prvi tekst u seriji *Radikale Denker* [Radikalni mislioci] posvećene važnim autorima ljevice; vidi: <http://marx21.de/content/view/1949/32/>

Gramsci argumentira da državu ne smijemo shvatiti unutar uskih okvira njezinih formalno-pravnih granica. Ako je moderna građanska država teren na kojemu kapital svoju vladavinu organizira kao hegemoniju, onda državi u analizi moramo pribrojati i mjesta i institucije koje uobičajeno važe za “privatne”. Tom “privatnom hegemonijskom aparatu” pripadaju na primjer i “knjižnice, škole, udruge i klubovi najrazličitije vrste, sve do arhitekture, rasporeda cesta i njihova imena”. Pojam kojim Gramsci označava integraciju države u užem smislu (koju naziva “političkim društvom”) i države u ovom “proširenom” ili “privatnom” smislu (koju naziva “civilnim društvom”) jest “integralna država”. Civilno društvo u tom smislu ne predstavlja pozitivni korektiv države i tržišta, kako se u mnogim današnjim raspravama pretpostavlja, nego mjesto borbe za hegemoniju.

Na te tri razine – univerzalizaciji, stvaranju kompromisa i političkoj institucionalizaciji – prema Gramsciju se dakle organizira hegemonija. To ne znači da prisila i represija u kapitalizmu ne igraju nikakvu ulogu. Policija i vojska, zatvori i psihijatrije, discipliniranje u školama i *job-centrima*, a na koncu i sama “nijema prinuda” ekonomskih odnosa, koja većinu ljudi prisiljava da svoju radnu snagu, poput nekoga tko je primoran prodavati “vlastitu kožu” (Marx), nude na tržištu – svi su ti odnosi prisile itekako realni i aktualni. No čak i oni, argumentira Gramsci, moraju biti hegemonijski osigurani. Moć graničara, policije, nadglednika i čuvara ovisna je o društvenom pristanku. A taj se pristanak može osipati – kao na primjer u slučaju uspješnih kampanja građanskog neposluha ili kada se uspješno dovedu u pitanje određeni tvrdokorni i dugo etablirani oblici patrijarhalnog nasilja.

GRAMSCIJEVI “ORGANSKI INTELEKTUALCI”

Ove kratke karakterizacije teorije hegemonije daju naslutiti zašto bavljenje Gramscijevim djelom još i danas može biti smisleno i produktivno. Navest ću još jedan aspekt njegove relevantnosti koji se tiče pitanja tko zapravo stvara pristanak subalternih: Gramsci te aktere naziva “organskim intelektualcima”.

Intelektualac u ovom kontekstu ne znači da su ti akteri naročito pametni ili načitani, nego da vrše “organizacijske funkcije u najširem smislu, kako na polju proizvodnje tako i na kulturnom i političko-administrativnom polju”. Voditelji odjela i inženjeri, učitelji, novinari, *copywriteri*, ili svi oni drugi koji na bilo kojoj razini “rade s medijima”, organiziraju – svjesno ili nesvjesno – “zdravorazumska” shvaćanja, tako što civilnodruštveno razrađuju i nameću samopoimanja i poimanja svijeta, norme i vrijednosti.

Iz Gramscijeve perspektive konačni i nadređeni cilj predstavlja organizacija socijalističke hegemonije. Za to je potrebno proizvesti vlastite organske intelektualce. Za političku strategiju ljevice to znači da nije dovoljno mobilizirati za prosvjede i zaposjedanja prostora ili organizirati štrajkove. Ti elementi političke strategije moraju biti nadopunjeni dugoročnijim nastojanjima koja ciljaju na svakodnevne prakse, društveno rasprostranjena samopoimanja i poimanja svijeta – ukratko, moraju ciljati na preobrazbu svakodnevnu svijest ili “zdravog razuma”. Gramsci za te aspekte političke strategije koristi vojne metafore “manevarskog” i “pozicijskog rata”. Naglašava da bez dugoročne organizacije *potonjeg* prvi nikada neće nadići razinu poentilističkih djelomičnih uspjeha, pa ni stvarna emancipacija nikad neće uspjeti.

Izazov leži u činjenici da si kapital vlastite intelektualce stvara takoreći usput. Subalterni, nasuprot tome, naglašava Gramsci, svoje vlastite intelektualce, svoje aktiviste i teoretičare, moraju *svjesno* sami stvoriti. Njihov zadatak je agitirati protiv pasivnosti i podređivanja te osposobiti što veći broj ljudi za kolektivnu intervenciju u povijest. Mržnja mladog Gramscija prema ravnodušnim tako se u *Zatvorskim bilježnicama* oblikuje u spoznaju da je nadilaženje ravnodušnosti moguće organizirati samo kolektivno. Zahtjev svakog socijalističkog projekta vrijednog tog imena za cilj mora imati da “one nad kojima se vlada učini intelektualno neovisnima od onih koji vladaju”. A za to, tvrdi Gramsci, potrebno je politički se organizirati.

GRAMSCI SE VRAĆA KUĆI

SPENCER RESNICK I JONATHAN BIX
* S ENGLSKOG PREVELI: KAROLINA HRGA I MARTIN BEROŠ

S početkom finansijske krize 2008. naizgled čvrsti temelji finansijskog kapitala zatresli su se i umalo urušili. Milijuni pripadnika američke radničke klase promatrali su kako njihova imovina, sigurnost i radna mjesta iščezavaju. Finansijske su institucije isкупljene ogromnim državnim jamstvima, dok je plimni val ovrha i deložacija preplavio zemlju. Stambena kriza osobito je uzdrmla epitom američke stabilnosti i srednjoklasnih težnji – dom – izokrenuvši ga u simbol grabežljive finansijske eksploatacije. Međutim kada već krah sustava nije potaknuo na pobunu protiv odgovornih, nesigurnost, nepravda i gnjev vezani uz stambeno pitanje mogli bi postati osnova za širu borbu protiv nove finansijske kapitalističke klase.

Do realizacije ove borbe može doći jedino uz organizaciju, no taktikama ljevice kao da nešto nedostaje. Objavljujemo, održavamo panele, prodajemo novine, organiziramo konferencije, stvaramo umjetnost. Očajnički se trudimo izgraditi lijevi diskurs u neprijateljski nastrojenom okruženju. U eri neoliberalne hegemonije, kada su svi aspekti života svedeni na tržište, poriv koji nas u tom smjeru pokreće posve je razumljiv. No istovremeno oslanjanjem na diskurs ostajemo obnevidjeli pred temeljnim razumijevanjem – da je za izgradnju socijalističkog pokreta nužno kontradikcije kapitalizma osjetiti i iskusiti u tkivu svakodnevnog života.

Kao što nam tumače Frances Fox Piven i Richard A. Cloward: “Radnici imaju iskustvo tvornice, ubrzanog ritma pokretne trake, nadzornika, špijuna i čuvara, vlasnika i plaće. Oni nemaju iskustvo monopolističkog kapitalizma.” Kućevlasnici imaju i skustvo papirologije, upravitelja banke, policije i odvjetnika, telefonskih poziva, straha od beskućništva i deložacije. Oni nemaju iskustvo finansijskog kapitala, stoga tek nekolicina njih prihvaća njegovu kritiku finansijskog kapitala. Analizirati i transformirati hegemonijsku ideologiju možemo samo kroz ono što Antonio Gramsci naziva “pozicijski rat” (1). No ako smo i ustanovili da se nalazimo u pozicijskom ratu, ljevica u velikoj mjeri propušta razumjeti što znači boriti se u tom ratu.

Gramsci je uvidio da postavljanje izazova hegemonijskoj ideologiji mora biti prožeto zdravim razumom (*common sense*) – naučenim lekcijama, usvojenim stavovima te alatima koje

koristimo ne bismo li ovaj svijet učinili smislenijim – umjesto da ga se zaobilazi. Izgradnja nove ideologije podrazumijeva transformaciju intimnih i bliskih struktura koje reproduciraju dominantnu ideologiju, stvaranje alternativa kroz procese izgradnje i osvajanjem moći te stvaranje rukovodstva tijekom te borbe.

U naše postmoderno doba, kada su fluidni društveni pokreti zamijenili snažne radničke partije iz prijašnjih vremena, u kojem socijalističko organiziranje rijetko napušta margine političkog života, a sistem je podešen tako da pogoduje politici dvostranačja – socijalistička partija ne može biti sredstvo ostvarivanja te zadaće. No socijalistički pokret, ukoliko je povezan s transformativnim organizacijskim radom, mogao bi biti. Naš cilj mora biti izgradnja trajne protuhegemonije, no ne na način da se “od samoga početka predstavimo u polemičkom i kritičkom izdanju”, već tako da transformiramo zdrav razum transformiranjem svakodnevnog iskustva, organiziranjem oko tkiva svakodnevnice, odnosno oko onoga dijela naših života koji provodimo manevrirajući gramšijevskim civilnim društvom – a koji on naziva “običnim”. Naš dugi marš kroz institucije nema za cilj njihovu reformu, već transformiranje zdravog razuma koji one održavaju.

Upravo to predstavlja nedavna financijska kriza: prostor za takvu vrstu protuhegemonijske transformacije svijesti. I dok je kritički i polemički pristup uvelike podbacio, drukčiji model pokazao se uspješnijim u osnaživanju radničke klase, transformiranju zdravog razuma i doprinosu trajnoj protuhegemoniji. Upravo je takav rastući antideložacijski pokret i njegov model radikalnog organiziranja.

Pionir je ovog modela *City Life/Vida Urbana (Gradski život)*, *grass-roots*-organizacijski projekt koji je pokrenut 1970-ih kao socijalistička organizacija u zajednici, a kasnije je premjestio fokus svoga djelovanja prateći fluidne potrebe svoje baze. Dok su se druge sektaške grupe iz istoga razdoblja ugasile, zaštitni znak nesektaškog, praktičnog, demokratsko-socijalističkog organiziranja *City Lifea* održao se i nastavio napredovati. Kada je deložacijska kriza udarila, *City Life* se vrlo brzo prebacio na organiziranje kućevlasnika (skupine koju se u pravilu percipira kao homogeno bijele, srednjoklasne, individualističke vlasnike nekretnina) i stanara u deložiranim zgradama (skupine koju se u pravilu

percipira kao pripadnike radničke klase i ljude drugačije boje kože). Većini ljudi lakše je zamisliti antagonizam između ovih skupina nego kako se bore rame uz rame.

Međutim klasa nije apstraktna kategorija, već proizvod stvarnih ljudi u realnom kontekstu. Sukladno tome *City Life* organizira stvarne ljude u kontekstu deložacijske krize, što omogućava klapanje neočekivanih saveza. Surađujući s koalicijom kućevlasnika i stanara u radničkim četvrtima Bostona obranili su na stotine ljudi od izbacivanja do kojih je došlo pod udarom velikih banaka. Njihovi skupni sastanci dosežu stotine, njihove mobilizacije tisuće, a započeli su i s proširivanjem djelovanja diljem Massachusettsa i šire. *City Life* i radikalni stambeni pokret bore se za nereformističke reforme dajući prvenstvo izgradnji pokreta za dekomodifikaciju stanovanja i delegitimaciju tržišne ideologije.

Ugroženi i izbačeni kućevlasnici uzvratili su udarac, ne zbog toga što su u startu prigrlili apstraktnu strukturalnu kritiku, već zato što je organizacijski rad *City Lifea* održao vezu s njihovim svakodnevnim životnim potrebama, praksama i zdravim razumom. Kombinacija konkretnih pobjeda, razvoja kulture solidarnosti i razvoja političke analize omogućava grupi dovesti hegemoniju u pitanje.

City Life uspješno je zaštitio stotine obitelji od izbacivanja, počesto uz militantne blokade deložacija. No razmjeri njegova organiziranja očituju se u broju onih koji se nastavljaju boriti za tuđe domove, čak i nakon što su izgubili vlastiti. Sastanci *City Lifea* za mnoge su rutinski dio života, i godinama nakon što je njihova individualna borba završena.

Iako je šira strukturna promjena konačni cilj *City Lifea*, oni uviđaju kako je za takvu promjenu potreban masovni pokret, koji se gradi kroz borbu i dobivanje manjih bitaka. Na razini svakodnevnog iskustva dobiti “malu bitku” predstavlja nešto poprilično veliko. Ovakve pobjede transformiraju bespomoćnost ugrađenu u svakodnevni život ovih zajednica. Naposljetku solidarnosti se ne može podučiti – nju se živi i gradi. Kolektivna afirmacija konstantno se provodi na sastancima i akcijama korištenjem metoda kao što su pripovijedanje i *call-and-response*(2). Koristeći ove i druge rutinske prakse borbe i formacije skupina *City Life* stvara vlastiti društveni univerzum u kojem je dominantna kultura okrenuta naglavce; gdje kolektivna borba i kontinuirano vođenje bitki za druge često postaje važnije i

▷ COMMON SENSE

Common sense (tal. *senso comune*) je termin koji Gramsci koristi kako bi opisao skup općeprihvaćenih znanja i vrijednosti u društvu, koja se uzimaju “zdravo za gotovo” i nekritički prihvaćaju. *Common sense* vezan je uz sferu civilnog društva unutar kojega vladajuće klase koriste društvene institucije poput obrazovnog sustava kako bi upravljale sadržajem *common sense*-a, time stvarajući pristanak podređenih klasa te osiguravajući svoju vladavinu. Oblik uvjerenja koji je tipičan za *common sense* je svjetonazor koji postojee društvene odnose (primjerice, odnos kapitalista i radnika) percipira ne kao rezultat samog tog društvenog oblika, nego kao prirodno stanje stvari koji ne može biti drugačije nego što jest. Iz tog je razloga za *common sense* također tipična pasivnost, jer se smatra da postojeće stanje stvari ionako nije moguće promijeniti.

Zato što *common sense* općenito ne propituje različite tvrdnje koje mu upućuju dominantne društvene institucije ili osobe (poput Crkve, popa, intelektualca ili novinara), on nije u stanju kritički promatrati društvo. *Common sense* tako pomaže u održavanju postojećeg društvenog uređenja, zbog čega se vladajuće klase uvijek trude održati ga u tom intelektualno podređenom i nekritičkom stanju. No, Gramsci smatra da je moguće *common sense*-u stati na kraj te stvoriti “*good sense*” (tal. *buon senso*), koji predstavlja svjetonazor koji bi, za razliku od *common sense*-a, bio u stanju kritički razmotriti društvo i vlastitu poziciju u njemu. Za to bi, prema Gramsciju, bili zaduženi prvenstveno organski intelektualci koji potječu iz samih potlačenih klasa i koji bi gradili protuhegemonijski projekt suprotstavljen hegemoniji buržoazije.

- (1) *Pozicijski rat intelektualna je i kulturna borba u kojoj antikapitalistički revolucionari proizvode proletersku kulturu čiji se sustav vrijednosti suprotstavlja kulturnoj hegemoniji buržoazije. Vidi: Antonio Gramsci, Prison Notebooks, Volume 3., preveo J.A. Buttigieg, Columbia University Press, 2007. (op. prev.)*
- (2) “*Smitherman (1977.) definira call-and-response kao ‘spontanu verbalnu i neverbalnu interakciju između govornika i slušatelja tijekom koje svi iskazi (calls) bivaju popraćeni reakcijama (responses) slušatelja’ (str. 104)., vidi: <http://www.cal.org/resources/digest/0204foster.html> (op. prev.)*

* Tekst izvorno objavljen u kolovozu 2013. na: <http://jacobinmag.com/2013/08/gramsci-comes-home/>

* Spencer Resnick i Jonathan Bix članovi su antideložacijske organizacije Nobody Leaves Mid-Hudson iz Poughkeepsieja u New Yorku. Obojica su članovi Demokratskih Socijalista Amerike.

od vlastita doma. Organizacija koristi političku edukaciju i raspravu, što se može vidjeti na svakome sastanku, ne bi li otvorila kućevlasnicima i stanarima moralni prostor za osporavanje obespravljujućih dominantnih ideologija. Deložacija je početna točka edukacije i upravo taj inicijalni fokus na konkretna pitanja povezan s dostupnom, a i ekspanzivnom političkom edukacijom omogućava kućevlasnicima i stanarima razvijanje dublje strukturne svijesti.

Znatna dio lijeve analize polazi od nule jer je društveno i kulturno udaljen od življenog iskustva struktura koje kritizira. Naši intelektualci najčešće su neorganski – progovaraju s pozicije kulturne i lingvističke distance. Jedan je od primarnih zadataka *City Lifea* poticanje razvoja organskih intelektualaca među kućevlasnicima i stanarima, onima koji su u najboljoj poziciji da ponude strukturnu analizu u odnosu na svoju neposrednu blizinu deložacijskoj krizi. Oni nisu samo elokventni oratori u službi glasnogovornika – oni se nalaze na samome terenu, integrirani u grupe zahvaćene problemom. Iz iskustva razumiju kako stvari uistinu funkcioniraju te kako ostvariti ciljeve i prihvaćaju strukturnu kritiku kako na praktičnom tako i na intelektualnom nivou. Od njih nastaju najbolji organizatori za unapređivanje pozicijskog rata.

Model *City Lifea* proširio se diljem Massachusettsa sve do New Yorka, Washingtona, a i šire. Socijalistička ljevica, koja se može pohvaliti tek s nekolicinom nedavnih uspjeha i čija relevantnost blijedi, trebala bi obratiti pozornost na rastući gramšijanski organizacijski projekt koji preuzima ofenzivu protiv financijskog kapitala. Nije dovoljno samo preslikati rad *City Lifea*, potrebno je reproducirati duh njihova organizacijskog modela.

Morali bismo iznaći nove i kreativne načine da se na razini iskustva i kulture postavimo prema strukturnim pitanjima. Na Gramscija se možda često pozivaju, no uglavnom ga krivo razumiju. Pod izgradnjom protuhegemonije mislio je na nešto više od torbarenja konfekcijskom alternativom kapitalističkoj ideologiji. Ljudi ne prihvaćaju protuhegemoniju, oni je grade. Organiziranje na lijevici treba pružiti alate za njezinu izgradnju. Pokušavajući voditi pozicijski rat podastiranjem niza argumenata koje treba razložiti i prigrliti, nastojeći da se “u svačiji individualni život od nule uvedu znanstvene forme misli”, ljevica propušta shvatiti Gramscija ozbiljno – a u ova vremena svi bismo trebali biti gramšijevci.

POTOM SU DOŠLI PO PREKARNE RADNIKE...

Tekstova i analiza dosadašnjeg iskustva s preкарnim radom nepregledno je puno, a oni koji kritiziraju takve oblike rada slažu se u nekoliko stvari. Prije svega, radi se o enormnom brojčanom porastu nesigurnog rada u relativno kratkom vremenu. U Vladinom tekstu tumačenja Prijedloga tako piše da broj radnika obuhvaćenih nekim oblikom nestalnog rada već danas u Hrvatskoj doseže 15 % i ima tendenciju rasta. U cijeloj Evropi, prema podacima sindikata, preko 70 milijuna radnika u nekom je obliku podzaposlenosti. Radnik u preкарnom odnosu teško ili nikako ne kontrolira svoje radno vrijeme (recimo radnik u sistemu rada na poziv, work on call, doslovno je stalno na dispoziciji), čime zapravo često gubi nadzor nad svojim socijalnim vremenom *in toto*. Neredovitim primanjima bitno mu je smanjen manevarski prostor za planiranje budućnosti, primjerice gotovo mu je nemoguće ući u kredit. U pravilu su mu smanjena materijalna prava, uz čestu pojavu da su pravila vezana uz bolovanje ili plaćeni odmor vrlo restriktivna. Također mu je otežano kolektivno organiziranje, pa se teško može govoriti o nekoj značajnijoj sindikalnoj participaciji među preкарnima. Nadalje, zbog nestandardnih oblika zapošljavanja radnici pristaju na angažiranje po principu “napor za novac” (*effort for money*), odnosno, da još jednom ponovimo komentar sindikata – svedeni su na potrošnu robu (iz: Zakon rađen za rejting-agencije, Rade Dragojević, *Le Monde diplomatique*).

...ALI JA SAM ŠUTIO JER BIO SAM TEK STUDENT.

Očito je kako je podjela na osnovno i dodatno zdravstveno osiguranje samo prva podjela koja je omogućila daljnja postepena uskraćivanja socijalnih prava različitim društvenim skupinama. Pitanje je trenutka kada će država umirovljenicima uskratiti i osnovno zdravstveno osiguranje, s obzirom na smanjivanje opće socijalne osjetljivosti i nemar u odnosu na osjetljive društvene skupine. U ovom pogledu, studenti su osobito pogođeni budući da im činjenica redovnog studija onemogućuje da se prijave na burzu rada, a studenti koji izgube zdravstveno uopće ne mogu raditi niti preko Student servisa, čime bi eventualno mogli zaraditi da uopće mogu platiti zdravstveno. Time se opterećuje ne samo studente, već i njihove roditelje i obitelji. Izravna posljedica po studente i njihove obitelji smanjenje je mogućnosti da upišu i završe studij, te se zaposle i uzdržavaju. Ovim restrikcijama je narušena socijalna pravda, pri čemu je osobito sramotna činjenica kako bi načelno vladajuća politika aktualnog sastava vlasti trebala biti usmjerena ka socijalnoj dobrobiti građana, od koje u proteklim godinama nismo vidjeli ništa. Osim toga što se “zdravlje za sve” pokazuje kao još jedna u nizu floskula iz kolekcije predizbornih obećanja, studentski standard u “zemlji znanja” drastično opada. Izuzev porasta cijene školarina, studentskog smještaja, prijevoza i hrane, studenti počinju gubiti i osnovna prava kao što je pravo na zdravstveno osiguranje (iz: Izjave *Inicijative Zdravstveno svima*).

SREČKO KOSOVEL ⁽¹⁾

POLITIČKI ZLOČINCI SU SLOBODNI!

PRIREDIO I ODABRAO: MARKO POGAČAR

KONS: 4

Boston osuđuje Einsteina.
Einstein je zabranjen.
Relativitet je opasan?
U Berlinu zatvaraju
kineske studente?
Kineski studenti su opasni?
SHS mijenja vladu.
Dosta vlada je već promijenila.
Francuska. Španjolska, Maroko.
Financ terorizira.
Žandar terorizira.
Veliki ljudi žive
po zakonima svoje duše.
Mali po paragrafima.
sX : 14 dana zatvora.
sY : na vješala.
sZ : u progonstvo.
21 godinu sam bio zatvoren
10 X na vješalima.
Prognan sam zauvijek.
Hej, draga, ti bi plakala?
A ja ne mogu plakati.
Tvrđ sam kao čelik,
što mora srce probosti.

ŽANDARI

Žandari su ljudi najniže kvalitete.
Sluge gospodarevih naredbi.
Tuđ sam zelenome polju.
Svijen kao zmija, priprost kao
golub.
Živjeti. Svi progonjeni žele živjeti.
Živjeti dostojno čovjeka.
Sunce visi u stupu.

ZELENI PARLAMENT ŽABA

Živim u zemlji
europskih divljih mačaka.
Simetrija je lijepa.
Politički zločinci su slobodni!

NAPUŠTENE

*Napuštene će biti stare ceste
i svijet će ići po novim.
Nenapisana riječ će se dići,
da se ostvari.
Nenapisana, nemišljena,
nikada slučena Riječ.
Daleko od sjajnog svjetla,
jer svjetlo je smrt.
Iz tame prokletstva dići će se
oslobođena, uzvišena,
u tami rođena.*

I što je staro, umrijet će.

DESTRUKCIJE

*O laži, laži, europska laži!
Samo destrukcija te može ubiti!
Samo destrukcija.
I katedrale i parlamenti:
laž, laž, europska laž.
I društvo naroda laž,
laž, europska laž.*

*Rušiti, rušiti!
Sve te muzeje faraona,
sva ta prijestolja umjetnosti.
Laž, laž, laž.
O Sofijo, o katedralo.
O mrtvaci koji ćete spasiti
Europu. O mrtvaci
bijeli, koji čuvate Europu.
O laž, laž, laž.*

*Rušiti, rušiti, rušiti!
Milijuni umiru,
a Europa laže.
Rušiti, rušiti, rušiti!*

SMIJEH KRALJA DADE

Ukaz broj 35:
Iznenada se pokazalo,
da je crvena večernja rumen
državi opasna.
Zato će se večernja rumen
zatvoriti svaki put,
kad se bude pojavila,
u crno more.
Na zlatan mozaik grobišta
blještavo sije crvena
rumen.
Samotan konj se šeta
poljem.
Magija svjetla!
Konj je melankoličan.

GOSPODIN

Gospodin me prati
malim, zločestim očima.
Što me pratite, gospodine,
želite li medalju za hrabrost,
jer ste me uhvatili
‘Opasnoga’?

Čovjek je uvijek ljut,
ako ima tako sitničave brige,
i ako je strašljiv, svega se boji
i sve mu je opasno.

Što bi ste imali vi,
kad ne biste imali oružja?
Strašljivci nose oružje.

A mi imamo državljanstvo
u sunčanom kraljevstvu smrti.

Odlikovat ćemo vas
medaljom sitničave ljutnjice
i podlog neprijateljstva
o gospodine,
o gospodine oružniče.

(1) Srećko Kosovel rođen je u Sežani, na Krasu, 18. marta 1904. Ubrzo se obitelj seli u Tomaj, a 1916. Kosovel u Ljubljani kreće u gimnaziju, da bi po maturi ondje studirao slavistiku, romanistiku i pedagogiju. Za gimnazijskih dana objavljuje prve pjesme te uređuje đачki list *Lepa Vida*, da bi kao student preuzeo časopis *Mladina*. Aktivno je sudjelovao u književnom životu i po periodici objavio ponešto pjesama, eseja i članaka, iako za života nije uspio štampati pjesničku knjigu. Razbolio se na plućima i umro 27. maja 1926. u dvadeset i trećoj godini.

Poetički se formira u impresionističkoj i (post)symbolističkoj tradiciji mahom pejzažne lirike ukotvljene u krajolik Krasa i rodne Primorske, što najbolje reprezentiraju pjesme sakupljene u prvoj za objavu namijenjenoj zbirci, *Zlati čoln*. Vrlo brzo spomenuti su utjecaji hibridizirani te nadvladani ekspresionističkom matricom, koju Kosovel usvaja čitajući suvremene njemačke i austrijske lirike no i, za njega presudno, Spenglera i Nietzschea. Zatim se, preko prijatelja Ivana Grahora, koji se 1924. vraća iz Rusije, upoznaje s nasljedem konstruktivizma – Tatlinom, Elom Lissitzkyjem, Ehrenburgom, Maljevičem, Mejerholdom, Majakovskim i drugima. Pjesme iz tog razdoblja sakupljene su u tek sredinom šezdesetih godina štampanoj zbirci *Integrali*, koja je po objavljivanju snažno odjeknula na europskoj razini.

Kosovel se od 1920. kreće u komunističkim i socijalističkim krugovima (Komunistička partija Slovenije službeno je utemeljena tek 1937.!) te prihvaća ideju revolucionarne društvene promjene, iako nikada, kao i u ratnim te prvim poratnim danima visokopozicionirani a kasnije ostracirani Edvard Kocbek, u potpunosti ne odbacujenasljeđe kršćanskog socijalizma.

Kao i u slučaju njegovog tek nešto mlađeg no još uvijek živog suvremenika s Krasa, tršćansko-slovenskog pisca Borisa Pahora, presudni događaj u Kosovelovom političkom formiranju i uopće usmjeravanju k političkom djelovanju bilo je po svemu sudeći iredentističko spaljivanje slovenskog narodnog doma u Trstu 1920., kojim su fašističke vlasti namjeravale staviti točku na čišćenje Trsta od slavenskog življa. Iako se u svojoj antikapitalističkoj misli oslanja prije svega na Spenglera i njegovu “lučnu” teoriju, s velikim zanimanjem čita i Marxa. Ipak, u jednom pismu iz 1925. piše: “Sada čitam Manifest i polako uviđam što prije nisam mogao. Novi svijet slutim pred sobom, skoro ga već vidim, skoro dotičem. Tome unatoč nikada neću postati ortodoksan, mislim samo da je pamet bolja od slijepe vjere”. Za razliku od, naprimjer, već spomenutoga Kocbeka (jednog od osnivača *Osvobodilne fronte*), oružanu borbu protiv fašizma i socijalističku revoluciju nije dočekao.

Na trenutke je gotovo nevjerojatno koliko svježje i suvremeno njegove političke pjesme rezoniraju danas. Što znači i da ustanak robova na koji pjesnik iz crvenog praha poziva ni izbliza nije završen – u najboljem slučaju je tek počeo.

- * Marko Pogačar rođen je u 1984. godine u Splitu. Pisac je i urednik.
- * Odabrane pjesme sa slovenskoga prevela Ana Marija Kobal. Izvorno objavljeno u: Srećko Kosovel, *Integrali*, Logos, Split, 1981.

SKICA

*Uz moju postelju
stoji puška.
Kad sam bolestan
i skočim iz snova
po noći –
otvorim prozor i pucam u noć – –
(opušteni val tihe modrine
blago preko gora nosi zvijezde)
jer mi je teško:
oko mene svjetlucaju
mrtvaci, sva moja braća,
moja mlada braća bez očiju!*

*I pucam na pomoć,
jer mi se stalno čini da gori
sve oko mene,
oko njih, koje ljubim. –*

*Brat mi donese
prozirne vode – o, još jasnije
vidim ih sada.*

*A zatim opet noć
i teški znoj.*

EVROPA UMIRE

*Evropa umire.
Društvo naroda i apoteka,
oboje su laž.
Operacije! Revolucije!
Na sivoj cesti stojim.
Smeđe lišće pada s grana
I ja se samo jednoga bojim,
kada to drveće bude golo, crno
stajalo
i siva polja
i male kućice
i budem kričao,
a bude sve, sve naokolo
šutjelo.*

KONS: NOVOM DOBU

*Novo doba dolazi
u kolektivnom imetku,
novo doba dolazi
i radniku i pjesniku.
Smrt tehničko mehaničkim
Problemima!
Svi problemi su problemi čovjeka.
Protiv Taylorovog sistema!
Humanisti s ljubičastom bradom.*

*Novo doba dolazi,
kada će svaki radnik biti čovjek,
kada će svaki čovjek biti radnik.
Novo doba dolazi
s ustankom robova.*

JA PROTESTIRAM

Vi svi, koji sjedite po gledalištima,
barovima i kavanama
i drugim zabavljalištima:
Ja protestiram!

Usred boli,
nepokolebljivih borbi
preklinjem te
ja,
propaloga naroda
propali sin.

Ja, bijedni čovjek,
bijedni, izgubljeni,
koji tražim ljubav spasonosnu
u ženi.
Ja, pun boli,
propaloga naroda
propali sin.

Srečko Kosovel

TRIBINA: VUKOVAR I ĆIRILICA

IZVJEŠTAJ: MIRNA ŠIMAT

U organizaciji Mladih antifašistkinja Zagreba održana je tribina o ćirilici u Vukovaru. Tribina je potaknuta prijedorima u javnosti oko postavljanja ploča s dvopismenim natpisima na zgrade državnih institucija u Vukovaru: iza imena institucije na latinici, s obzirom na postotak stanovništva srpske nacionalnosti i Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina, trebalo bi slijediti isto ime na ćiriličnom pismu. Međutim po najavi i samom postavljanju ploča svjedočili smo organiziranom otporu tom činu od dijela Vukovaraca i vukovarskih branitelja okupljenih u organizaciju Stožer za obranu hrvatskog Vukovara. Tribinu je moderirao član MAZ-a Filip Drača, a sudjelovali su slobodna novinarka Barbara Matejčić, osječki aktivist Inicijative mladih za ljudska prava Joco Glavaš, doktor antropologije i asistent na novosadskom Filozofskom fakultetu Andrew Hodges te Mate Kapović, aktivist i profesor na Odsjeku za lingvistiku zagrebačkog Filozofskog fakulteta.

Prvi je govorio Joco Glavaš koji je istaknuo da trenutno kao najveći vukovarski problem vidi razdvajanje djece po nacionalnoj osnovi već u najranijim vrtićkim danima, što je kao pokušaj sprječavanja tenzija uvedeno s mirnom reintegracijom. Potvrdu svog stava, prepričava nam, dobio je na Pravnom fakultetu u Osijeku gdje studira i gdje je upoznao mnoge mlade Vukovarce, iz grada od svega 30 000 stanovnika, koji se međusobno ne poznaju jer su različitih nacionalnosti i kao takvi se na svom dotadašnjem obrazovnom putu nisu imali priliku susresti. Tako se sugrađani prvi put poznaju na studiju u Osijeku. Ipak, Glavaš priznaje i neke dobre stečevine mirne reintegracije. Među njih uvrštava formiranje nevladinih organizacija koje rade na podizanju svijesti o suživotu među građanima Vukovara. Uoči postavljanja plakata s imenom grada na latinici i ćirilici, plakata koji su imali namjeru pokazati drugu, snošljiviju stranu Vukovara, grad je, kaže Glavaš, bio pod policijskom opsadom i vladala je vrlo neugodna atmosfera. Stav inicijative koju predstavlja jest da se sva ljudska prava moraju poštivati, ali pritom kao otegotnu okolnost navodi činjenicu da se ovakve odluke donose u Zagrebu, daleko od mjesta na koje se odnose, te da lokalnoj vlasti nije uvijek jednostavno provesti ih u djelo i suočiti se s reakcijama. Završio je prvi dio svojeg izlaganja riječima Svena Milekića koji kaže da će svatko tko voli Vukovar

dozvoliti postavljanje spornih ploča jer Vukovar baštini multikulturnu tradiciju, a naziv Stožera koji zaziva obranu “hrvatskog” Vukovara proglašava besmislenim jer je Vukovar grad svih svojih stanovnika, ma koje nacionalnosti bili.

Socijalni antropolog Andrew Hodges započeo je svoje teoretsko izlaganje postavivši pitanje što je kultura i što znači obrana neke kulture od stranih utjecaja. U studiju etnologije ili u turističkoj ponudi etno-sela figurira ideja kulture koja bi bila jedinstvena za jedan narod. Tako shvaćen pojam kulture potječe iz njemačkog romantizma, gdje imenica *das Volk* (njem. narod) podrazumijeva etničke konotacije i zajednički način života jedne skupine. Tako predstavljenu kulturu jednog naroda mogli bismo si predočiti kao loptu, a da se pritom lopte engleske, hrvatske i srpske kulture međusobno sudaraju i ne preklapaju. U 20. stoljeću u europskoj se antropologiji propituje takav pogled na kulturu, dok u Americi on i dalje prednjači. U Europi se pojavljuju novija poimanja kulture kao primjerice ideja kulture kao procesa njezina razlikovanja kroz vrijeme, a neki antropolozi čak smatraju da se pojam kulture ne bi trebao koristiti zbog svoje problematične prošlosti. Potonji smatraju da je za antropologa važnije usredotočiti se na socijalne odnose umjesto na navodno statičnu i zadanu kulturu. Bez obzira na znanstvene rasprave, pojam se kulture u javnom prostoru i medijima od sedamdesetih godina 20. st. sve više koristi. Žižek iznosi tezu da takva ideja kulture nije samo u temeljima nacionalizma, nego i multikulturalnosti. Multikulturalnost – u kojoj su pojedinci i dalje nositelji jedne ili dviju kultura i odvojeni su kao i gore spomenute lopte – kao politika identiteta najviše se koristi u nekadašnjim zemljama kolonizatorima, dok istodobno u bivšim kolonijama raste nacionalizam. Hodges zaključuje da ideja kulture kao cjeline, unatoč svojoj zastarjelosti, itekako opstaje i jak je alat sile za neku državu te kao takva iznimno korisna pri naturaliziranju ideje građanstva.

Sljedeća govornica, Barbara Matejčić, na početku je izrazila nelagodu zbog komentiranja zbivanja u Vukovaru, uzrokovanu prevladavajućim dojmom da se o Vukovaru ne može govoriti, nego mu se treba pokloniti, diviti ili ga oplakivati, te postojanjem hijerarhijskog obrasca ljudi koji se smiju izjašnjavati o Vukovaru,

pri čijem su vrhu žrtve; ona se osjeća nepozvanom i pri samom dnu te pretpostavljene ljestvice. Razgovor o Vukovaru otežan je i čestim stavom žrtava koje kažu da ih tuđa istina ne zanima, one znaju što se dogodilo u Vukovaru, njihova je istina verificirana. Ponukana znatiželjom o socijalnim odnosima u Vukovaru, Matejčić je prije pet-šest godina počela redovito posjećivati grad i razgovarati s njegovim stanovnicima. Zanimalo ju je prvenstveno kako je jedno čvrsto povezano društvo poput Vukovara, gdje je prije rata bilo 33% miješanih brakova, tako temeljito socijalno razoreno. Tamo se suočila s činjenicom da puna istina nije dostižna jer bi to značilo razgovor sa svakim, što izravnom što neizravnim sudionikom zbivanja u ratom pogođenom Vukovaru te se posvetila razgovorima o pojedinačnim iskustvima, ponajviše s onim ljudima koji su također nisko na ljestvici hijerarhije prava na sjećanje, čiji se glas inače ne čuje.

Matejčić smatra da su ljudi s margine bolji svjedoci povijesti jer im je slika cjelovitija, a pamćenje manje promjenjivo i manje opterećeno kolektivnim pamćenjem. Kaže da bi bilo moguće nadići i zaboraviti prošlost kad bi se takva sjećanja mogla uvrstiti u sliku ili nacionalni narativ o Vukovaru. Opire se ideji “oprostiti, ali ne zaboraviti” koju naziva floskulom jer smatra da jedno bez drugoga ne ide: zaborav je nužni element oprosta. Govori nam da u Vukovaru ljudi bez obzira na nacionalnost s “razumijevanjem” reagiraju na čovjeka koji je čekićem razbio dvopismenu ploču jer je izgubio sinove i kao žrtvu ga je obavezno “razumjeti”. Matejčić smatra da dokle god traje asimetrija sjećanja i dok se u njega ne uključe marginalizirani i izuzeti glasovi još uvijek na neki način traje i rat, iako tiši i drugačiji. Uspostavljanje simetrije sjećanja značit će i gašenje mržnje i revanšizma, te usmjeravanje pažnje i energije na zajedničke ciljeve za budućnost. Pri posljednjem posjetu Vukovaru više ljudi nego ikad odbilo je poziv na razgovor s njom, što objašnjava prijetnjama koje su im upućene prvi put nakon svršetka rata. S druge strane, nikad više mladih ljudi nije bilo spremno govoriti odbivši se pritom nacionalno izjasniti, što vidi kao presedan u svome dosadašnjem novinarskom iskustvu na tom području. Podsjeća na to da neki teoretičari sjećanja smatraju da je za promjenu paradigme sjećanja ključna smjena generacija, da je potrebno tridesetak godina da nositelje tih sjećanja zamijene

▷ "Ravnopravna službena uporaba jezika i pisma kojim se služe pripadnici nacionalne manjine ostvaruje se na području jedinice lokalne samouprave kada pripadnici pojedine nacionalne manjine čine najmanje trećinu stanovnika takve jedinice." (*Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina*, članak 12. stavak 1)

Na osnovu zakona, manjinski se jezik automatski uvodi u svaku jedinicu lokalne samouprave (općina ili grad) u kojoj pripadnici određene nacionalne manjine čine minimalno jednu trećinu stanovništva ili na osnovu međudržavnih ugovora ili na drugi način stečenim pravima.

Prema posljednjem popisu stanovništva pripadnici srpske manjine u Vukovaru čine 34.87 % od ukupnog broja stanovnika čime su stvoreni uvjeti za uvođenje srpskog jezika i ćirilice pisma u ravnopravnu službenu upotrebu na području grada.

Grupa koja sebe naziva *Stožer za obranu hrvatskog Vukovara* zalaže se za izmjenu zakona i podizanje praga za uvođenjem jezika i pisma na područja u kojem manjinsko stanovništvo čini polovicu ukupnog broja. Njihovo djelovanje rezultiralo je demonstracijama vođenim u Vukovaru i Zagrebu, koje su još jednom ukazale na veliku distancu prema manjinskom stanovništvu koje se ne smiju ignorirati.

nove generacije. Nas bi onda od te granice dijelilo još desetak godina.

Mate Kapović podijelio je ugrubo svoje izlaganje na dva dijela: politički i političko-lingvistički. Usprkos mišljenju da mirna reintegracija nije obavljena najbolje moguće, smatra da do tekućih događanja u Vukovaru nije slučajno došlo baš sada niti je do njih došlo spontano. Po njemu je očigledno da su ih pokrenuli HDZ, druge desne opcije, braniteljske udruge, Crkva, a pojavljuju se u okviru šireg konteksta koji pružaju prosvjedni tonovi oko zdravstvenog odgoja, zatim inicijativa U ime obitelji i sl. Sve navedeno vidi kao pokušaj HDZ-a da igra na nacionalnu kartu i tako destabilizira aktualnu vlast. Kao dokaz tomu prilaže podatak da su na prosvjede protiv ćirilice u Vukovaru autobusi-ma dopremani prosvjednici, branitelji iz drugih mjesta, što se baš i ne može opisati kao spontano izražavanje nezadovoljstva vukovarskih građana. Uzavreloj atmosferi pogoduje specifičnost ekonomsko-političkog trenutka u kojemu živimo, što vidimo i u primjerima drugih zemalja: nacionalizam raste u cijeloj Europi, u Grčkoj imamo neonacističku stranku itd. U Vukovaru je nezaposlenost još veća nego u ostatku Hrvatske i ekonomska perspektiva je slaba, da ne kažemo nepostojeća. U kriznim situacijama uvijek se traži dežurnog krivca, kaže Kapović. Poziva nas da zamislimo situaciju gdje Nijemci pri turističkim posjetima Jadranskom moru šezdesetih godina prošloga stoljeća doživljavaju napade zbog svoje politike u Drugom svjetskom ratu i da usporedimo tu imaginarnu situaciju s današnjom situacijom u Vukovaru. Smatra da se takve stvari tada nisu događale između ostalog i zato što se radilo o ekonomsko prosperitetnom razdoblju, za razliku od današnjeg. Lingvistički gledano, mnogi su se, uključujući ljevičare, zapitali čemu ti dvojezični natpisi kad govorimo jezikom ili jezicima koje međusobno razumijemo, čemu ćirilice pismo kad se ni prije u Vukovaru nije pisalo ćirilicom, a Srbi se koriste i latinicom. U Vukovaru su oba naroda, i Hrvati i Srbi, barem prije rata, govorili isto, a to je štokavski dijalekt koji se naziva šumadijsko-vojvođanskim. Taj je dijalekt ekavski. Nadovezavši se na Hodgesovu ilustraciju kulture kao lopte, Kapović kaže kako su kulturno vukovarski Hrvati sigurno bliži vukovarskim Srbima i susjednim Vojvođanima nego što su bliski Istranima ili Zagorcima. Po tome se vidi da su nacije

imaginarne zajednice. Spomenuo je i slučaj Snježane Kodrić koja je u javnost istupila s mišljenjem da dvostruki natpisi nemaju smisla, sukladno njezinoj tezi o jedinstvenosti hrvatskog i srpskog jezika. Kapović se s time ne slaže, premda je jasno da vukovarski Srbi razumiju natpise na hrvatskom. Za ovu priču potpuno je nevažno jesu li hrvatski i srpski dva jezika, dva vrlo slična jezika ili dvije varijante jednog te istog jezika. Lingvistički gledano, hrvatski i srpski pozicionirani su jedan prema drugome otprilike kao britanski engleski prema američkom engleskom, a pitanje je politike hoće li se govoriti hrvatskim, srpskim ili hrvatsko-srpskim. Ne radi se o jedinstvenoj problematici u svijetu. Naši pogledi o jedinstvenosti tih dvaju jezika ili razlici između njih ništa ne mijenjaju jer se ne radi o stvarnoj potrebi manjine koja ne bi razumjela natpise na jeziku većine, nego o simboličkoj gesti kojom se pokazuje poštivanje manjine. Mađari u Baranji, Česi u Daruvaru i Talijani u Istri također razumiju hrvatski, ali natpisi na njihovim nacionalnim jezicima tu su kao njihovo manjinsko pravo i civilizacijska stečevina. I ovo pravo na ćirilice natpise treba beziznimno poštivati, a poštivanje manjinskih prava ne smije voditi tomu da djeca budu odvojena po nacionalnosti kroz vrtić i školu zato što slušaju nastavu na hrvatskom odnosno srpskom jeziku, nego valja uspostaviti pravi suživot.

Nakon ovih izlaganja, prešlo se na blok pitanja i komentara. Matejčić je imala replike na određena Kapovićeva stajališta. Naglasila je da Vukovar nije iznimka kad se radi o mjestima s tako žestokim sukobima u povijesti te je iznijela stav da je dobrodošlica Nijemcima na Jadranu šezdesetih posredovana kapitalom koji su oni kao turisti donosili u zemlju. S druge strane, u Kragujevac koji je jako stradao u Drugom svjetskom ratu Nijemci praktički nisu mogli stupiti nogom do osamdesetih godina. Naravno, ovaj primjer nije argument za odgađanje normalizacije odnosa, nego služi tomu da se Vukovar ne predstavlja kao neka posebno problematična ili abnormalna sredina. Slavonija je također u velikoj mjeri "očišćena" od Nijemaca nakon toga rata i vukovarski Nijemci danas svjedoče koliko im je bilo teško dugo, dugo godina nakon rata živjeti u Vukovaru: to su naprosto neke stvari koje se ponavljaju nakon svakog velikog sukoba. Njezina druga replika odnosila se na Kapovićevu teoriju o

instrumentalizaciji i izmanipuliranosti prosvjeda u Vukovaru. Odvratila je protupitanjem: ako prosvjedi nisu spontani i slučajno baš sada, zašto je baš sada SDP odlučio staviti ploče u Vukovar? Jesu li se i ploče stavile baš sada da se skrene fokus s važnijih tema u zemlji i u samom gradu? Na malom uzorku građana s kojima je razgovarala, i jedne i druge nacionalnosti, mahom su se svi izjasnili da njima ćirilica ne treba. Bez obzira na neupitno političko manipuliranje, smatra da je važno istražiti koji razlozi stoje iza toga da ljudi misle da nije vrijeme za ćirilicu. Da i zanemarimo Stožer, u Vukovaru žive ozbiljno traumatizirani ljudi kojima se nitko ne bavi već dvadeset i više godina. Kapović joj odgovara da ne umanjuje traumu koju su Vukovarci proživjeli, no na nju se nadovezuje još jedna, a to je što danas oni žive gore nego prije, grad ima 5% veću nezaposlenost od ostatka zemlje, prosječna plaća je za oko 2000 kn niža nego drugdje, a Vukovar je deveti u Hrvatskoj po skupoći, i postavlja se pitanje uzaludnosti žrtve toga grada s obzirom na život koji je uslijedio. Po njemu, bilo bi dobro vidjeti koliko se u prosvjede uključuju obični Vukovarci, mimo braniteljskih udruga. Joco Glavaš osvrnuo se na raspravu pitajući sugovornike koga točno oni smatraju žrtvama u Vukovaru, jesu li žrtve samo građani hrvatske nacionalnosti ili i onih 300-400 građana srpske nacionalnosti koji su ubijeni, a što nije nikada istraženo. Nijedna grupa građana ne bi smjela imati monopol nad boli.

Iz publike je primijećeno da se Vukovaru nameće politička volja izvana, a zatim se vrlo dobro organizirane udruge, čini se, jedine bave pitanjem toga grada, sve upakirano u preciznu političku agendu: ne govori se o stanovanju, cijeni kruha ili nezaposlenosti, nego o ovakvim problemima koji zakuhavaju političku atmosferu. Nema drugog tipa kolektivne organizacije osim ovoga koji se zasniva na teškim emocionalnim traumama. Matejčić je na to ponovila da stvarne osobe i emocije u Vukovaru itekako postoje i da ne možemo reći da u slučaju da nije bilo manipulacije nitko u Vukovaru ne bi ništa napravio vezano uz ploče. Kaže pritom da joj je nelogična priča da građane nimalo ne zanima ćirilica, a s druge joj strane ne žele dati izjavu za članak govoreći da su u strahu zbog prijetnji. Smatra da se traumatiziranost Vukovara ne može i ne smije umanjiti pričom o političkoj izmanipuliranosti.

Iz publike je stigla i opaska da je u medijima prošao sasvim nezabilježen video koji su nakon prvog antićirilичnog skupa snimili u Vukovaru zajedno mladi Hrvati i Srbi, a kojim su pokazali da je složan suživot moguć i postoji.

Barbara Matejčić spomenula je i budući kurikulum za osnovnoškolce i srednjoškolce po kojemu će se obavezno ići u obilazak vukovarskih mjesta stradanja, a tu je informaciju potvrdio i Joco Glavaš kazavši da će takav plan sigurno početi provoditi od sljedećeg rujna. Prema njemu, školarci bi trebali tri dana provesti u Vukovaru, spavajući u vojarni i slušajući predavanja o ratnim zbivanjima, predavanja koja im neće držati povjesničari, nego branitelji. On je ispred Inicijative mladih za ljudska prava zatražio od organizatora, Ministarstva branitelja, da mu se dozvoli da oformi skupinu koja bi nadgledala ta predavanja pazeći posebice na upotrebu govora mržnje i korištenje potvrđenih činjenica. Resorni ministar Fred Matić podržava osnivanje takvog tima za nadgledanje. Kako je u planu i to da djeca posjećuju mjesto stratišta najbliže svojem mjestu školovanja, Glavaš je upitao hoće li djeca iz Splita tada posjetiti Loru, a djeca iz Pakraca, osim samog Pakraca i Lipika, i Pakračku poljanu. Odgovor je očekivano bio negativan, posjećivat će se samo mjesta stradanja Hrvata.

Iz publike je primijećeno da je 1988., netom pred rat, nekoliko tisuća radnika vukovarskog *Borova* stupilo u štrajk i, kako Vlada nije reagirala, prosvjedovalo pred Narodnom skupštinom u Beogradu, zajedno s kolegama radnicima iz Srbije: ujedinjeni u svom egzistencijalnom i materijalnom interesu. Među aktivistima tada su se našli i danas ozloglašeni Glavaš i Merčep, Merčep čak i kao jedan od pokretača štrajka. Danas se o toj akciji koja svjedoči o nezapamćenom jedinstvu dvije godine prije rata ne zna gotovo ništa.

Iz publike je također stiglo pitanje koje mogućnosti djelovanja u ovom slučaju vide govornici. Joco Glavaš smatra da će priča o Vukovaru splasnuti za dvadesetak dana, podsjećajući na to da na nekim institucijama u Vukovaru ćirilичne ploče stoje još od 2005. g., od vremena vlasti HDZ-a, i s njima se ništa sporno nije događalo. Kapoviću je to još jedan dokaz da je priča izmišljena i nametnuta sa strane desnice, ako se ploče nisu dirale dok je

- * *Mirna Šimat završava studij francuskog jezika i komparativne književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Prevela je nekoliko naslova s francuskog, a trenutno prevodi knjigu *Drugi spol*, francuske filozofkinje i književnice Simone de Beauvoir. Paralelno prevodi za *Le monde diplomatique* i Treći program Hrvatskog radija.*
- * *Tribina Vukovar i ćirilica održana je 27. rujna 2013. u organizaciji MAZ-a*

vladao HDZ. Smatra da sami Vukovarci moraju riješiti ovo pitanje i okrenuti se pitanjima perspektive, zapošljavanja, egzistencije. Glavaš je još dodao da mu je jako žao što je ova tribina održana

u Zagrebu, a ne u samom Vukovaru. Tamo bi se možda postigao veći učinak i možda bi neke ideje izrečene na tribini uhvatile korijenja među lokalnim stanovništvom.

POTOM SU DOŠLI PO AGENCIJSKE RADNIKE...

Prijedlog novog Zakona o radu ničim ne određuje niti ograničava rad Agencije za privremeno zapošljavanje i time otvara prostor za privremeno zapošljavanje na uobičajenim redovnim radnim mjestima. Novi prijedlog ZOR-a čak omogućava poslodavcima da otpuste svoje radnike i na njihovo mjesto bez posljedica dovedu agencijskog radnika, kojeg je moguće otpustiti bez otpremnine i drugih "komplikacija" koje ZOR propisuje poslodavcima u odnosu na radnike. Agencijski radnici samo nominalno imaju istu plaću kao i radnici u poduzećima kojima su unajmljeni, nemaju niti jedno materijalno pravo iz kolektivnih ugovora "normalno" zaposlenih kolega - božićnicu, regres, jubilarnu nagradu, dodatak na prijevoz. Ne mogu se prijavljivati na interne natječaje u poduzećima, ne mogu tužiti poslodavca (agenciju) ni onoga kome su iznajmljeni ("korisnika", kako se u novogovoru novog ZOR-a naziva poslodavac) za prikriveni radni odnos, poput ostalih radnika zaposlenih direktno kod poslodavca na određeno vrijeme. Zlouporebe, ucjene i kršenja radničkih prava stoga su pravilo, a ne iznimka (iz: "Ničiji radnici", Ana Benačić).

..ALI JA SE NISAM BUNILA, JER SAM IMALA UGOVOR NA ODREĐENO.

Rad na određeno, koji je posljednjih godina postao pravilo, novim legislativama čini radna mjesta nesigurnima, cijenu rada nižom te produbljuje rodnu diskriminaciju na tržištu rada. Njime se umanjuje mogućnost sindikalnog organiziranja i djelovanja te je, radi nesigurne prirode rada na određeno, radnicima i radnicima otežano planiranje obitelji, ugovaranje kredita i slično. Prema istraživanju Sektora zaposlenost žena i fertilitet u Hrvatskoj, svaka četvrta zaposlena žena radi na određeno vrijeme.

Ženska fronta za radna i socijalna prava zahtijeva da ugovor o radu na određeno automatizmom, nakon dvije godine prelazi u ugovor o radu na neodređeno vrijeme, da se ograniči broj ugovora na određeno vrijeme i po osobi te da se propiše maksimalne kvote radnika i radnica zaposlenih na određeno vrijeme unutar jednog poduzeća (deset posto za rad na određeno i agencijski rad), pojačaju inspekcije rada i njihovi mandati, da se trudnicama zabrani istek ugovora na određeno, kao i ženama tijekom rodiljnog / roditeljskog dopusta, uključujući i istek godine dana po povratku s takvog dopusta (iz: Izjava Ženske fronte za radna i socijalna prava).

ČILEANSKI PUT U SOCIJALIZAM - KRONIKA

JOSIP JAGIĆ IRAC

Pobjeda na izborima 3. rujna 1970. došla je kao iznenađenje za Salvadora Allendea i *Unidad Popular* (dalje u tekstu: UP). Bila je to ujedno i četvrta u nizu kandidatura Salvadora Allendea za predsjednika Čilea kao člana Socijalističke partije. Na spomenutim je izborima za predsjednika Republike 1970. Allende predstavljao koaliciju politički lijevo orijentiranih stranaka okupljenu pod imenom *Unidad Popular*. Iako je u koaliciji bilo njih šest,⁽¹⁾ okosnicu su činile dvije najveće stranke: Komunistička partija (PCC) i Socijalistička partija. To nije bila prva koalicija tih dviju stranaka, dapače, radilo se o već trećoj takvoj koaliciji u nizu povodom predsjedničkih izbora, koja se na prethodnim dvama izborima zvala *Frente de Acción Popular* (dalje u tekstu: FRAP). Temeljna razlika između FRAP-a i UP-a bila je programske prirode (to se htjelo naglasiti i promjenom imena): program UP-a bio je puno radikalniji u odnosu na program FRAP-a; eksplicitno je isticao kako je njegov cilj socijalističko društvo i kao takav je bio do tad najradikalnija politička platforma na nekim od čileanskih izbora.⁽²⁾ Radilo se o programu iza kojega je stalo svih šest stranaka koalicije i koji je nazvan *Čileanski put u socijalizam*.

LEGALNI PUT U SOCIJALIZAM

Čileanski put u socijalizam bio je program čiji je cilj bilo ostvarenje socijalističkog društva, a da se pritom poštuje pravni sustav Čilea. Na taj se način htjelo osigurati od građanskog rata, odnosno nasilja, te spriječiti mogući državni udar koji bi bio legitimiran nepoštivanjem zakona i djelovanjem izvan ustavno propisanih okvira. Pitanje socijalizma ostavljeno je kao nešto što će se pokušati realizirati tek u nekom od sljedećih mandata. Prvi mandat, osvojen 1970., trebalo je iskoristiti da se pripremi put prema socijalističkom društvu tako da se učine pomaci u samim strukturnim odnosima unutar Čilea; konkretno, trebalo je izmijeniti strukturu vlasništva nad sredstvima za proizvodnju. Način na koji se to htjelo postići podrazumijevao je nacionalizaciju velikih industrijskih sustava, prije svega industrije bakra. Tako bi većina proizvodnih jedinica prešla u vlasništvo države, dok bi u privatnim rukama ostali samo mali i u nekim slučajevima srednji poslovni subjekti. Izvršna bi vlast tako mogla efikasnije upravljati državnom ekonomijom, a time bi ojačala i svoju biračku bazu, dok bi oslabila opoziciju koja je zastupala interese krupnog kapitala. Politička situacija koju je UP naslijedio od Freievih kršćanskih

demokrata po preuzimanju vlasti 1970. dopuštala je radikaliziranje u pitanju nacionalizacije industrije i agrarne reforme jer je javno mnijenje izuzetno pozitivno gledalo na nacionalizaciju industrije bakra koja se nalazila u stranom (američkom) vlasništvu. Također, u pitanju je agrarna situacija bila na rubu eskalacije jer su seljaci sami krenuli u konfiskaciju poljoprivrednog zemljišta u vlasništvu latifundista.(3)

Allende je pobijedio na izborima s vrlo malom razlikom u odnosu na kandidata nacionalističke stranke Allesandrija (36,3% prema 34,9%). Treće rangirani kandidat, kandidat kršćanskih demokrata Tomic, skupio je 27,8% glasova. Nakon što ga je parlament potvrdio kao predsjednika (4) u studenom 1970., Allende je bio primoran potpisati izjavu kojom se obvezao da će poštivati ustav te da će se držati pravnog okvira. UP-u kao koaliciji nije previše smetalo takav razvoj stvari jer je poštivanje zakona i bio jedan od temelja njihova predizbornog programa, za što su postojala dva razloga. Prvi je razlog bio unutarnje prirode: sve stranke (5) koje su činile koaliciju bile su parlamentarne stranke, duboko uronjene u parlamentarnu proceduru, te su kao takve samo nastavile u dotadašnjem duhu, vjerujući u parlamentarnu borbu kao adekvatni mehanizam kojim je moguće ostvariti socijalizam. Drugi, ključni razlog bio je vanjske prirode: pritisak vojske koja je od trenutka objave izbornih rezultata u rujnu 1970. pa sve do samog kraja 11. rujna 1973. prijetila državnim udarom. Vojska je bila onaj dio čileanskog državnog aparata u čijim se redovima nije moglo naći nikakvih lijevih političkih pripadnosti. U časničkom su kadru bili samo konstitucionisti koji su poštivali ustav i intervencionisti spremni reagirati na svaki pokušaj komunističkog preuzimanja vlasti, bez obzira na ustav. U takvim je okolnostima pridržavanje ustava i svih legalnih okvira bilo apsolutno nužno za političko preživljavanje, računajući pritom da prevlast u vojsci imaju konstitucionalisti.

OVLADAVANJE EKONOMIJOM

Uzmemo li u obzir navedene okolnosti, pozicija UP-a na vlasti nije bila zavidna. Preuzeli su vlast, ali nisu imali nikakvu kontrolu nad zakonodavnom vlasti, odnosno Kongresom, gdje su bili manjina. Svaka inicijativa koja je išla za radikalnom promjenom morala je proći zakonodavnu proceduru u Kongresu u kojem su oni imali nešto više od trećine zastupnika. Imajući na umu političku poziciju u kojoj se Allendeova vlada našla, njeni su uspjesi tim više zapanjujući.

Industrija bakra nacionalizirana je novim zakonom koji je Kongres uspio izglasati zato što si demokršćani nisu mogli priuštiti glasati protiv takve opcije s obzirom na to da u Čileu nije postojao gotovo nitko (osim domaćeg krupnog kapitala) tko bi se tome usprotivio. No tvornice izvan industrije bakra nacionalizirane su prema zaboravljenom zakonu iz 1932. koji je dopuštao nacionalizaciju, odnosno državno preuzimanje upravljačkih prava nad određenim proizvodnim subjektom, u slučaju da vlasnik ne može osigurati normalno funkcioniranje tog proizvodnog subjekta. Radnici bi povelili štrajk, zaustavili proizvodnju, a država bi onda preuzela kontrolu nad tim poslovnim subjektom pozivajući se na spomenuti zakon.(6) Bio je to briljantan politički potez koji je pokazao svu političku inovativnost UP-ove vlade u politički zaista skučenom manevarskom prostoru.

Direktno ovladavanje čileanskom ekonomijom bilo je važno iz dvaju razloga. Prvi je bio taj da se tako pokušalo mijenjati strukturu čileanske ekonomije pa onda i društvene odnose. Stavljanje sredstava za proizvodnju pod društveno vlasništvo bio je ključan korak prema emancipaciji radničke klase i gradnji socijalističkog društva; bio je to korak prema dvama ključnim ciljevima proklamiranim *Čileanskim putem u socijalizam*. Drugi se razlog ticao same srži političke strategije UP-a na vlasti. Naime vrlo je brzo uočeno da će zapravo država biti glavna prepreka na putu prema ostvarenju *Čileanskog puta u socijalizam*.(7) S tim u vezi Ralph Miliband navodi riječi Karla Marxa iz vremena Pariške komune ističući da pobjeda na izborima daje određenoj skupini pravo na vladavinu, no to ne znači da joj daje i moć da vlada. Miliband kaže: “Doći na vlast putem izbora može se usporediti s useljavanjem u kuću u kojoj već dugo stanuju ljudi potpuno drugačijih političkih stajališta – to doista znači useljavati se u kuću u čijim mnogim sobama nastavljaju živjeti upravo takvi ljudi. Drugim riječima, Allendeova izborna pobjeda – takva kakva je bila – bila je ljevičarsko okupiranje predsjedničko-izvršnog elementa državnog sistema, koji je doista veoma važan, možda i najvažniji, ali očito ne jedini takav element.”(8) No, ipak, kako bi izmijenili strukturu naslijeđene od klasno pristrane države, Allende i UP planirali su predložiti novi ustav te o njemu odlučivati plebiscitom. Novi bi ustav uvelike izmijenio dotadašnje političko funkcioniranje države te bi omogućio stvaranje novih državnih institucija koje bi redefinirale odnose moći u državnoj upravi, što bi značilo promjenu dotadašnjeg Kongresa, sudstva i administracije. S

- (1) *Komunistička partija Čilea (PCC), Socijalistička partija, Radikalna partija, MAPU, Socijal-demokratska partija (PSD), API. Radilo se o koaliciji dviju velikih strankaka koje su okupljale radničku klasu sa strankama koje su predstavljale sitnu buržoaziju, a koje su prepoznale svoj interes u programu UP-a koji je direktno napadao strani i domaći krupni kapital. Vidi u Steenland, Kyle (1973.) Two Years of 'Popular Unity' in Chile: A Balance Sheet, New Left Review, 1/78., str 7.*
- (2) *Collier, Simon, William F. Sater (2004.) A History of Chile, 1808. – 2002., Cambridge University Press, New York., str. 327.*
- (3) *Frei je dobio izbore 1964. na temelju programa Revolucija u slobodi koji je obećavao nacionalizaciju industrije bakra te preraspodjelu poljoprivrednog zemljišta od koje se vrlo brzo odustalo. Više o Freievu mandatu od 1964. do 1970. vidi u Wolpin, Miles D. (1969.) Some Problems of the Left in Chile, Socialist Register, Vol 6.*
- (4) *Nakon velike neizvjesnosti hoće li to učiniti iako je to bila ustaljena praksa u slučajevima bez natpolovične pobjede. Vidi u Skidmore, Thomas E., Peter H. Smith (1984.) Modern Latin America, Oxford University Press, New York/Oxford, str. 135.*
- (5) *Komunistička partija Čilea i Socijalistička partija dvije su stranke s dugom parlamentarnom tradicijom od samog njihova osnivanja.*
- (6) *Hobsbawm, Eric J. (1971.) Chile: Year One, The New York Review of Books, New York, 23.9.1971.*
- (7) *Allende, Salvador (1971.) First Speech to the Chilean Parliament After His Election. https://www.marxists.org/archive/allende/1970/september/20.htm#Socialisation_of_the_means_of_production*
- (8) *Miliband, Ralph (1973.) The Coup in Chile, The Socialist Register, Vol 10., 467.–468.*
- (9) *Steenland 1973., str. 9.*
- (10) *Steenland 1973., str. 5.–6., 10.*
- (11) *Opozicija okupljena prije svega oko demokršćana, nacionalističke stranke i fašističke grupe Domovina i sloboda nikad nije bila u potpunosti homogeni politički subjekt. Vidi Miliband 1973., 456. Razlike unutar opozicije postojale su na klasnoj osnovi, ali i u pitanju političkih strategija i metoda kojima su pokušavali realizirati svoje političke ciljeve. Točka koja je ujedinjavala cijelu opoziciju bilo je svrgavanje Allendeove vlade te je svaka od tih političkih grupa u ostvarenju tog cilja koristila svoje mehanizme. Rezultat tih nastojanja bio je kaos u Čileu. Fašisti su provodili ono što jedino i znaju – teror, demokršćani su organizirali parlamentarnu sabotažu Allendeove vlasti, a nacionalisti su huškali vojsku da riješi stvar.*
- (12) *Rojas, Robinson (1975.) The Murder of Allende and the End of Chilean Way to Socialism, Fitzhenry&Whiteside Ltd., Toronto. <http://www.rrajasdatabase.info/murder00.htm>*
- (13) *Petras, James, Morris Morley (1975.) United States and Chile: Imperialism and the Overthrow of the Allende Government. Monthly Review Press, London.*
- (14) *Skidmore, Smith 1984., str. 137.*

obzirom na to da su vidjeli plebiscit kao najadekvatniji mehanizam za mijenjanje ustava, podizanje podrške biračkog tijela bilo je od ključne važnosti za kratkoročnu političku strategiju UP-a. Ishodište za povećanje političke podrške UP nalazi u pozitivnoj ekonomskoj politici prema najširim slojevima društva koji su bili njihova biračka baza, a nacionalizacija je bila nužan korak u ostvarivanju toga cilja. Ekonomski pokazatelji na kraju 1971. godine bili su spektakularni. Oslanjajući se na politiku pune zaposlenosti i maksimalne iskoristivosti proizvodnih kapaciteta, UP se na kraju '71. mogao pohvaliti padom stope nezaposlenosti sa 6% na 3,8%. Industrijska proizvodnja koja je bila na 75% kapaciteta '69. i '70. godine sada je porasla na 90%–100%. Politiku pune zaposlenosti i povećanja produktivnosti, koja je dopustila redistribuciju prihoda i povećanje radničkih plaća za 20%–30% u '71. godini, pratilo je i vladino zamrzavanje cijena robe široke potrošnje, što je podiglo stopu potrošnje takve robe za 13,5%. No ovakva je politika podložna visokoj inflaciji i stoga primjenjiva samo u kratkom roku, ali je u isto vrijeme razina inflacije na kraju '71 iznosila samo 22%, što je znatno manje od 26,5%, tj. prosjeka inflacije u razdoblju od '65. do '70. Na kraju '71. radnička su primanja činila 60,7% cjelokupnog nacionalnog dohotka, dok su '70. činila 50%. Podizanje dohotka radnika rezultiralo je smanjenjem dohotka kapitalističkih privatnika čiji je udio u nacionalnom dohotku pao sa 18,6% ('70.) na 8,3% ('71.).(9)

PROPUŠTANJE PRILIKA

U travnju 1971. činilo se da politička strategija UP-a itekako funkcionira. Kratkoročne ekonomske politike pune zaposlenosti i pune iskoristivosti proizvodnih kapaciteta – koje su bile moguće zbog inzistiranja na nacionalizaciji industrije bakra, a onda i druge industrije u zemlji – uvelike su poboljšale životne uvjete velikog broja stanovnika te su rezultirale rastom podrške UP-u i Čileanskom putu u socijalizam. Rastu podrške UP-u svjedoči i rezultat lokalnih izbora diljem zemlje iz travnja 1971. na kojima je UP osvojio 50,9% svih ukupnih glasova. Radilo se o povećanju podrške od oko 15% glasova u odnosu na predsjedničke izbore održane ni godinu dana ranije, a i – što je najvažnije – radilo se o dobivanju većine, a to je značilo da je postojala šansa da prijedlog novog ustava na plebiscitu zaista i prođe. Umjesto da inzistira na plebiscitu i predloži novi ustav, UP je procijenio da još uvijek nema dostatnu političku podršku te se odlučio na

usporavanje tempa i konsolidaciju dotadašnjeg uspjeha. Tada je vjerojatno propuštena najbolja prilika koju je UP imao za realizaciju svoje inicijalne političke strategije koja je uključivala rastakanje kapitalističke države unutar zakonskih okvira.⁽¹⁰⁾ Od kraja 1971. stvari su vrlo brzo krenule nizbrdo. Allende je uspio dobiti izbore naprosto zato što su demokršćani i nacionalisti na njih izašli odvojeno. Bila je to posljedica dubokog političkog razilaženja u ključnim političkim pitanjima u budućoj opoziciji. No uspjesi UP-a u prvoj godini mandata potaknuli su dvije stranke da zaborave prethodne političke nesuglasice te da djeluju ujedinjeno u Kongresu, što je značilo blokiranje bilo kakvog UP-ova prijedloga zakona te donošenje pravnih akata koji bi ograničili vlast UP-a.⁽¹¹⁾ Namjera opozicije bila je prouzročiti dovoljno kaosa te tako osigurati debakl UP-a na parlamentarnim izborima u ožujku 1973. godine. Na taj je način opozicija htjela osigurati dvotrećinsku većinu na spomenutim izborima i legalnim putem izglasati nepovjerenje vladi u Kongresu, što bi značilo prijevremeni kraj Allendeova mandata koji je trebao trajati do 1976. Destabilizaciju su proizvodili kroz Kongres blokirajući svaku legalnu mogućnost UP-a da učinkovito odgovara na izazove uzrokovane vanjskim pritiscima SAD-a i opozicije, koja se organizirala i izvanparlamentarno. S obzirom na to da je opozicija kontrolirala većinu medija, počeli su stvarati medijski pritisak jer se već potkraj '71. počeo osjećati nedostatak prehrambenih proizvoda zbog povećane potrošnje s jedne strane i pada proizvodnje uslijed agrarnih reformi s druge strane. Takva je situacija rezultirala i prvim prosvjedom protiv UP-a u prosincu 1971. godine. Prosvjed upamćen kao *Marš praznih lonaca* vodile su žene iz viših klasa i elitnih predgrađa. Dok su ih demokršćanski, nacionalistički i fašistički vitezovi i batinaši vjerno pratili i štitili, one su se u povorci od 50.000 ljudi spustile iz svojih elitnih predgrađa prema središtu Santiaga pritom lupajući praznim kuhinjskim posuđem u znak protesta zbog nedostatka prehrambenih proizvoda, odnosno početka racionalizacije. Prosvjed je završio velikim neredima u središtu Santiaga u kojem je proglašeno izvanredno stanje te je i sam Fidel Castro, koji je tada bio u službenom posjetu Čileu, izrazio svoju zabrinutost zbog UP-ove neodlučnosti u nošenju s problematičnom situacijom. Za njega je to bio tek prvi sukob čileanske oligarhije (koja je uživala podršku stranog imperijalizma) s čileanskim narodom.⁽¹²⁾ Nažalost, bio je u pravu. Medeni je mjesec Allendeova mandata završio. Otpočeo je otvoreni klasni

sukob koji je čileansko društvo odveo u stanje klasnog rata.

KADA JE SVE KRENULO NIZBRDO

Ekonomska politika UP-a počela je posustajati. Već smo spomenuli da je ekonomski cilj UP-a bio prije svega nacionalizacija velikih industrijskih sustava koji su bili u vlasništvu domaće oligarhije ili, kad je riječ o industriji bakra, u vlasništvu američkog kapitala. Nacionalizacija industrije bakra i drugih velikih industrijskih sustava u vlasništvu američkog kapitala rezultirala je enormnim vanjskopoličkim pritiskom SAD-a na Čile. Radilo se o nevidljivoj blokadi koja je rezultirala MMF-ovim uskraćivanjem kredita Čileu i otežanim ekonomskim položajem Čilea na svjetskom tržištu, a to je dovelo i do pada cijene bakra koji je bio glavni čileanski izvozni proizvod.⁽¹³⁾ Na unutarnjem je planu došlo do bijega kapitala iz Čilea, kapitala na koji se računalo s obzirom na to da je plan UP-a bio da za sada prepusti malo i srednje poduzetništvo privatnoj inicijativi. Veliki problem s kojim se zbog zakonskih ograničenja teško bilo uhvatiti u koštac bilo je crno tržište proizvoda široke potrošnje koje je počelo bujati nakon što je vlada počela kontrolirati cijene tih proizvoda. Bila je to *win-win*-situacija za protivnike UP-a: gomilanjem zaliha proizvoda široke potrošnje i preprodavanjem istih na crnom tržištu moglo se dobro zaraditi i tako barem nakratko utažiti neukrotivi poduzetnički duh autentičnog kapitalista, a u isto je vrijeme to bio i velikopolitički uspjeh s obzirom na to da se tim potezom direktno sabotiralo vladu UP-a. Uskraćena mogućnosti vanjskog financiranja te suočena s bijegom kapitala i sabotažama privatnika u proizvodnji i distribuciji, čileanska je ekonomija galopirajućim korakom krenula prema potpunom rasulu. Početkom 1973. galopirajuća je inflacija iznosila preko 150%, a UP-ova vlast, s obzirom na to da nije imala većinu u Kongresu, naprosto nije imala nikakve legalne mogućnosti uhvatiti se u koštac s problemima u ekonomiji i društvu koji su bili posljedica klasnog i političkog sukoba.⁽¹⁴⁾

Osvajanjem vlasti te provođenjem *Čileanskog puta u socijalizam* Allende i UP stvorili su uvjerenje kod društvenih elita Čilea da su njihove društvene pozicije stvarno ugrožene. Upravo taj strah – uzrokovan jednim dijelom retorikom vlade UP-a, drugim dijelom spontanom mobilizacijom masa u agrarnom i industrijskom sektoru – potaknuo je društvene elite Čilea da stanje konstantne latentne klasne borbe koje karakterizira svako

(15) Miliband 1973., str. 453.–454.

(16) Steenland 1973., str. 18.–19., Rojas 1975., str. 115.–121. Za listopadski štrajk iz 1972. vidi Smirnow 1979., 5. poglavlje. Za radničko organiziranje odozdo vidi Smirnow 1979., 6. poglavlje.

(17) Miliband 1973., str. 454.–455.

(18) Miliband 1973., str. 462.

(19) Nestalo je ili smaknuto 3.200 ljudi, najmanje 80.000 završilo je po raznim zatvorima, a 200.000 emigriralo je iz zemlje. Vidi u Klein, Naomi (2008.) *Doktrina šoka, uspon kapitalizma katastrofe*, VBZ, Zagreb.

kapitalističko društvo (kakvo je bio Čile) pretvore u direktan i eksplicitan klasni sukob koji se odvija na svim razinama društva: od žena društvene elite koje jurišaju na predsjedničku palaču u centru Čilea preko vlasnika tvornica i trgovina koji počinju štrajk kapitala pa sve do vlasnika prijevoznih sredstava koji zaustavljaju dobar dio čileanske ekonomije na mjestu. Od 1972. Čile se našao u stanju klasnog rata koji su otpočele društvene elite onog trenutka kada su osjetile da su njihove društvene pozicije ugrožene.⁽¹⁵⁾ Nikakvo zaklinjanje Allendea na provođenje i očuvanje vrijednosti pravnog sustava Čilea i njegove demokratske tradicije nije to moglo spriječiti niti ublažiti.

RADIKALIZACIJA I MOBILIZACIJA

Radikalizacija klasnog sukoba u klasni rat dovela je i do mobilizacije podređenih skupina u društvu. Štrajk u listopadu 1972. koji su počeli autoprijevoznici, kojima su se ubrzo pridružili vlasnici trgovina, gotovo je u potpunosti paralizirao zemlju na mjesec dana. U tih je mjesec dana radnička klasa sama organizirala paralelne sustave vlasti kako bi nastavila proizvodnju i tako slomila štrajk koji je bio usmjeren protiv UP-a i interesa radničke klase. Osnovani industrijski lanci (*cordones industriales*) trebali su osigurati nastavak proizvodnje i kretanje materijala i roba. To su činili zapanjujuće dobro. Osnovani su koordinacijski komiteti kako bi okupili sve organizacije određenog lokalnog područja i osigurali funkcioniranje ekonomije na tom području bez uplitanja vlasnika. Iz protivljenja štrajku koji je (štrajk) pokrenula oporba i čiji je cilj bio slamanje UP-a izrasla je cijela organizacija radničke klase koja je zapravo bila sustav vlasti paralelan tada paraliziranom državnom aparatu. Iako štrajk isključivo zbog radničkog organiziranja nije u potpunosti paralizirao čileansku ekonomiju, Allende je morao priznati poraz te dogovoriti neku vrstu kompromisa s opozicijom kako bi se štrajk prekinuo. Epilog je bilo Allendeovo primanje generala u vladu (što je trebalo poslužiti kao garancija poštivanja legalnosti) i distanciranje od autonomnih radničkih organizacija nastalih u borbi za očuvanje i radikaliziranje *Čileanskog puta u socijalizam*.⁽¹⁶⁾ Spomenute narodne organizacije mogle su poslužiti kao jezgre pomoću kojih bi se provodila daljnja mobilizacija podređenih klasa, ali i kao centri moći koji bi slabili državnu infrastrukturu kojom UP nije vladao u potpunosti. Nije postojao način da se te organizacije legaliziraju te su one djelovale izvan zakona. Zbog toga ih UP nije mogao ni podupirati.

Provodeći politiku približavanja predstavnicima srednje klase u parlamentu, demokračanima, UP je morao ostavljati dojam umjerenosti te su takva radikalna revolucionarna organiziranja bila kontraproduktivna za postojeću političku liniju. Na taj je način Allende ponovno demonstrirao svoju privrženost političkoj strategiji poštivanja ustavnog poretka i zakona. Budući da uopće nije kontrolirao izborni proces, sada se odrekao i daljnjeg širenja revolucije koje je bilo moguće preko spomenutih radničkih organizacija nastalih odozdo u vrijeme štrajka. Budući da je širenje revolucije izvan pravnih okvira bilo procijenjeno kao politički neprihvatljivo, radnici su se vrlo brzo našli u situaciji u kojoj su morali braniti svoje autonomne organizacije od organa izvršne državne vlasti koji su štitili pravni poredak.

Allende je ostao vjeran svojoj strategiji pacifizma i sprečavanja eskalacije daljnjeg klasnog sukoba u društvu pozivajući na poštivanje zakona i ustava. Štrajk je pokazao svu dubinu polarizacije čileanskog društva na klasnoj osnovi, ali i ukazao na proširenje političkog oružja kojim se sada oporba počela služiti, a to je bio izvanparlamentarni pritisak. Allende se nastavio kretati unutar pravnih okvira te je odlučio pričekati parlamentarne izbore u ožujku 1973. Rezultati izbora nisu nikoga iznenadili. Allendeu je bila potrebna većina u Kongresu kako bi mogao normalno vladati i predlagati zakonska rješenja za probleme koji su nicali iz dana u dan, uzrokovani klasnim obračunom diljem čileanskog društva. Oporba se nadala da je uspjela u potpunosti uništiti politički kredibilitet UP-a te da će steći dvotrećinsku većinu u Kongresu koja joj je bila potrebna da izglasa nepovjerenje vladi. Izbori nisu pomogli nikome. UP je dobio 44% glasova, što je bilo nevjerovatno povećanje od gotovo 8% u odnosu na izbore od prije tri godine kojima su došli na vlast, no i nedovoljno da u bitnoj mjeri promjeni politički položaj UP-a. Rezultati tih izbora, koji su pokazali povećanje podrške UP-u i nemogućnost oporbe da skupi dvotrećinsku većinu, nagnali su oporbu da suspendira svoje toliko proklamirane demokratske vrijednosti i principe, iste one za koje nikada nisu propustili istaknuti koliko ih marksisti na vlasti ugrožavaju.

Upravo se ti veliki demokrati nakon izbora za Kongres u ožujku 1973. odlučuju na promjenu strategije te sada vojni državni udar postaje sasvim prihvatljivo rješenje.⁽¹⁷⁾ Razaranje demokracije

postao je prihvatljiv mehanizam za njeno spasenje od crvene prijetnje.

PACIFIZMOM DO PORAZA

Nakon izbora stvari su se počele kretati prema kraju. Allende nije htio odstupiti od politike pacifizma i djelovanja unutar institucionalnog okvira države, bez obzira na to što ga je taj institucionalni okvir sputavao do te mjere da nije mogao provoditi nikakvu aktivnu politiku. Opozicija, koja više nije imala nikakvo legalno političko rješenje za prijevremeno uklanjanje Allendea s vlasti, sada se okrenula vojsci u kojoj je odnos snaga između konstitucionalista i pučista prevagnuo na stranu potonjih. I dok je nakon izbora Allende nastavio pregovarati s demokračanima ne bi li osigurao njihovu podršku, oporba je radila na ohrabrivanju vojske na inicijativu. Prvi, neuspjao i loše organiziran pokušaj puča bio je u srpnju 1973. godine. Drugi, uspio i puno organiziraniji pokušaj dogodio se 11. rujna 1973. godine. Dan prije nego što će vojska pokušati "spasiti" zemlju i demokraciju od crvenih tako što će tu demokraciju ukinuti ubijajući njene političke nositelje, Allende je odlučio najaviti plebiscit o ustavnim promjenama. Bila je to zadnja karta na koju je igrao, ali bilo je prekasno ⁽¹⁸⁾; odluka o državnom udaru donesena je puno prije. Predvođena generacijom Augustom Pinochetom, vojska je preuzela vlast kako bi poništila svu dotadašnju političku ostavštinu vlasti UP-a.⁽¹⁹⁾ Bio je to kraj za UP koji je bio u ozbiljnoj krizi funkcioniranja još i prije udara; bio je to kraj za Allendea koji je izvršio samoubojstvo iz političkog protesta; bio je to ujedno i kraj za politički projekt *Čileanskog puta u socijalizam* i njegovu ostavštinu; bio je to kraj za bilo kakav oblik demokracije u Čileu na poduži vremenski period; konačno, bio je to kraj za čileansku radničku klasu i njen pokušaj emancipacije.

Tragedija UP-a leži u okolnostima njegova dolaska na vlast. Allende je držao da legitimnost njegove vlasti proizlazi iz pobjede na zakonski uređenim izborima. Poštivanje pravnog sustava Čilea štitilo je UP-ovu vlast od mogućih protupravnih akcija poput državnog udara, čija je prijetnja postojala od same objave rezultata izbora iz 1970. Brillantnom političkom sposobnošću, koja je dijelom proizlazila iz dubinskog poznavanja političkog sustava Čilea stečenog dugogodišnjim sudjelovanjem u tom istom političkom sustavu, Allende i UP mogli su izvući politički maksimum iz pozicije u kojoj su se nalazili po dolasku na vlast. Ta

(20) Smirnow, Gabriel (1979.) *The Revolution Disarmed Chile 1970. – 1973.*, Monthly Review Press, London., str. 159.

(21) Hobsbawm 1971.

(22) Hobsbawm, Eric J. (1967.) *Civilians Versus Military, Revolutionaries.* Abacus, London, 2007., str. 255–256.

* Josip Jagić Irac je povjesničar, arheolog i aktivista.

* Tekst je nastao na osnovu izlaganja Josipa Jagića Irca na tribini: *Allende-Čileanski put u socijalizam. Tribina je održana u prostorima MAZ-a u listipadu 2013. godine u organizaciji Mladih antifašistkinja Zagreba i Centra za radničke studije.*

pozicija nije bila obećavajuća s obzirom na to da kao izvršna vlast nisu imali parlamentarnu većinu, koja je bila od ključne važnosti ako se radikalne promjene htjelo provoditi unutar ustavnog okvira donesenog upravo radi sprečavanja radikalnih promjena odnosa moći unutar društva.

Briljantna politička inteligencija u kombinaciji s poznavanjem političkog sustava te potpuna fragmentacija oporbe omogućile su Allendeu da postigne zapanjujuće rezultate u prvoj godini mandata. Ti su rezultati doveli do konsolidacije oporbe pa onda i koordinirane akcije buržoazije u Kongresu i izvan njega – na ulicama, na radnim mjestima, u medijima. U tom trenutku politička strategija inzistiranja na poštivanju pravnog sustava i igranja po pravilima buržoazijske države, dok ista ta buržoazija ne poštuje ta pravila, postaje samoubilačka. U filmu Patricia Guzmána *Salvador Allende* (2004.) američki ambasador u Čileu Edward Korry konstatira u nevjerici kako je Allendeov pokušaj ostvarenja socijalizma mirnim putem zapravo značio da bi buržoazija trebala počiniti samoubojstvo sama od sebe. Mogućnost realiziranja takvog scenarija sedamdesetih godina u Čileu ili bilo gdje drugdje ambasador opisuje riječima: “Not likely.” I zaista, takav scenarij nije bio moguć. Čim je buržoazija osjetila da gubi tlo pod nogama, uslijedila je reakcija. UP je odustao od prvotne zamisli mijenjanja ustava plebiscitom u proljeće 1971. (kad su dobili preko 50% na lokalnim izborima) zato što su taj projekt htjeli realizirati parlamentarnim putem. Pobjeda na lokalnim izborima bila je daleko od garancije da će plebiscit proći, ali se ipak radilo o sasvim sigurno najboljoj poziciji u kojoj se UP nalazio tijekom cijelog mandata. Odlučili su ne forsirati plebiscit kako ne bi zastrašili srednju klasu koju su smatrali potencijalnim saveznikom u formiranju većine u Kongresu. Toj su političkoj liniji ostali vjerni do samog kraja kad je postalo očito da je plan propao i da demokršćani ne misle ulaziti ni u kakve koalicije s UP-om. No tada je bilo prekasno za bilo kakve promjene u političkoj strategiji.(20)

KOALICIJA

Općenito govoreći o koaliciji UP-a, ona je funkcionirala s teškoćama.(21) Nije se odstupalo od političke strategije dogovorene prije izbora jer, naprosto, nije bilo kapaciteta za promjenu i dogovor nove strategije unutar koalicije. Sve se vrijeme držalo strategije legalizma, čak i u stanju klasnog rata koje je radikaliziralo i politički subjektiviziralo radničku klasu (odnosno

potčinjene slojeve čileanskog društva koji su po prvi put postali politički subjekt), što je počela autonomno stvarati organizacije koje su mogle biti moguća zamjena službenim državnim organizacijama (koje nisu funkcionirale u štrajku) te na taj način do određene mjere rekonfigurirati odnose moći unutar buržoazijske države. I u takvom su stanju Allende i jedan dio UP-a ustrajali na svojem legalizmu i pozivali radnike da poštuju državne institucije i zakon te napuste te neinstitucionalne oblike organiziranja, pritom provodeći politiku približavanja prema demokršćanima. S druge su strane postojale skupine unutar koalicije (lijeve frakcije Socijalističke partije) koje su takvu politiku držale samoubilačkom te su se trudile ojačati radničke organizacije kako bi ojačale mobilizirane mase kao revolucionarni subjekt. Kontradiktornost tih politika bila je očita kao i sve žešća neslaganja unutar koalicije koja se na kraju svela na Allendea i njegove istomišljenike.

Širina mobilizacije masa bila je ogromna. Ona je došla kao odgovor radničke klase i svih podređenih društvenih skupina na organiziranje buržoazije i njene aktivnosti protiv vlade UP-a koja je uvelike poboljšala kvalitetu života tih društvenih skupina. Politika UP-a prepoznata je kao politika koja je išla na ruku podređenim skupinama društva te su se one mobilizirale kako bi obranile tu politiku i njene protagoniste. Gotovo je nevjerovatan podatak da usprkos svim napadima i sabotажama koje je UP trpio i na parlamentarnom, i na gospodarskom, i na sudskom, i na državno-administrativnom planu, oni na izborima za Kongres u ožujku 1973. bilježe povećanje glasova od gotovo 8% u odnosu na predsjedničke izbore 1970.

TKO IMA VOJSKU...

Allende i UP bili su prisiljeni poštivati pravni sustav Čilea. Gotovo kroz cijeli period na vlasti morali su se legitimirati kao ljudi koji poštuju pravnu državu jer su stalno bili izloženi optužbama za autokraciju, diktaturu i totalitarne pretenzije. Same za sebe te optužbe ne bi bile problem, no postale su problemom jer je vojska još i prije preuzimanja vlasti tražila svaki mogući način da prekine ovu, za nju neugodnu, epizodu. S obzirom na okolnosti državnog udara u organizaciji Augusta Pinocheta, da je Allende i imao većinu u Kongresu te na taj način mogao unutar zakonskog okvira donositi radikalnija rješenja za probleme čileanskog društva, to vjerojatno ne bi ništa značilo i državni bi se udar svejedno

dogodio. Čak i da je kojim slučajem na plebiscitu prošao novi ustav, vjerojatno bi svejedno došlo do državnog udara. Tragedija hrabrih ljudi oko Allendea ležala je u njihovoj vjeri da njihovi oponenti uistinu drže do principa i vrijednosti demokracije i legalnosti kojima su ih napadali. Povijest je pokazala da se radilo samo o prikladnoj retorici te da buržoazija te vrijednosti može vrlo lako suspendirati kada se njena pozicija moći unutar društva dovede u pitanje.

Čileanski put u socijalizam bio je put koji se trebao kretati unutar ustavnog okvira Čilea. UP je u prvom dijelu mandata uspio iskoristiti postojeći pravni okvir te provesti područstvljenje sredstava za proizvodnju do određene mjere. Ta politika, iako je bila iskorak u tom smjeru, nije nužno značila uspostavu socijalističkih odnosa. Za nastavak izgradnje institucija koje bi gurale društvo u smjeru ukidanja kapitalističkih odnosa i izgradnje socijalizma bila je potrebna većina u Kongresu. Tu većinu UP nikada nije imao. Zbog nemogućnosti da ovlada represivnim aparatom države, vojskom i policijom, UP je bio prisiljen kretati se unutar zakonskih okvira koji ne samo da su blokirali daljnji napredak *Čileanskog puta u socijalizam* nego su išli i za time da ponište neke od prethodnih postignuća tog programa. Na taj izazov buržoazije u parlamentu i izvan njega, koji je cijelo društvo pretvorio u zonu zahvaćenu klasnim ratom, narodne mase, koje su prepoznale šansu za svoju emancipaciju, reagirale su nevjerovatnom mobilizacijom koja nije prestajala do samog kraja Allendeove vlade. Vlade koja nikad nije mogla stati iza svog mobiliziranog naroda jer je bila ograničena buržujskim zakonima koji su taj narod držali izvan granica legalnosti. Pridržavanje ustavnog okvira trebalo je otkloniti mogućnost državnog udara. UP se mogao pomiriti s time da izgubi na izborima jer je vjerovao da bi neke tekovine *Čileanskog puta u socijalizam* preživjele u parlamentarnom sustavu Čilea. U slučaju državnog udara od strane vojske, znali su da takav scenarij nema šanse. Vojna intervencija u obliku državnog udara bila je simptom neuspjeha dotadašnjeg političkog i društvenog poretka. Bilo je očito da je povratak na status quo nemoguć jer su se društveni odnosi iz kojih su proizlazili odnosi moći našli uvelike ugroženi revolucionarnim pritiskom masa koje su sada potpuno autonomno djelovale unutar ekonomskog i političkog spektra. Mogli bismo reći i da je državni udar u ovom slučaju, kao i diljem Trećeg svijeta, posljedica nepotpune revolucije koja nikad nije ovladala svojim represivnim aparatom.⁽²²⁾ Vrlo vjerojatno, u danim okolnostima, nije ni mogla.

SOCIJALISTIČKA KIBERNETIKA U ALLENDEOVOM ČILEU

EDEN MEDINA

* S ENGLESKOG PREVELA: IVA MARČETIĆ

PROJEKT CYBERSYN

Dakle što bi bio *Projekt Cybersyn* ili, na španjolskom, *Proyecto Synco*? Ukratko, *Cybersyn* je osmišljen kao alat brze razmjene informacija između tvornica koje je kontrolirala država i čileanske vlade, dizajniran u svrhu koordinacije onog dijela čileanske ekonomije koji je bio u društvenom vlasništvu. Projekt se kontinuirano izrađivao i provodio između 1971. i 1973. godine. Na njegovoj su izradi radile čileanske agencije CORFO, INTEC i ECOM i britanski kibernetičar Stafford Beer. Na projektu se radilo sve do dana vojnog puča, 11. rujna 1973. Operativni je štab *Cybersyna* tek prototip – nikada nije bio u potpunosti funkcionalan niti korišten, ipak, dijelovi sustava *Cybersyn* uvelike su pomogli tadašnjoj vladi, naročito u vrijeme štrajka autoprijevoznika u listopadu 1972. godine (*Paro de Octubre*). Kako bih ispričala priču o *Projektu Cybersyn*, koristim mnoštvo podataka koje sam prikupila diljem triju kontinenata.

ANEGDOTA

12. studenog 1971. britanski kibernetičar Stafford Beer susreo se s čileanskim predsjednikom Salvadorom Allendeom kako bi razgovarali o izradi dotad neistraženog alata za ekonomsko upravljanje. Za Beera je ovaj sastanak bio od iznimne važnosti jer projekt koji je imao na umu nije mogao biti izveden bez podrške predsjednika. Dok je Beer na sastanku, koji se održao u hotelu *La Moneda*, bio samo u pratnji prevoditelja, ostatak njegova tima nestrpljivo je čekao u baru nasuprot hotelu.

Sastanak je prošao dobro. Kibernetičar i predsjednik sjedili su jedan nasuprot drugome (s prevoditeljem u sredini) te je Beer objašnjavao svoj rad na “upravljačkoj kibernetici”, polju istraživanja koje je sam ustanovio ranih pedesetih i dalje razvijao tijekom cijelog radnog vijeka. U fokusu Beerova rada nalazio se tzv. model održivog sustava – struktura koja se sastoji od pet razina temeljenih na ljudskom živčanom sustavu – za koji je Beer vjerovao da je sastavni dio svake stabilne organizacije, bila ona biološka, mehanička ili društvena. Allende, po obrazovanju patolog, nije imao problema pri razumijevanju sustava inspiriranog biologijom, koja čini osnovu Beerova kibernetičkog modela, i klimao je glavom tijekom cijelog i

zlaganja, što se kibernetičara nevjerojatno dojmilo. “Objasnio sam mu cijeli prokleti plan i cijeli model održivog sustava u jednom sastanku. (...) Nikada nisam radio s nekim na ovako visokoj poziciji, a da on razumije ijednu moju riječ.” Kada se Allende upoznao s mehanikom Beerova modela, počeo je predlagati političke aspekte projekta inzistirajući na tome da se sustav ponaša u “decentraliziranoj, radničko-participativnoj i antibirokratskoj maniri”. Kada je Beer konačno došao do pojašnjavanja najviše razine kibernetičkog sustava koji je razradio, razine koju je rezervirao za predsjednika, Allende se naslonio u svojoj stolici i rekao: “Napokon, *el pueblo*.” Opisujem ovaj događaj ne samo zato što je to jedna od najpoznatijih priča vezanih za ovaj projekt već i zato što je važno naglasiti da je kibernetička zamisao u tom trenu bila toliko važna da je zaokupila pažnju predsjednika Allendea. Isto tako ova priča ilustrira kako *Cybersyn* ne pripada samo povijesti tehnologije nego i povijesti politike i mnogih njenih implikacija, od kojih ću neke ovdje i detaljnije pojasniti.

SALVADOR ALLENDE

Nemoguće je razumjeti povijest *Projekta Cybersyn* bez poznavanja povijesnog konteksta. Period vladavine *Unidad Populara* u Čileu kompliciran je povijesni trenutak koji je posljedično generirao mnoge interpretacije. Na primjer povjesničar Čilea Brian Loveman tvrdi da je to period o kojem postoji više znanstvene rasprave nego o bilo kojem drugom periodu u povijesti ove zemlje. Na predsjedničkim izborima 1970. godine Čileanci izabiru socijalističkog kandidata Salvadora Allendea u gustoj utrci i s prednošću od svega 1,3% glasova. To je bio povijesni trenutak kako za Čile tako i za cijeli svijet. Ne samo da je Allende bio prvi demokratski izabran socijalistički predsjednik u povijesti ove zemlje nego je i promovirao miran put u socijalističku transformaciju izgrađenu na postojećim demokratskim praksama, a bez krvoprolića. Čileanska revolucija odvijala se na mnogim frontama, uključujući i laboratorije, tvorničke pokretne trake i sveučilišta. Revolucija je preokrenula smjer i fokus znanstvenog istraživanja, karakter čileanske materijalne kulture te raspon i ambiciju nacionalnih inženjerskih projekata. Jednako tako u ovom periodu nastupaju i dramatične promjene u čileanskoj ekonomiji i redistribuciji

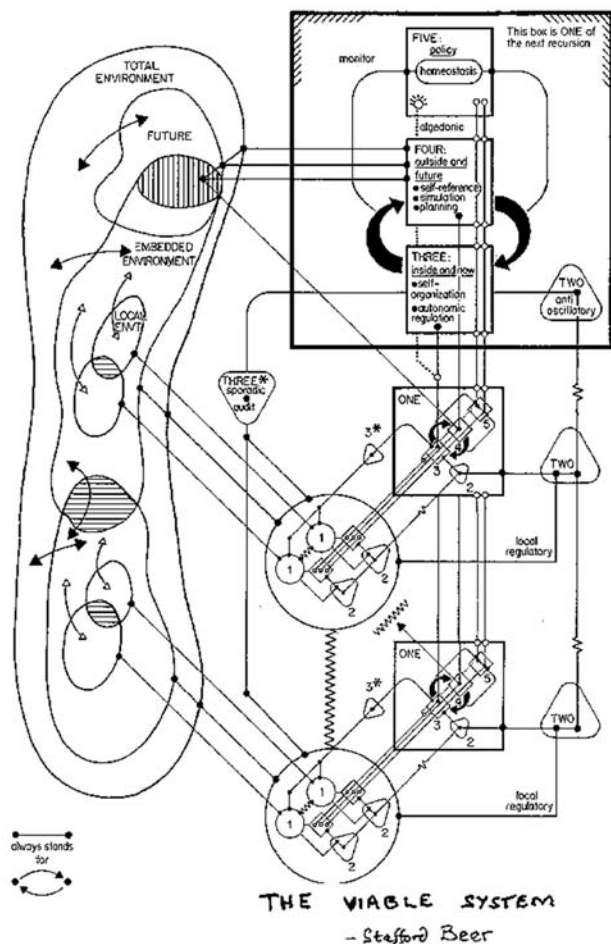
bogatstva. Iako je Allendeova vlada inzistirala na kontroli revolucije odozgo putem čvrste upravljačke ruke, revolucija se vodila i odozdo – radnici su preuzimali kontrolu nad tvornicama, a seljaci zauzimali zemlju bogatih zemljoposjednika. Allende je nacionalizaciju velikih industrijskih pogona učinio prioritetom svog mandata. U teoriji je to sve zvučalo jednostavno, ali u praksi je bilo prepuno komplikacija i izazova. Usprkos najvećim naporima Allende nije mogao kontrolirati putanju i ritam demokratskog puta u socijalizam. U nekim su slučajevima radnici preuzimali kontrolu nad tvornicama usprkos Allendeovim željama. Do kraja 1972. godine manje od 25% ekspropriranih industrijskih pogona bili su oni koji su se nalazili na vladinu spisku s početka mandata. Ovo je bila upravljačka noćna mora za CORFO, državnu razvojnu agenciju zaduženu za koordiniranje nacionalizacije industrije.

FERNANDO FLORES

Fernando Flores bio je tehnički menadžer CORFO-a i dobro poznata ličnost u Čileu. U to je vrijeme imao svega 28 godina, no i impresivan životopis. Prije nego što je postao tehnički menadžer, Flores je bio dekan Inženjerskog fakulteta pri Katoličkom sveučilištu u Santiagu. Zbog svoje tehničke naobrazbe i znanja, kao i pripadnosti *Unidad Popularu*, Flores je postavljen na najvišu poziciju u CORFO-u, poziciju najznačajniju u koordinaciji i regulaciji nacionalizirane industrije. Flores je taj koji je iznalazio način da implementira Allendeove ideje i inkorporira ih u Beerovu kibernetiku. Isto tako, za vrijeme studija Flores je radio u konzultantskoj tvrtki Stafforda Beera, stoga je bio dobro upoznat s njegovim radom i idejom kibernetike. Zapravo je Flores taj koji je spojio Allendea i Beera zatraživši Beerovu pomoć u koordinaciji i rješavanju problema na koje je nailazio prilikom nacionalizacije industrije.

STAFFORD BEER

Beer je tijekom cijelog svog života koristio kibernetiku kao osnovu za razumijevanje širokog spektra pitanja – od ekologije, razvoja socijalizma, upravljanja, terorizma pa sve do tantričke joge. Napisao je deset knjiga i nevjerojatno velik broj znanstvenih članaka o kibernetici. Nikada nije diplomirao i imao je dosta loše mišljenje o rigidnoj disciplini koja je vladala na britanskim

Model održivog sustava, Stafford Beer

sveučilištima. Međutim nedostatak diplome nikako ga nije spriječio da radi s nekim od najpoznatijih znanstvenika svoje generacije i da ga oni zauzvrat smatraju sebi ravnopravnim stručnjakom.

Beer 1959. godine izdaje svoju prvu knjigu *Kibernetika i upravljanje* (*Cybernetics and Management*). To je ujedno i prva knjiga koja je povezala znanost kibernetike s problemima upravljanja u industriji. Po izlasku knjige Norbert Wiener nazvao je Beera ocem upravljačke kibernetike. Godine 1972. Beer izdaje svoju četvrtu knjigu *Mozak tvrtke* (*Brain of the Firm*) u kojoj se nalaze mnoge teorijske ideje koje su doprinijele konstruiranju Projekta Cybersyn, od kojih je najznačajnija bila ideja o modelu održivog sustava.

MODEL ODRŽIVOG SUSTAVA

Beer je konstruirao model koji se sastoji od pet razina modela održivog sustava temeljenih na ljudskom živčanom sustavu. Usprkos biološkoj genezi, Beer je uvijek i uporno tvrdio da se taj model može primijeniti u svakom kontekstu, uključujući tvrtke, ekonomske sustave, tijelo i državu. Ovaj je sustav teško i razumjeti i objasniti, ali postoje dvije ključne točke koje bih voljela detaljnije pojasniti. Prvo, sustav je rekurzivan: država, tvrtka, radnik i ćelija – svi imaju inheretne odrednice koje im omogućuju ravnopravnu strukturnu povezanost. S tim u vezi upravljački sustav, temeljen na modelu održivog sustava, može funkcionirati na mnogo različitih razina upravljačke hijerarhije. *Cybersyn* se tako može koristiti na najvišim razinama vlade jednako kao i na razini pojedinačne tvornice. Projekt Cybersyn funkcionirao je na sljedeći način:

- Tvornice generiraju produkcijske indikatore koji se dnevno šalju u CORFO-ov kompjuterski centar. Glavni kompjuterski sustav pretraživao bi potom abnormalnosti i probleme unutar poslanih podataka koristeći posebno razvijen softver konstruiran samo za ovaj sustav.
- Ako bi softver naišao na problem, CORFO bi teleprinterom poslao poruku upozorenja natrag u tvornicu. Tvornica bi potom imala unaprijed dječenu količinu vremena za rješavanje ovog problema bez vanjske intervencije. Ponovno: autonomija.
- Ako tvornica nije bila u stanju riješiti ovaj problem u zadanom roku, CORFO bi obavijestio komitete iz ekonomskog sektora kako bi oni mogli intervenirati u aktivnosti tvornice.

- Ako ni ovo ne bi riješilo problem, komitet bi se sastao s višim upravljačkim tijelima unutar operativnog štaba u potrazi za nekim drugim rješenjem.

- I, naposljetku, najviša razina upravljačke hijerarhije može intervenirati u aktivnosti tvornice kako bi riješila problem.

Dakle sustav je dizajniran na način da implementira formu decentralizirane kontrole koja je bila u skladu s idejama demokratskog socijalizma koji je zastupala vlada *Unidad Populara*, a ujedno je vladi pružao mogućnost da tehnološkim sredstvima intezivira radničku participaciju u nacionalnom proizvodnom procesu.

PROJEKT CYBERSYN

Cybersyn je imao četiri komponente:

- mrežu teleprinteru, koja se pokazala veoma važnom u vrijeme štrajka autoprijevoznika jer je omogućila vladi da izravno koordinira 200 kamiona, tj. vozača koji su bili lojalni vladi

- posebno izrađen softver koji su programirala dva inženjerska tima, jedan iz Santiaga, koji se sastojao od zaposlenika Čileanskog državnog računalnog instituta (ECOM), i drugi iz Londona, koji se sastojao od zaposlenika tvrtke *Arthur Andersen Consultants*

- ekonomski stimulator

- operativni štab

OPERATIVNI ŠTAB

Dizajn *Cybersynova* operativnog štaba dijelom je inspiriran Churchillovom ratnom sobom u kojoj su se koordinirale britanske vojne operacije za vrijeme Drugog svjetskog rata. Nije teško zamisliti kako je ideja ratne sobe poslužila za inspiraciju pri dizajniranju operativnog štaba, no, naravno, s nekim ključnim razlikama. U operativnom štabu *Cybersyna* nalazilo se svega sedam fotelja postavljenih u krug kako bi se stvorila atmosfera ravnopravnog glasanja i donošenja odluka. Stafford je pritom vjerovao da je zapisivanje tijekom rasprave neželjena distrakcija, stoga u štabu nije bilo nijednog stola. U štabu se također nalazio pomno razrađen sustav za prikazivanje upozoravajućih signala i podataka kao reprezentacija modela održivog sustava.

Na ekranima su prikazivani tvornički modeli, fotografije i produkcijske aktivnosti, a tipke su omogućavale korisnicima da pritiskom smjenjuju podatke prikazane na ekranu. Usprkos ovom *high-tech*-dojmu, nešto kao u stilu *Zvezdanih staza*, tehnologija koja se nalazila u ovoj sobi bila je zapravo dosta primitivna. Na primjer dijaprojektori postavljeni iza poluprozirne membrane “back-projeksijom” na membranu stvarali su dojam *flat-screena*.

U sobi nisu bili projicirani svi podaci o čileanskoj ekonomiji, nego tek minimum podataka dovoljan za donošenje informiranih odluka. Štoviše, podaci su bili projicirani na način da pruže raznim korisnicima sobe što lakši i sveobuhvatniji pregled informacija kako bi mogli što brže donositi odluke. Grafička se reprezentacija podataka tako služila, pored ostalog, i bojom, pokretom, svjetlom i diferenciranim veličinama. Ovakva pažnja posvećena grafičkoj reprezentaciji podataka relevantna je još i danas.

FOTELJE

Fotelje koje su se nalazile u operativnom štabu na rukohvatima su imale ugrađene tipke kako bi oni koji ne znaju koristiti tipkovnicu mogli bez problema koristiti ovu sobu. Beer je tvrdio da želi eliminirati “curu između njih i mašinerije” – referirajući se na sekretarice koje su na pisačim mašinama kucale ono što su im njihovi šefovi diktirali. Veličina tipke bila je podešena tako da su muškarci koji su sjedili u foteljama u trenutku kada su htjeli naglasiti svoju odluku mogli snažno lupati po njoj. Na drugom je rukohvatu bila ugrađena pepeljara, sukladno vremenu u kojem je soba i nastala, no i kao referenca na Churchillovu zadimljenu ratnu sobu. Sam štab nalazio se u uredskoj zgradi u središtu Santiaga.

IZVJEŠTAJ CYBERSYN

Operativni štab omogućavao je vladi pregled i bolje razumijevanje nacionalne ekonomske aktivnosti. Isto je tako mreža teleprinteru poslužila kao alat kojim je vlada mogla proizvesti detaljne izvještaje o tekućim ekonomskim podacima. Svi teleprinteri koji su sadržavali podatke o proizvodnji u tvornicama pristizali su u centralnu sobu CORFO-a. Javni su službenici svakodnevno usklađivali podatke u grafove i tablice i kompilirali ih u integralni izvještaj koji su potom slali u predsjedničku palaču. Prije uspostavljanja ove mreže vlada

Operativni štab projekta Cybersyn

- * Edén Medina završila je doktorski studij na Massachusetts Institute of Technology (MIT). Trenutno je predavačica na Sveučilištu Indiana u Bloomingtonu gdje drži kolegij Računalna informatika. Njena umjetnička instalacija na temu Projekta Cybersyn izložena je u ZKM-u u Karlsruheu u sklopu izložbe Činiti stvari javnima (*Making Things Public*) 2004. godine. Autorica je knjige *Kibernetički revolucionari: tehnologija i politika u Allendeovu Čileu* (*Cybernetic Revolutionaries: Technology and Politics in Allende's Chile*) u izdanju MIT pressa.
- * Tekst je odlomak izlaganja na konferenciji *Situationist Room* održanoj 2008. godine u organizaciji *hackitectura.net-a* iz Seville pod vodstvom Pabla de Sotoa. Izlaganje je u cijelosti objavljeno na engleskom i španjolskom jeziku u knjizi *Situationist Room* u izdanju izdavačke kuće *dpr-barcelona*.

je morala čekati i do šest mjeseci kako bi dobila podatke, no teleprinterom su informacije pristizale s pomakom od svega tri do četiri dana.

ODA KOMPIJUTERU

U polju popularne kulture najzanimljiviji odjek *Projekta Cybersyn* možemo naći u malo poznatoj pjesmi naziva *Oda kompjuteru* i djetetu koje se tek treba roditi (*Letanía para una computadora y para un niño que va a nacer*) koju je skladao i otpjevao čileanski kantautor Angel Parra. Beer je vjerovao da inženjeri *Cybersyna* mogu koristiti ovu pjesmu kao sredstvo približavanja projekta radnicima u svrhu što boljeg prikazivanja političke namjere ove tehnologije.

PARTICIPACIJA

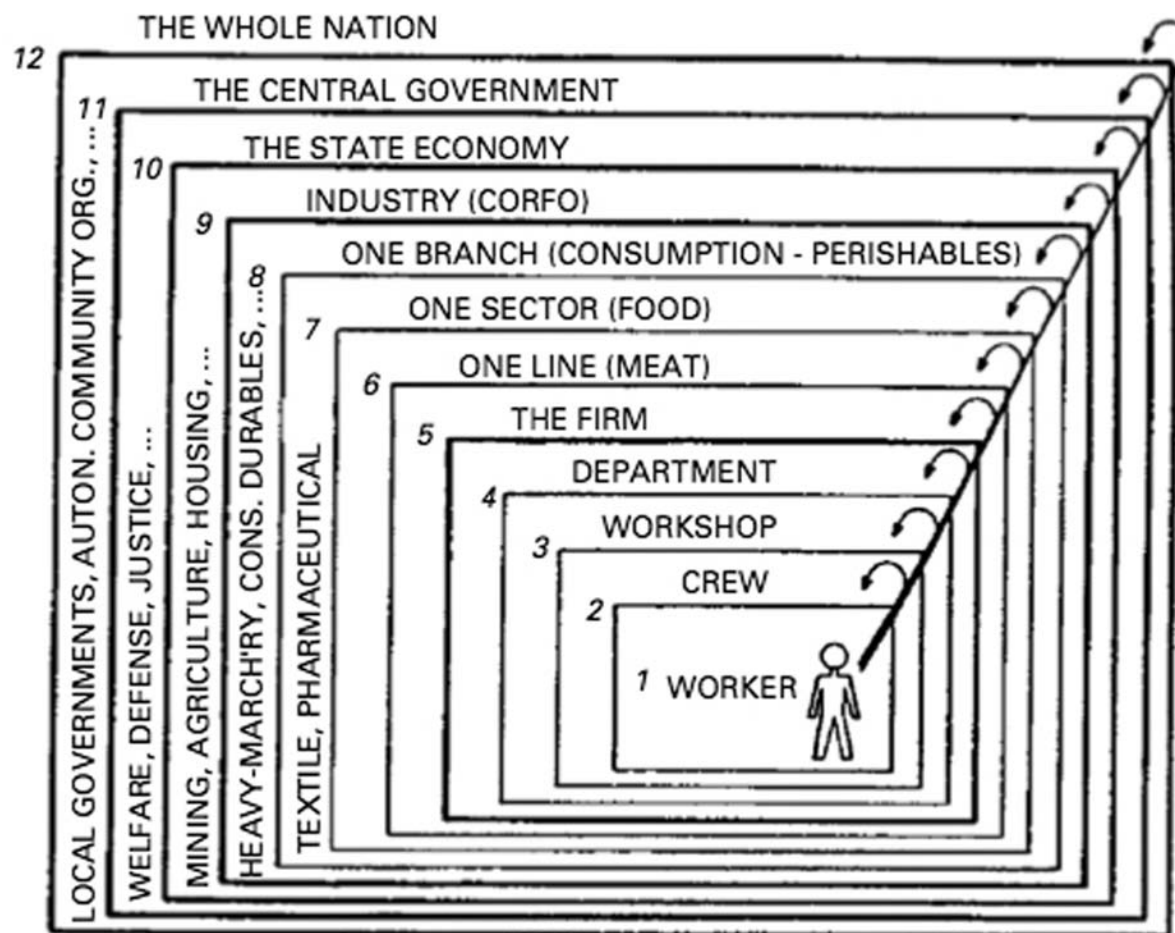
Beer je isto tako vjerovao da će ova tehnologija ne samo omogućiti veću radničku participaciju u čileanskim tvornicama već i općenarodno sudjelovanje u upravljanju Čileom. S tim u vezi dizajnirao je mjerače koje bi vlada mogla postaviti u domovima Čileanaca kako bi mjerila na koji način ljudi reagiraju na političke govore. Ove mjerače dizajnirao je Beerov sin Simon, dok je sam Beer smatrao da se radi o projektu koji može samo povećati participaciju naroda u demokratskom upravljanju, nikako poslužiti kao alat gušenja disidentskih glasova. Političke ideje utjecale su i na same dijagrame, pa tako neke od reprezentacija Beerova modela održivog sustava prikazuju kako radnici imaju važnu ulogu u razini 1 (ruke) i razini 5 (mozak). Ovo je bio njegov odgovor na pojam otuđenog rada u marksističkom smislu.

CENTAR ZA SVE ODRŽIVE SUSTAVE

Radnik stoji u centru srca svih održivih sustava na svim Beerovim prezentacijama. Ako uporedimo to sa slikom koju reprezentira ECOM, vidjet ćemo da u tom slučaju stroj zauzima središnje mjesto u srcu sustava. Jedan uz drugi ovi principi prikazuju do koje su mjere tenzije bile inherentne ovom projektu i prisutne u njemu – tenzije između političkih ideala i tehnološkog entuzijazma. Drugi pokazatelj visokih tenzija možemo pronaći u sukobu centralizirane kontrole i autonomije. Beer je inzistirao na tome da njegov sustav upravo omogućuje autonomiju

pojedinačnih tvornica, dok su tadašnji mediji uporno tvrdili da se radi o centraliziranoj kontroli čileanskog naroda. Doduše, pregledom medija iz tog vremena možemo uvidjeti kako se socijalistički projekt prikazuje kroz prizmu hladnoratovske retorike. Vojni je puč naposljetku okončao rad na ovom projektu.

Poslije puča je vojska pokušala razumjeti kako ovaj sustav funkcionira, no nakon što im to nije pošlo za rukom, uništili su operativni štab. Posljedično je cijela ova storija izbrisana iz čileanske povijesti, kao i iz povijesti računarstva i programiranja. Danas više nije tako.

ČILE: LIJEVA MELANKOLIJA ILI LIJEVA BUDUĆNOST?

MARIO KIKAŠ

I najdogmatičniji ljevičari koji i dan-danas vode nikad dovršene bitke s početka prošlog stoljeća ne mogu ne priznati da se u Južnoj i Srednjoj Americi događa nešto progresivno u političkom i širem socijalnom smislu. Na europskoj fragmentiranoj i padom Berlinskog zida potpuno devastiranoj ljevici recepcija južnoameričke priče o socijalizmu “rastegnuta” je između nekritičke fascinacije bolivarskim pokretom (i njegovim kontradikcijama kojima se često služe kao nadomjeskom za vlastite političke impotencije) s jedne strane te potrage za dlakom u jajetu lijevih zastranjivanja od ahistoriziranih ljevičarskih modela s druge strane. Oba su okulara zamagljena našom projekcijom europske lijeve priče na specifičan geopolitički slučaj koji ima svoju prilično neovisnu povijest borbe kroz različite faze, intenzivirane posljednjih pola stoljeća. Brazilsko-libanonski sociolog Emir Sader u svojoj taksonomiji progresivnih ciklusa latinskoameričke povijesti izdvaja tri vala borbe: počevši od Kubanske revolucije te uspostave više-manje lijevih (većinom kejnzijanskih) vlada kroz šezdesete (1.) preko sedamdesetih i osamdesetih tijekom kojih su borbe vodile gerilske skupine (2.) do dvijetisućitih kada se uspostavlja nekoliko režima koji svoju političku agendu otvoreno izgrađuju na otporu neoliberalizmu i diplomatsko-ekonomskoj dominaciji SAD-a u ovom geografskom području (3.). (1) Svaka je od tih faza bila neka vrsta otpora dominaciji Sjedinjenih Država i njenih ekonomskih i geopolitičkih interesa u ovoj makroregiji. U svakom slučaju, ono što mora biti paratekst svakog pogleda prema Južnoj Americi iz (donedavno relativno ugodne) pozicije europskih starih imperijalnih sila i njihovih periferija poziv je na preciznu kontekstualizaciju svakog zasebnog slučaja južnoameričkih progresivnih pokreta. Na određenoj razini apstrakcije sigurno se može govoriti o općoj putanji lijevih (s)kretanja, ali svakako uz dozu opreza s obzirom na specifičnosti pojedinih zemalja i njihovih lokalnih priča i povijesti. Iako često percipirana kao homogena i umjetno podijeljena tvorevina Španjolskog Kraljevstva u raspadu, Južna Amerika ima povijest nacionalnih država dužu od europskih pa tako i kompleksnost njezinih unutarpolitičkih odnosa proizlazi iz relativno samostalnih i neovisnih povijesnih putanja sa svim svojim etničkim i klasnim posebnostima.

Tako je presudnu ulogu u pobjedi Eve Moralesa u Boliviji odigrala podrška depriviranih pretkolumbovskih etničkih skupina i politika *indigenizma* (koju je formulirao sadašnji potpredsjednik Višenacionalne Države Bolivije, Álvaro García Linera), u Venezueli je ključna bila uloga i podrška vojske, dok je Correa pobjedu u Ekvadoru odnio u urbaniziranim dijelovima zemlje. Brazil i Argentina ili Urugvaj i Paragvaj (prije državnog udara prošle godine) u toj se konstelaciji i ne uvrstavaju među lijeve režime bez obzira na (istina u puno manjoj mjeri) regulatornu ekonomsku politiku i progresivne poteze u domeni ljudskih prava. U svakom slučaju, kojim god analitičkim putem krenuli i koju god zemlju uzeli u svoj fokus, moramo imati na umu kompleksnost povijesti obilježene ritmički i u kratkom vremenu izmjenjivanim revolucijama i kontrarevolucijama te snažnim utjecajem Sjedinjenih Država koje su još od primjene Monroeove doktrine igrale ključnu ulogu u političkim rošadama u Južnoj Americi, ne libeći se i izravnih intervencija, s kulminacijom 1973. i vojnim udarom u Čileu čija će budućnost od tada biti određena nedovršenim pričama i političkim sudbinama.

PINOCHETOVI REPOVI

U lijevom je imaginariju ta epizoda ostala upisana kao jedan od ključnih “poraza” u bitci do “konačne pobjede”, ali kao sakralizirana slika izdvojenog i atipičnog pokušaja primjene lijevih političkih principa u okvirima liberalne demokracije. Čileanski je lijevi eksperiment ljevici poslužio i kao okidač za rasprave o odnosu države i partije sa svim svojim teorijskim, ali i praktično-političkim primjenama koje su, na kraju se pokazalo, bile “labuđi pjev” europske ljevice pred desnim desantom koji je svoje eksperimentalne začetke imao upravo u Čileu. Ono što je počelo kao lijevi eksperiment postao je desni model masovno primjenjivan na svim stranama svijeta. I tu prestaje svaka recepcija Čilea, pa i njegove aljendističke i postaljendističke povijesti. U srednjestrujaškim su medijima pak suvremeni progresivni pokreti svedeni na autoritarne idiosinkrazije bez ikakvog uvida u njihove političke odluke i efekte za šire slojeve stanovništva, a aktivni društveni pokreti u današnjem Čileu prikazani kao histerični ispadi mladosti koja je toliko desetljeća morala mirovati pod represijom Pinochetovih falangi. Danas,

kada se otvara pitanje lijevog nasljeđa i njegovih nosilaca u Južnoj Americi, nerijetko se stvara slika panteona lijeve tradicije u kojoj Salvador Allende i njegova koalicija *Unidad popular* zauzimaju svakako važno mjesto. Pritom izostaje dublje historiografsko kopanje i skidanje koprene s te tri duge godine jednog političkog pokušaja. Prošlogodišnje doslovno kopanje po Allendeovu grobnom humku s ciljem konačnog rasvjetljavanja njegove sudbine čini se kao naturalistička gesta očaja koja pokušava iz kostiju iščitati volju povijesti i dovršiti nedovršenu priču. Srećom, odustalo se od najavljene izvedbe sprovoda koji se zbog političkih okolnosti nikad nije održao. Međutim ta nedovršena priča ne ostaje među posmrtnim ostacima mrtvog Allendea niti u komemoracijama onih kojima je to dio živog pamćenja.

Ta se priča odigrava na ulicama Čilea posljednje 23 godine, od trenutka kada je narod plebiscitarno odlučio oduzeti predsjednički mandat Augustu Pinochetu. Taj je trenutak označio samo početak dugotrajnog narodnog bunta koji se javlja u valovima. Jasno je bilo da se Pinochet i u njegovoj diktaturi stasala ekonomska, politička i vojna elita neće tek tako lako odreći vlastite moći i udjela u političkom odlučivanju. Pregovori između opozicije i hunte krajem osamdesetih iznjedrili su kompromise koji su zapečatili budućnost zemlje do danas. Ključni dokumenti i politički subjekti mogli su u novoutemeljenoj demokraciji nastaviti svoj život: ustav iz 1980. ostao je na snazi uz neke manje birokratske revizije koje bi omogućile političku tranziciju, zakoni iz sfere ekonomske i socijalne politike poput reforme školstva i mirovinskog fonda ostavljeni su uz naknadne nadgradnje kroz politike demokratskih vlasti, dok je nad vojskom Pinochet zadržao izravnu kontrolu. Kao krajnji primjer tog pogodovanja režimskoj eliti s ciljem održavanja kontinuiteta i sprečavanja radikalnijih političkih rezova ostao je sam izborni sustav. Prema njemu je zemlja podijeljena na izborne kotare koji su davali po dva zastupnika u donji dom parlamenta. Politička topografija napravljena u osvit demokratskih promjena uz inženjering vojne hunte izravno je u izbornim rezultatima pogodovala desnim političkim strankama stvarajući dvostranački politički sustav u kojem su se stranke okupljale oko lijevoliberalnog bloka – koji su devedesetih predvodili demokršćani da bi

- (1) *Usp. Emir Sader, The Weakest Link? Neoliberalism in Latin America, New Left Review, br. 52, str. 8., 2008.*
- (2) *Usp. Manuel Riesco, Is Pinochet Dead?, New Left Review, br. 47, str. 6., 2007.*
- (3) *U trenutku kada ovaj tekst prolazi posljednu redaktorsku ruku poznati su neki od najavljenih scenarija. Vođe studentskog pokreta (komunistkinje Camila Vallejo i Karol Cariola te "nezavisni" lijevi kandidati Gabriel Borić i Giorgio Jackson) ušli su u Kongres, što je svakako povijesna promjena i tektonika u postojećem političkom establišmentu. Međutim koalicija okupljena oko Michelle Bachelet nema većinu koja će moći izglasati ustavne promjene nužne za šire reformske promjene u smjeru progresivnih politika, a nju još čeka drugi izborni krug i sraz s kandidatkinjom ujedinjene desnice.*
- * *Mario Kikaš, politički aktivist i autor rođen u Mostaru 1987. Član je uredništva Zareza i Slobodnog Filozofskog te dio kolektiva Femfront.*
- * *Tekst je nastao na osnovu izlaganja Maria Kikaša na tribini: Allende-Čileanski put u socijalizam. Tribina je održana u prostorima MAZ-a u listopadu 2013. godine u organizaciji Mladih antifašistkinja Zagreba i Centra za radničke studije.*

ga dvijetisućitih preuzeli socijalisti – te desnog bloka predvođenog strankama koje su formirali privrednici i političari stasali oko Pinocheta i njegovih struktura. Tako postavljeni okviri zacementirali su stanje uspostavljeno u vrijeme Pinochetove diktature otežavajući i onemogućavajući bilo kakve suštinske promjene koje su Čileu trebale. Još se jednom pokazalo da uspostava demokratske procedure ne znači automatski i demokratizaciju zemlje. Ono što je narodnom voljom trebala biti tranzicija iz militantnog desničarskog režima u demokraciju zapadnoeuropskog tipa pokazalo se kontinuitetom politika iz perioda nakon vojnog udara, a pokazalo je i sve simptome i impotencije “demokracije zapadnoeuropskog tipa”.

ALLENDE BEZ ALLENDEA

Paradoksalno je da su sve te godine “tranzicije kontinuiteta” izvršnu vlast u Čileu obnašale građanske opcije centra i lijevo od centra. Dolaskom na vlast Ricarda Lagosa iz Socijalističke partije 2000. godine, lik i djelo Salvadora Allendea doživjelo je određenu vrstu rehabilitacije s figom u džepu. Spomenik mu je postavljen u samom centru grada ispred predsjedničke palače Moneda; otvoreno se govori i o stravičnim postupcima Pinochetova režima prema njegovim simpatizerima; mlađi članovi “aljendističkih” obitelji dolaze do pozicija u Socijalističkoj partiji ili vlasti, pa tako 2006. na poziciju predsjednice republike dolazi Michelle Bachelet – kći generala koji je bio dijelom konstitucionalističke frakcije u čileanskoj vojsci. Riječ je o skupini vojnih dužnosnika koja se nije slagala s idejom vojnog udara zagovarajući poštivanje ustavne uloge vojske. General Alberto Miguel Bachelet po vojnom je udaru ubijen, dok su njegova kći i žena prošle torture DINA-e (Pinochetove službe sigurnosti).

Međutim aktualizacija i rehabilitacija lika Salvadora Allendea ograničava se samo na lik. Djelo biva potpuno izbrisano – političke promjene koje je zagovarao, ideje iz kojih je stajao i pokušao ih provesti u novom političkom kontekstu postaju manje važne. Socijalistička partija s druge strane ne kani drastično mijenjati stečevine Pinochetove politike niti skretati s liberalnog puta u ekonomskoj politici otvoreno gazeći po trasama koje su zadali *Chicago Boys* još ranih sedamdesetih.

Prvi masovniji prosvjedi protiv takve politike zahvatili su obrazovni sektor i to njegovu srednjoškolsku razinu u kojoj su se osjećale izravne socijalne posljedice Pinochetove deregulacije sistema i uvođenja vaučerskog principa upravljanja. To je stvorilo velike razlike među učenicima, a dostupnost kvalitetnog obrazovanja ovisila je o imovinskom stanju obitelji, tj. o socijalnom porijeklu. Te 2006. godine, na samom početku mandata Michelle Bachelet, došlo je i do prvog otpora dijelova najvažnije čileanske privredne grane – rudarstva. Bez ikakve sindikalne infrastrukture – jer ju je stari režim zabranjivao, a novom je odgovaralo nepostojanje udruženog radništva – rudari rudnika Escondida povelili su prvi veliki štrajk nakon 1973. otvoreno pozivajući na nacionalizaciju svoga poduzeća i cijeloga sektora. Ubrzo su pokreti građana postajali sve češći i češći, bez obzira na činjenicu da je ustav i dalje ograničavao dio građanskih sloboda dajući s druge strane veliku slobodu represivnom aparatu. Godine 2007. stopirana je rekonstrukcija i privatizacija javnog prijevoza u glavnom gradu nakon masovne bune građana, a sve su češći i glasniji bili pozivi na povratak na stari sustav mirovinskog osiguranja. (2) U Čileu se već tada osjetilo da je došlo do trenutka kada se napokon vide konture širih društvenih gibanja čiji se smjer teško mogao predvidjeti.

POSLEDICE STUDENTSKE POBUNE

U modernoj se čileanskoj povijesti 2011. godina uzima kao prekretnica čiji se efekti tek trebaju iscrtati na političkom planu. Oko toga se svi slažu – i desni apologeti režima i ljevičarski povjesničari. Pobuna studenata – koja je u jednom trenutku postala pobuna svih sudionika obrazovnog sektora da bi prerasla u opću pobunu nezadovoljnih građana – zapečatila je sudbinu prvom desničarskom predsjedniku nakon 1990. Sebastiánu Piñeri. Trebalo se razočarati u politiku Socijalističke partije i njen tupi reformizam da bi se krenulo na ulicu i zahtijevalo ono što generacije koje su činile okosnicu tih masovnih demonstracija nikada nisu doživjele – socijalnu državu. I dok se europski i kanadski studenti danas bore protiv desnog reformizma i liberalizacija vlastitog sustava i postajući time zadnjim braniteljima ostataka socijalne države, u Čileu se studira u sustavu koji se danas nama postavlja kao idealni model. Drugim riječima, Čile je odraz naše budućnosti! I ne samo odraz naše budućnosti nego i

dokaz da neoliberalizam nema neki krajnji apokaliptični cilj, neku distopijsku putanju. Taj se sustav može održavati vitalnim i 40 godina, a da ga nitko ne ugrozi. Na pitanje koje se implicitno postavlja u svakom pokušaju mapiranja politike Južne Amerike – zašto je Čile ostao jedan od malobrojnih primjera “desnih” politika na vlasti u Južnoj Americi? – odgovor je jednostavan. Čile je bio laboratorij u kojem se fiksirao i najduže opstao sustav koji nije tako lako izmijeniti. Epizoda s vojnom huntom pokazala se nužnom fazom u uspostavljanju temelja poretka koji se onda u kontinuitetu nastavio održavati i u “liberalnoj demokraciji” koja je onemogućila manjim lijevim strankama koje nisu ulazile u dva politička tabora da zamišljaju mjesto u jednom od domova parlamenta. Studentski pokret koji je buknuo 2011. i koji i dan-danas u ritmičkim činovima reagira na devastirajuće politike vodili su članovi omladine Komunističke partije Čilea čijoj se politici može štošta zamjeriti. Međutim studentski pokret koji je uspio uza se pridobiti većinu stanovnika Čilea ostavljajući predsjednika Piñeru kao najnepopularnijeg predsjednika u povijesti postao je politički faktor u državi. Na predsjedničkim i općim izborima koji ulaze u zadnji tjedan kampanje u trenutku nastanka ovog teksta određeni broj studentskih aktivista naći će se na kandidatskim listama stranaka okupljenih oko vjerojatne buduće predsjednice Bachelet koja se nakon pauze od jednog mandata odlučila ponovno kandidirati na predsjedničkim izborima. (3) Ovaj je put morala ući u interesnu koaliciju s komunistima, ali i preuzeti neke od zahtjeva pokreta koji je konture dobivao upravo u vrijeme njena prvog mandata, protiveći se nastavku liberalne ekonomske politike. S druge je strane manjim lijevim strankama to bio jedini način za ulazak u parlament u postojećem dvostranačkom modelu. Dva su vjerojatna scenarija: prvi je marginalizacija članova lijevih stranaka u parlamentu po osvajanju vlasti i nastavak političkog smjera koji je Bachelet provodila u prvom mandatu (2006.-2010.); drugi je scenarij put promjena sustava počev od nužne obrazovne i mirovinske reforme koje su bile stup Pinochetove deregulacije države. Kako god bilo, nužno je održavanje tonusa mišića novih generacija koje jednako često izlaze na ulice podsjećajući svoje prethodnike na borbu koju su oni vodili. Čile nam je danas i opomena i primjer, jednako kao što je bio 1970. godine.

UČINITI PROBLEM VIDLJIVIM: O DRUŠTVENOJ PRAKSI U UMJETNOSTI

RAZGOVOR S ANDREJOM KULUNČIĆ

* RAZGOVOR VODILA: KATERINA DUDA
U LISTOPADU 2013.

O DRUŠTVENOJ PRAKSI KAO ALATU OTPORA

Iz pozicije u kojoj u jednakoj mjeri o antifašizmu u suvremenom kontekstu promišljamo kroz teoriju i praksu, njihovim preplitanjem i povezivanjem, društvena praksa u umjetnosti je posebno zanimljiva pozicija otpora. Koliko društvena praksa može biti dio emancipatorne borbe, odnosno na koji se način ona može baviti za umjetnost “velikim temama”, a da ne ostane na ukazivanju, ilustraciji i samo opisivanju problema? Koji je odnos društveno angažirane umjetnosti i aktivizma?

Mislim da je odgovor isto kao i bilo što drugo, kao što je i vaš časopis, kao što je tribina koju organizirate, kao što je i bilo koja stvar koja ima taj domet i koja izlazi iz kulture, umjetnosti ili znanosti. Ovdje ne pričam o aktivizmu i ne treba miješati socijalnu praksu u umjetnosti s čistim aktivizmom. Ako se ona potpuno izjednači, počinju problemi. Jednako kao što neka knjiga koja kreće iz teorije i bavi se pitanjima borbe nije *a priori* aktivizam, ili teoretičari koji o tom pišu nisu svi aktivisti. Kod umjetnika, isto kao kod znanstvenika, postoji neka vrsta edukacije. Završavaju se fakulteti koji su manje ili više otvoreni, politički, lijevi ili tradicionalni... Uči se i kreće se od alata. No pitanje je što ćemo raditi s tim alatom?

Drugi korak je razumijevanje i zapitanost u odnosu na svijet u kojem živimo. Ako smo osvijestili da postoji neki format društva oko nas koje utječe na nas i da mi utječemo na njega, ova dva koraka, poznavanje određenog umjetničkog medija i zapitanost u odnosu na svijet, kombiniramo u neku vrstu rada koji onda, i to je treća gradacija, može biti alat otpora. Ima puno radova društvene prakse koji podvlače problem isključivo na simboličkoj razini. Mislim da to nije dovoljno. Pogotovo kad podvlače stereotipe jer se tada ne može ići dalje. To je samo prilika da kažemo: “Da, postoji problem. Evo ja sam ga podcrtao.” Problem koji svi znamo i vidimo. Stereotip je prisutan i osviješten, ali ništa se ne događa ako ga samo podcrtamo. Dobro je da ga osvijestimo iz nekog drugog kuta, da damo bar još nekakvu mogućnost promišljanja tog problema. Međutim, puno više od toga je, kada svojoj publici uspiješ dati alat otpora. To su radovi koji mene zanimaju i kakve pokušavam raditi.

Zato nema jednoznačnog odgovora na ovo pitanje. Izdvojila bih

rad *Jedan franak, jedan glas* koji sam radila u Švicarskoj. Ticao se ilegaliziranih stanovnika i mislim da je to uspjelo. To je jako velik problem jer su tamo ilegalizirani stanovnici u potpunosti, rekla bih, poniženi, neprihvaćeni, kao da ne postoje. U isto vrijeme, oni rade najgore poslove u Švicarskoj. Htjela sam dati vidljivost tim ljudima. Ne raditi rad o njima, nego raditi sa njima. To je bitno: ne *O* nego *SA*. Želim raditi zajedno s ljudima i dati im na korištenje svoje alate i razumijevanje svijeta, u što oni dodaju svoje alate, svoje razumijevanje svijeta i situacije u kojima se nalaze. U kombinaciji tih dviju situacija, nastaje rad koji onda njima koristi. Ja sam samo medijator.

PROBLEM INSTRUMENTALIZACIJE I KRITIKE

Puno puta se umjetnike ove vrste umjetnosti napada da nekog iskorištavaju. Naravno, kao što ima loših slika i loših skulptura, ima i loših društveno angažiranih radova. Moja pozicija je da radim s tim ljudima i dajem im alat, pružajući im mogućnost da se postave u odnosu na svoj položaj. Nisu sve grupacije za to da budu aktivirane u aktivističkom lijevom smislu riječi. Kad radiš s raznim grupama ljudi, shvatiš da ima jako puno raznih situacija. U radu u Švicarskoj skupljali smo novac od ilegaliziranih ljudi i htjeli samo ga pokloniti Parlamentu u Bernu koji se tada obnavljao. Ideja je bila se od tog novca kupi nešto materijalno za Parlament: stol i stolicu, ili ofarba zid i postavi pločica sa natpisom: “Dar od ilegaliziranih za renoviranje Parlamenta, 2008.” Zapravo je to jedna vrlo cinična i vidljiva gesta. Bilo mi je bitno da se cilja tamo gdje je problem, a problem je u Parlamentu. Imala sam problema s aktivistima s kojima sam surađivala jer oni to nisu mogli razumjeti. Za njih bi umjetnost bila da sam napravila neku kazališnu predstavu na cesti na temu ilegaliziranih ili neki grafit u gradu. Nisu mogli razumjeti ovu vrstu intencije: ulaziš u pozitivni dijalog poklanjanjem novca. Slogan kampanje nam je bio: “U zemlji novca, novac je glas.” No, cijela kampanja je bila u tome da se kroz tih godinu dana, dok se novci skupljaju, ide u dijalog s Parlamentom koji je krivac što ti ljudi nisu priznati. Zašto bismo išli oko naokolo i radili predstave kad možemo ići direktno u glavu tog problema, u Parlament? S druge strane, to je bio i direktan pokušaj promjene osvještavanja položaja ilegaliziranih imigranata. S jedne strane

trebalo je pronaći način da se ne zna tko su oni imenom i prezimenom jer bi stvarno mogli biti deportirani, a s druge, ne bi se smio izbjegavati pravi izvor problema ili raditi *entertainment*. Pritom ne napadam ove druge.

Možeš samo probati suptilno utjecati na odnose i utjecati na zakone koji ih betoniraju ili čine fleksibilnima. Uvijek su to dvojni kanali. Ne možemo svi raditi na način da odemo na cestu i nosimo transparente. To je samo jedna mogućnost. Ne mislim da moj način i moje ideje mogu dovesti do promjene, ali svi načini i sve ideje dokle god su one etične i dokle god znaš u kojoj si poziciji u odnosu na problem, mogu dovesti do promjene.

Sada smo obuhvatili nekoliko pitanja koja se odnose na kritiku da društveno angažirana umjetnost instrumentalizira one s kojima se u radu bavi. Čim umjetnik na raspolaganju ima prostor za progovaranje o nekim temama, a onaj kojim se bavi taj prostor ne može dobiti, riječ je o nejednakim pozicijama od samog početka. Međutim, moguće je uspostaviti horizontalne odnose. Spomenula si da društvena praksa mora proći kroz tebe, da je osjetiti i ljudima daješ alat da se oni izraze.

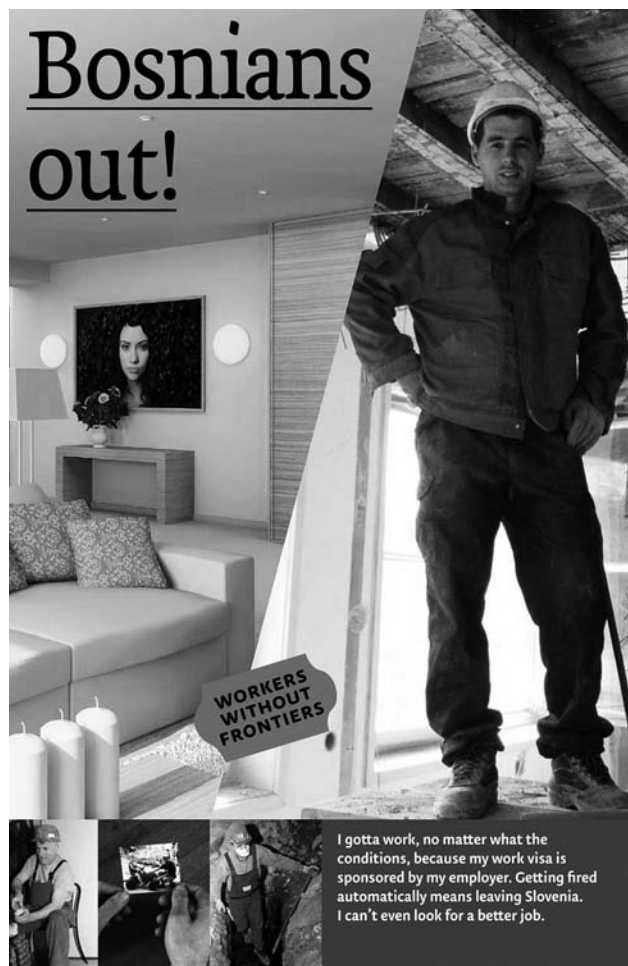
S njima gradim taj alat.

To se događa kroz dijalog?

To je bitno. Radila sam s Bolivijancima koji ne znaju niti jedan jezik osim španjolskoga, koji nemaju hrabrosti prošetati cestom jer nemaju papire, nisu bijeli, zaustavit će ih policija i deportirat će ih. U nizu situacija zbog ovoga ili onoga oni nisu isti u tom društvu. Oni se ne mogu boriti sami za sebe. To ne znači da im ne možeš prići i dati im mogućnost da se aktiviraju za sebe, pružiti svoj alat za neki pokušaj osvještavanja društva o njihovom problemu kroz njih same. Njima je to također bilo veliko osvještavanje prema samima sebi jer oni dolaze u situaciju da misle da je u redu da su drugi u tom društvu jer nisu bijeli, bogati, educirani ili jer ne znaju jezik. Prvo treba osvijestiti njih. Ovdje se ne rješavaju opći geopolitički odnosi, već odnosi osobe s osobom. Zašto, s kojim pravom ti njemu nećeš platiti, s kojim pravom ti njega ponižavaš, s kojim pravom nad njim vježbaš neku vrstu rasizma itd.?

Naposlijetku je Parlament odbio uzeti novac koji ste sakupili.

Plakat iz rada "Bosanci van!" (Ljubljana, 2008)

Doveden je u situaciju da ukoliko primi donaciju, priznaje ilegalizirane stanovnike.

Tako je. Prvo su pristali da im donesemo novac pa smo napravili veliki ček i ploču s natpisom o donaciji. I onda su nas dva sata prije sastanaka nazvali i stopirali primopredaju jer, točno je: s jedne strane, ako prihvate novac priznaju da ti ljudi postoje, ako ne prihvate novac onda samo priznaju da su takvi kakvi jesu: da rasistički pristupaju ljudima koje su ilegalizirali.

Možemo li reći da je tvoj fokus na neuralgičnim točkama u društvu, odnosno praksama koje proizvode nejednakosti i istovremeno ih legitimiraju?

Nije stvar u tome da ideš okolo, gledaš koje su manjinske grupe i pomažeš, nego prvenstveno pokušavaš većinsku grupu osvijestiti o onome što ona jest. Kad pogledaš zakone prema ilegalnim radnicima, prema duševnim bolesnicima, prema maloljetnim trudnicama, prema ljudima koji su netom izašli iz zatvora, prema Romima, prema *gay* parovima, vidiš kakvo je neko društvo. U svom se radu često bavim zakonima.

No, društvena praksa je vrlo opasna ako nisi etičan i to stalno ponavljam. Možeš raditi projekt u Psihijatrijskoj bolnici Vrapče, recimo samo snimati zatečeno i pustiti da to bude rad. Ali što si s tim napravio? Samo si podvukao da u Vrapču ima ljudi koji su pod lijekovima i koji imaju duševne bolesti. To svi znamo i zbog toga se ne mora ići onamo, snimati pa izaći i to pokazati. Puno sam promišljala oko svog rada u Vrapču. Bolesnike ne možeš aktivirati i ne možeš pričati o nepravdi. Ljudi imaju shizofreniju, to nije društvena nepravda. Nepravda je u trenutku kad oni izađu među nas i kad ih gledamo kao bolest i hoćemo ih izbrišati iz naše okoline. Tada to postaje problem: ustvari - mi smo problem. Na koji se način netko tko ima shizofreniju može boriti s nama vani? O kakvoj mi aktivaciji tu možemo pričati? Drugačije je kada govorimo o onima koji su svjesni svoje pozicije kao na primjer radnik iz Bosne koji radi u Ljubljani i koji se vrlo svjesno i jasno želi boriti za sebe. Kad sam radila rad *Bosanci van!* gdje smo govorili o njihovom položaju u Sloveniji, tri građevinska radnika iz Bosne i ja potpisali smo isti ugovor. Oni su željeli plakate u gradu i htjeli su biti na tim plakatima. Bojala sam se da bi mogli dobiti otkaz zbog toga, ali nadglasali su me s tri prema

jedan pa sam se povukla jer je to bilo odlučivanje bez hijerarhije.
To je horizontalan odnos. Svi imate isti ugovor.

Tako je. I to se mora poštovati. Ne možeš inzistirati na horizontalnim odnosima, a onda insistirati na svom rješenju. Kad nam je švicarski Parlament odbio dogovoreni sastanak za predaju novca htjela sam svejedno da idemo pred Parlament. Mislila sam da bi to ipak cijelom problemu dalo vidljivost, ali su moji partneri rekli da se kod njih tako ne radi i da ne žele. Bilo mi je žao, ali sam pristala. To jest moj rad u smislu umjetničkog medija, ali u smislu života rada, tu autorstvo više nije važno. Kad pričamo o ilegaliziranima i pričamo o Parlamentu, ne postoji više pitanje autorstva. Sad to radimo, to je taj problem, i tražimo najbolju moguću medijaciju.

Onda taj rad nema autonomiju nekog umjetničkog rada kao možda slika koja visi na zidu u galeriji?

Tako je, sad ovaj rad izlažem kao dokumentaciju, neku vrstu *user friendly* instalacije. Mislim da je jako važno razgovarati o problemu rasizma Zapada prema ilegaliziranim i o načinima na koje se te ljude iskorištava. Sve više radnika dolazi, uvjeti su jako loši i to nije u redu. Problem je sve gori i vidljiviji.

O LEGITIMITETU, STRATEGIJAMA I DINAMICI

Kad sam počela raditi, prije dvadeset godina, moja pozicija da dolazim iz istočne Europe, Zapadu je davala malo drugačiji uvid u zapadni sistem i njima je moj pogled bio zanimljiv. Na primjer, u Švicarskoj sam s aktivistima imala par prepirki i kad bi me baš htjeli uvrijediti onda bi mi rekli da sam *Jugos*. To im je zadnje, mrze sve koji su došli iz Jugoslavije. Meni je to što sam *Jugos* davalo legitimitet da radim te projekte. Sve se to mijenja. Danas više nije isto kao prije desetak godina. Situacije nisu fiksne, naša pozicija unutar sistema nije fiksna kao ni naš uvid u nj. Uvijek trebaš biti svjestan što se trenutno događa, u kojoj si ti trenutno poziciji u odnosu na ono što promatraš. U tome moraš vidjeti i sebe, znati da nisi objektivan promatrač. Moraš se stalno analizirati ako želiš koliko-toliko biti realna u odnosu na problem koji rješavaš. U projekte često zovem puno suradnika jer su oni neki punktovi provjere. Sociolozi, filozofi i drugi. Zajedno postizemo veću objektivnost, s više perspektiva i više mostova.

Ponekad treba neko vrijeme i puno diskusija dok ne zahvatimo problem na način koji je realan.

O POSTAVU I DIJALOGU I KOMUNIKACIJI S PUBLIKOM

Zanima nas tema o galeriji i pitanje komunikacije. Galerija bi kod društvene prakse trebala biti poziv na dijalog?

Pitanje je na koju galeriju mislimo. Ima galerija i galerija; alternativnih galerija, prodajnih galerija, velikih, malih, koje se probijaju, koje su financirane od privatnika, od grada, od države, koje su aktivističke, koje su umjetničke u smislu da su ih osnovali sami umjetnici. Galerija sama po sebi ne znači ništa. Ako je to galerija koja se bavi društvenom praksom, ona itekako zna raditi medijaciju, a ako je to galerija koja se bavi prodajom, onda je medijacija ovakvih projekata vjerojatno niti ne zanima. Takvoj je galeriji zanimljivo da ima zanimljivu opremu rada, recimo serije fotografija neke akcije na cesti, ako još mogu biti iz osamdesetih ili, još bolje, iz sedamdesetih, crno bijele... Imamo kodove na koji način se to radi, kako će se to super prodati i to je to: ne zanima je medijacija. Galerija koja je aktivna, politička, aktivistička, otvorena, time se bavi i razumije i radi medijaciju na pravi način.

Meni su i muzeji zanimljivi jer tu pak nema nikakvog "predznaka", za razliku od neke galerije koja se bavi samo političkom umjetnošću ili novomedijskom umjetnošću. Muzeji imaju edukacijske odjele gdje rade ljudi s kojima se itekako može razgovarati kakvu medijaciju prema publici raditi s ovom vrstom umjetnosti. Drugi je problem što je muzej - muzej. Radovi su postavljeni, obriše se prašina ili promjeni žarulja, promjeni se DVD ako šteka i to je to. To je sad "mrtvo" jer je u muzeju.

Prema tome, uvijek moraš znati kontekst u kojem kustos obrađuje temu i je li to taj kontekst u koji svoj rad želiš smjestiti. Iza tebe stoje konkretni ljudi i imaš odgovornost prema njima. Puno puta galerije i kustosi žele radove društvene prakse jer im je "egzotično" raditi s tim grupacijama ljudi. Međutim, kad bi isti ti ljudi došli na otvorenje izložbe ili na radionice ili da u procesu rada slušam što oni žele, kao što i radim i odlučim da će biti kako su oni odabrali, a ne kako smo kustos ili ja odlučili, onda nastaju problemi. Sad sam već dovoljno dugo u tom poslu da više ne upadam u situaciju iz koje ne znam kako bih se izvukla.

Fotografija gore: Jedan franak, jedan glas; display na Glavnom kolodvoru u Zürichu, 19. 01. - 29. 02. 2008.

Fotografija desno: Bosanci van!; autor fotografije: Dejan Habicht

- * Andreja Kulunčić (1968.) vizualna je umjetnica. Sudjelovala je na značajnim međunarodnim izložbama poput: Documenta11 (Kassel, Njemačka), Manifesta4 (Frankfurt/Main, Njemačka), 8. Istanbulski Bijenale (Turska), The American Effect (Whitney muzej američke umjetnosti, New York), Liverpoolski Bienale (UK), Day Labor (P.S.1, New York) i dr. Značajnije stipendije: MUAC & SOMA (Mexico City), Art in General (New York), Walker Art Center (Minneapolis), Artspace (Sydney), u sklopu 10. trienala Indije (Jaipur). Docentica je na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu. Web: www.andreja.org

Trenutno radim s muzejom u Meksiku i to mi je odlično iskustvo. Ogroman muzej na Sveučilišnom kampusu koji je metroom barem sat vremena putovanja od grada, a ipak je živo, puno je posjetitelja. Non-stop ima ljudi, rade se edukacije, ljudima se objašnjavaju radovi. U Mexico Cityju radim s četiri zajednice vezano uz samoorganizacije i sve fantastično funkcionira: radna grupa, kustosi i edukacijski centar, medijacija s publikom i novine.

Društvena praksa treba prvenstveno biti vani, na cesti, plakati, radiju, među ljudima, a ne u muzeju. Muzej je samo jedan od punktova. Međutim, kad je već punkt onda neka funkcionira, a ne da bude mrtva skupina objekata...

Ili dokumentacija rada?

Da, ne "samo" dokumentacija rada... Groys kaže da dokumentacija rada može oživjeti rad ako znaš kako. To opet mora biti dio taktike. U Luksemburgu sam postavila rad koji je bio dokumentacija rada o uvjetima u zatvoru. Problem je što oni imaju samo jedan zatvor za sve- od maloljetnika do ubojice, do onog što je jedan prešao preko zelene granice. Posjetitelji koji u Luksemburgu dolaze na izložbe isti su oni koji donose zakone za zatvor, grade ga i daju ili ne daju novce.

Pitanje luksemburškog zatvora isto je kao i u radu Jedan franak, jedan glas bilo adresirano u središte problema, samo što u ovom slučaju središte može biti galerija jer su oni koji donose odluke galerijska publika?

Tako je, to je bila taktika. Napravila sam twist i, cinično rekavši, lijepu instalaciju jer sam znala da ona treba lijepo izgledati da bi se ta publika u nju zadubila. Na pod sam stavila tlocrt sadašnje zatvorske ćelije, a na zid videa radionice o izgledu novog zatvora, na kojima govore bivši zatvorenici skupa s arhitektom postojećeg zatvora i socijalnim radnicima iz zatvora, kao i pisma adresirana političkim strukturama koja su odgovorna za (ne) građenje novog zatvora.

S obzirom na količinu posla koji se odvija u pozadini svakog projekta kao i vremena provedenog u pregovorima u koje se neprestano moraš upuštati, preispituješ li smisao ovoga što radiš?

Kod društvene prakse je lakše nego kod druge vrste umjetnosti zato što odmah imaš reakciju. Ova je vrsta umjetnosti silno dinamična i puno ti vrati. Neprestano si živ unutar toga jer je materija s kojom radiš živa. Promjene su stalne, budan si i ljudi oko tebe su budni. Osobno mi je teško kad odlazim iz grupe s

kojom radim. Ne radi se o privatnom, emotivnom vezivanju, nego se oni vežu na ovakvu vrstu dijaloga. Svježije im je, drugačije, unosi im jednu novu mogućnost koja ih stavlja u novu situaciju i to im je osnažujuće. Međutim, ideja je u tome da se oni osnaže i da mogu sami.

DUGO PUTOVANJE U DRUŠTVO

IVAN ZLATIĆ

Horizontalno okupljanje pojedinačnih grupa koje su u štrajku ili uličnim protestima, a koje pripadaju različitim, zaraćenim sindikalnim vertikalama, te njihovo istovremeno pozivanje na prava koja imaju kao mali akcionari i taktičko paktiranje sa malim akcionarima van preduzeća (bivši radnici, penzioneri...), već je čitavu deceniju dominantna strategija samoorganizacije radnika u borbi za njihovo mesto u kapitalističkoj Srbiji, kao direktna reakcija na činjenicu da nijedna relevantna/reprezentativna sindikalna organizacija (zbog korupcije, nesposobnosti...) nema odgovor ni na jedno pitanje radnika u privatizaciji. Pored javnosti poznatih, koliko-toliko institucionalizovanih mreža opisane vrste, kakve su na primer (bile) Unija radnika i akcionara Srbije (URA), Koordinacioni odbor radničkih protesta u Srbiji, ili PARISS (Pokret akcionara, radnika i sindikata Srbije), kratkotrajne ad hoc saveze od po nekoliko štrajkačkih kolektiva, koji su se samogasili nakon ispunjenja pojedinačnih zahteva svake od učesnica, nemoguće je pobrojati.

Navedene trajnije inicijative počinjale su takođe na platformi uzajamne solidarnosti, zajedničkim protestima ispred državnih institucija, da bi kasnije pokušale sa artikulacijom zajedničke politike – predlozima za promenu institucionalnog okvira privatizacije. URA, čiju su okosnicu činili radnici-akcionari zrenjaninske Jugoremedije i arandelovačkog Venčaca i beogradskog C marketa, radnici zemunskog Veterinarskog zavoda i mali akcionari Putnika, 2005. godine je organizovala peticiju za raspisivanje izbora za ustavotvornu skupštinu, koja bi odlučila o sukcesoru društvene imovine; Koordinacioni odbor radničkih protesta (okupljen najpre oko podrške štrajku radnika Zastava elektro iz Rače, u koju su se uključili radnici beogradskog Trudbenika, Srboleka i IP Prosvete, čuprijske Ravanice i opet Jugoremedije, koja je ovaj put nastupala zajedno sa drugim zrenjaninskim radnicima povezanim u lokalnu političku stranku Pokret Ravnopravnost), vodio je tokom 2009/11. godine kampanju da se preostala društvena imovina u privrednim subjektima oduzme od Agencije za privatizaciju i poveri lokalnim vlastima, da bi se njome raspolagalo na transparentniji način i pod neposrednijom kontrolom radnika; PARISS (radnici i mali

akcionari uglavnom iz Šumadije i Sandžaka, okupljeni na inicijativu malih akcionara Trgovine 22 iz Kragujevca i TP Morave iz Jagodine) podneo je krajem prošle godine inicijativu Ustavnom sudu Srbije za ocenu ustavnosti Zakona o privatizaciji i restituciji društvene imovine radnicima.

Promene u načinu ostvarenja ciljeva govore puno o promenama u društvu u proteklih deset godina. Unija radnika i akcionara delovala je u vreme kada se ekonomska kriza nije ni slutila, neoliberalizam u Srbiji bio na vrhuncu, a privatizacija na početku, dakle radnici još uvek ne baš sasvim osiromašeni i obeznađeni. Ova asocijacija je na svojim protestima ispred vlade Srbije znala da okupi i do 3000 ljudi, a na svojoj skupštini 2005. godine (na kojoj je doneta odluka da se traži raspisivanje izbora za ustavotvornu skupštinu), da napuni veliku salu Doma sindikata, što današnje samoorganizovane radničke grupe mogu samo da sanjaju. Uprkos solidnoj brojnosti, snazi i medijskoj podršci, URA se nikada nije izjasnila koga smatra sukcesorom društvene svojine, već je samo zahtevala da o tom pitanju odluči ustavotvorna skupština, a ne redovni saziv parlamenta (oko nadležnosti parlamenta za donošenje novog ustava su se slagale sve političke stranke, NVO, “ugledni pojedinci”; van zahteva URA-e, javna polemika se vodila isključivo oko toga šta u Ustavu treba da piše u vezi sa pitanjem Kosova). Podršku su tražila u formi peticije, od građana kao pojedinaca, i podsećali javnost da je raspisivanje izbora za ustavotvornu skupštinu bilo obećanje DOS-a za izbore na kojima je smenjen Slobodan Milošević. Na taj način su sebe nastojali da predstavi kao “dobre radnike”, one koji su Miloševića smenili štrajkom u Kolubari 2000. godine, a ne one koji su se 1988. ispred Skupštine Srbije “okupili kao radnici, a razili kao Srbi”, nastojeći da izbegnu etiketu “gubitnika tranzicije”, kojom su radnike agresivno obeležavali nova vlast i njeni eksperti. Peticiju je potpisalo nešto više od dvanaest hiljada građana, daleko ispod limita da o zahtevu odlučuje Narodna skupština (oko četrdeset hiljada), pa zahtev nije ni došao na dnevni red. Ustav je sledeće godine donet u redovnom sazivu parlamenta. Protiv je glasala jedino Liberalno demokratska partija, zbog odredaba u vezi sa Kosovom. Društvena svojina je jednodušno “ukinuta” i prepuštena državi na pljačkanje.

Koordinacioni odbor radničkih protesta je nastao iz talasa radničkih protesta 2009. godine, kao direktna reakcija na ekonomsku krizu i izneverena obećanja da će privatizacija doneti blagostanje. Ova grupacija na proteste nikada nije izvela više od nekoliko stotina ljudi, koje je međutim vešto koristila (blokade ulica, noćenje na ulici pred vratima državnih institucija, šetnja do ambasada zapadnih zemalja sa zahtevom za azil zbog korupcije u Srbiji...). Odbor je svoj politički zahtev ponovo obrazlagao politički korektnim pretpostavkama – uslovom za pridruživanje Srbije EU da se lokalnim samoupravama vrati imovina koju im je Milošević oduzeo 1996. godine (nastojeći da ograniči posledice trijumfa opozicije na lokalnim izborima), ali je naporedo isticao i da iskustvo radničkih borbi pokazuje da je lakše vršiti pritisak na lokalne vlasti nego na Vladu i njene agencije. Zato je Odbor tražio da se akcije u vlasništvu države u preostalim subjektima privatizacije oduzmu od Agencije za privatizaciju i povere lokalnim vlastima. Svestan da samoorganizacija osiromašenih radnika (koji jedva da su organizaciono sposobni i za štrajk i borbu za pojedinačne zahteve) nema dovoljno snage za realizaciju ovog zahteva, Koordinacioni odbor je pokušao borbu preko Socijaldemokratske partije Srbije, u čijem je osnivanju 2009. godine kao kolektivni član učestvovao Pokret Ravnopravnost, jedna od članica Koordinacionog odbora. Na osnivačkom kongresu SDPS decembra 2009. godine predstavniku Pokreta Ravnopravnost nije dozvoljeno da inicijativu za decentralizaciju privatizacije predstavi drugim delegatima i javnosti, niti je inicijativa ikada razmatrana na organima stranke, iz koje je Pokret Ravnopravnost na posletku istupio početkom 2012. godine. Zakonom iz 2011. godine gradovima i opštinama je vraćena samo ona imovina koju im je Milošević oduzeo (zemljište i nekretnine). O decentralizaciji privatizacije parlament nije ni raspravljao.

Uprkos tome što njegove pojedinačne članice imaju dugo iskustvo štrajkova, okupacija fabrika, obračuna sa policijom i privatnim obezbeđenjem, ili baš zbog toga, PARISS danas ni ne pokušava da se bori na ulici. Osnovan početkom 2012, ovaj savez je decembra iste godine podneo zahtev Ustavnom sudu da Zakon o privatizaciji proglasi neustavnim i

▷ UČITELJ NEZNALICA I NJEGOVI KOMITETI

“Učitelj neznalica i njegovi komiteti je mesto samoobrazovanja i javna biblioteka-arhiv tekstova, periodike i knjiga jugoslovenske humanistike. Potreba za skupljanjem, klasifikacijom i ponovnim kritičkim čitanjem ključnih tekstova i knjiga jugoslovenske humanistike urgentna je iz tri razloga: Oni sadrže socijalnu i političku alternativu postojećem sistemu u Srbiji ali i globalno. Tako, njihovo ponovno kritičko čitanje od suštinskog značaja za razvoj nedogmatičkih kritičkih političkih mislilaca koji reflektuju aktuelne procese i događaje u socio-političko-ekonomskom životu regiona; jugoslovenska humanistika je izvan obrazovne i intelektualne pažnje u svim državama nasljednicama bivše Jugoslavije, a bez nje je nemoguće razumeti čitav dvadeseti vek jugoslovenskih naroda; Humanistika kao disciplina potisnuta je na marginu aktuelnog univerzitetskog znanja. Ambicija Učitelja neznalice i njegovih komiteta je da istovremeno skupi kritički digitalni arhiv tekstova i knjiga jugoslovenske humanistike i da u realnom prostoru biblioteke-arhiva promoviše i prikupi arhiv

aktuelnih projekata u izdavaštvu koji nastavljaju najbolju tradiciju jugoslovenske humanistike. Učitelj neznalica, veliko otkriće Jila Jacotoa, da je učitelj, garant obrazovanja, odviše u procesu učenja, zapravo skandal da je veliki Drugi znanja mrtav, krajem dvadesetog veka postao je očigledan: svi obrazovni sistemi osnivaju komitete koji traže odgovor na permanentnu krizu obrazovanja.

Naš odgovor je sličan Hegelovom: Svaki čovek je u krajnjoj instanci autodidakta i jedino pravo učenje je učenje napamet, odnosno - kroz različite forme eksperimentišemo sa idejom samoobrazovanja i stvaramo mesto besplatnog obrazovanja za sve izvan atrakcije, zabave i tržišne razmene znanja. Biblioteka-arhiv je mesto na kome se novo znanje i razmišljanje stvaraju kroz druženje, diskusije, radionice, čitajuće grupe. Ove aktivnosti inicirane su potrebom samih učesnika/ca da ponovo promišljaju svoje neposredno okruženje. Cilj je uključivanje (ljudi iz) svih društvenih slojeva i različitosti bez obzira na prvobitno obrazovanje.”⁽¹⁾

⁽¹⁾ Preuzeto sa stranice: <http://www.uciteljneznalica.org/>

* Ivan Zlatić je član kolektiva *Učitelj neznalica i njegovi komiteti* iz Beograda

da se zakon kojim se restituiše privatna imovina nacionalizovana nakon 1945. godine primeni i na društvenu imovinu nacionalizovanu 2001. godine, koja bi se vratila njenim sukcesorima, što su po mišljenju PARISS-a radnici. Mada jeste za korak radikalniji od sadašnjih inicijativa, PARISS ostaje u okvirima zahteva za “poštenijom privatizacijom”, to jest za radničkim akcionarstvom kao pravednijom raspodelom nekadašnje društvene svojine.

Od smene Miloševićevog režima i formalnog početka procesa privatizacije privrede u Srbiji (stvarno je ovaj proces započeo devedesetih godina, pljačkom preduzeća za vreme rata i ekonomskih sankcija UN, a ova “prva faza” privatizacije je nakon pada Miloševića legalizovana vraćanjem opljačkanog novca sa *off shore* računa u legalne tokove kroz privatizaciju opljačkanih preduzeća njihovim opljačkanim novcem), jedini politički prostor u kom su radnici mogli da štite svoje interese bila je borba protiv korupcije. Delovi antimiloševićevskog pokreta, koji su sebe nazivali “levicom” (liberalne antiratne stranke i mediji, ljudskopravaške NVO, sindikat Nezavisnost), podržavali su proces privatizacije, uskraćujući radnicima prostor za borbu kroz “socio-ekonomska ljudska prava”. Okrivljavanje baš radnika (a ne partijskih, policijskih i vojnih struktura, inteligencije...) da su Miloševića “doveli na vlast”, pomoglo je novim vlastima nakon 2000. godine da privatizacionu “šok terapiju” sprovedu kao istorijsku pravdu (koja se sručila samo na radnike, ne i na druge delove društva koji su listom podržali Miloševića krajem osamdesetih; štaviše, upravo su nove, demokratske vlasti nakon 2000. godine omogućile da se novac opljačkan devedesetih godina uvede u legalne tokove kroz privatizaciju, o čemu se ljudskopravaška elita do današnjeg dana nije čak ni javno izjasnila). Pod takvim pritiskom radnici su nastojali da hvataju sistem u greškama i protivrečnostima i “drže ga za reč”. Otud su i one radničke grupe koje su zaista bile samoorganizovane, u svojim političkim zahtevima šifrovale radničke interese (kroz pozivanje na prava malih akcionara, na poštovanje zakona i ugovora...), usvajajući pritom sve više jezik i logiku liberalne desnice. Povrh toga, nedovoljno politički iskusni (odnosno ostavljeni od svih koji su o politici išta znali, a prvenstveno od svojih sindikata), odveć su se kladili na uspeh svojih ključnih zahteva

i nakon neuspeha razočarano napuštali političku scenu. A onda posle par godina ponovo počinjali opet iz početka...

ŠTA SMO NAUČILI?

Godinu koja je za nama obeležio je dolazak/povratak na vlast nacionalističke koalicije koja je trijumfovala na izborima objavivši rat korupciji, a zatim ga po preuzimanju vlasti i započela spektakularnim hapšenjima omraženih tajkuna i bivših ministara. Sistem (pljačke radnika) ne samo da je ostao netaknut, već je i ojačao. Radnici koji su proteklih godina bili najdinamičniji društveni akteri borbe protiv korupcije, sadašnjoj Vladi ne samo da nisu "partneri", već se Vladin rat protiv korupcije zapravo vodi protiv njih. Preduzeća koja su predmet policijskih istraga jedno za drugim odlaze u stečaj i bankrot, uprkos inicijativama radnika da se ona ožive, a imovina pohapšenih tajkuna se "vraća" državi za novi krug privatizacije. Borba protiv korupcije, koju su radnici godinama prizivali, postala je Vladina politika. U njoj za radnike nema mesta.

Kako formulisati radničku politiku van sistema? Ono što sebe u Srbiji danas naziva „levicom“, dobrim delom je podmladak

ljudskopravaša čije se „analize“ opet svode na okrivljavanje radnika, samo sada više ne za nacionalizam i Miloševićev dolazak na vlast, već zato što se nisu radikalnije oduprli uvođenju kapitalizma. Za nas koji za sebe kažemo da hoćemo biti komunisti, u Srbiji traganje za radničkom politikom pre svega znači da razumemo 1) da je tokom proteklih deset godina kroz pojedinačne radničke borbe protiv korupcije u privatizaciji akumulirano ogromno znanje o prirodi vladajućeg sistema, znanje kakvog ni približno nema u obrazovnim i istraživačkim ustanovama, i 2) da su kroz samoorganizovane pokušaje artikulacije svoje politike "u okviru sistema" radničke grupe pokazale zapanjujuću političku maštu da izmisle sebe u novom kontekstu, koji im ni iz daleka nije onoliko naklonjen kao što je to bila SFRJ, pa ni onoliko koliko se Miloševićev režim pretvarao da jeste. Marginalizovani na mesto "zaposlenih" koji se "ne mešaju u (poslovnu) politiku (preduzeća)", radnici u Srbiji su kroz borbu protiv korupcije i za akcionarska prava zapravo nastojali da ostanu radnici u političkom smislu i zadrže pravo na upravljanje svojim fabrikama i svojim životima. "radnička politika van sistema" aktivno se stvara već dobrih deset godina.

STRATEGIJA OBJEDINJAVANJA I STVARANJE KOORDINACI- ONOG ODBORA RADNIČKIH PROTESTA

MILENKO SREĆKOVIĆ

Osnovna strategija *Pokreta za slobodu* od osnivanja do danas bila je objedinjavanje što većeg broja društveno potčinjenih grupa stanovništva kako bi se zajedničkim snagama izborili za ravnopravnije i pravednije društvo. Istovremeno, suštinska zamisao tog objedinjavanja jeste stvaranje istinski demokrat-skog pokreta u kojem bi svi zastupnici direktno ugroženih slojeva imali podjednako pravo da utiču na definisanje celokupne zajedničke politike, ciljeva i strategije za njihovo ostvarivanje. Ta zamisao, koju podjednako sprovodimo i unutar samog pokreta, poslužila je 2009. kao primarni podsticaj za stvaranje Koordinacionog odbora radničkih protesta⁽¹⁾.

Njegovim osnivanjem želeli smo da unapredimo organizacione sposobnosti postojećih samoorganizovanih radničkih grupa radi efikasnijeg ostvarenja njihovih ciljeva, kao i radi razvijanja podrške i solidarnosti, kako među njima tako i prema drugim novoformiranim grupama koje tek započinju svoje borbe. Aktivnosti u periodu pre osnivanja Koordinacionog odbora jasno su nam pokazale da je svaki radnički uspeh vrlo nestabilan (uključujući i raskide privatizacija, vraćanje preduzeća u državno vlasništvo, isplatu otpremnina i plata, itd): pre svega zato što ti skromni uspesi, kolika god bila njihova važnost, nisu menjali same okolnosti koje su uzrokovale radničke probleme, te bi se stoga ti problemi iznova javljali i reprodukovali. Koordinacioni odbor imao je za cilj da unapredi borbu za ostvarenje sistemskih društvenih promena koje bi zaustavile nastavak rušilačkog privatizacionog procesa i da artikulise predloge za razvoj odgovornije i socijalno pouzdanije privrede – predloge koji bi bili zasnovani na interesima stanovništva a ne finansijskih moćnika. Sem toga, njegov cilj je bio i da podstakne promene koje bi poboljšale položaj svih radnika a ne samo radničkih grupa koje su najuspešnije u svojoj borbi. Koordinacioni odbor trebalo je da prevaziđe raštrkanost i izolovanost pojedinačnih protesta i da stvaranjem mreže radničkih grupa dovede do obrazovanja socijalnog pokreta na nacionalnom nivou: pokreta koji bi, daljim povezivanjem sa progresivnim regionalnim i međunarodnim snagama, mogao doprineti i promeni situacije na globalnom nivou. U ovom tekstu izložićemo etape u dosadašnjem ostvarivanju te strategije, kao i probleme koji su pri tom iskršavali.

Inicijalna ideja *Pokreta za slobodu* bila je da same radničke grupe budu glavni nosioci konkretne organizacione podrške kakvu smo inače pružali svakoj od njih ponaosob (pod čime podrazumevamo npr. objavljivanje besplatne publikacije *Glas radnika*, pomoć u pisanju i distribuciji saopštenja, u povezivanju sa drugim radničkim grupama, organizovanju protesta, itd). Organizaciona struktura Koordinacionog odbora – u koji bi svaka radnička grupa slala svog predstavnika, koji bi zajedno i ravnopravno odlučivali o daljim zajedničkim koracima, programskim platformama i zahtevima – trebalo je da osigura da njegovo funkcionisanje bude uistinu demokratsko. Nažalost, pojedine radničke grupe bile su sklonije hijerarhijskom unutrašnjem organizovanju, što je često najveću štetu nanosilo upravo njima, ali i otežavalo rad čitavog Koordinacionog odbora. Pojedinci bi uspevali da nametnu svoj lični interes ostatku svoje grupe, a zatim bi preko njenog članstva u Koordinacionom odboru i njega pokušavali da podrede tim interesima. To im nije uspevalo, ali jeste na različite načine kočilo rad Odbora.

Usvajanje predloga o osnivanju Koordinacionog odbora koji su aktivisti *Pokreta za slobodu* predstavili štrajkačkim odborima iz većeg broja preduzeća bilo je samo formalna potvrda nečega što je već godinama bilo prisutno na lokalnom nivou. Naime, i zrenjaninski radnici su već dugo na različite načine organizovali međusobnu pomoć, kao što su i radnici iz Rače Kragujevačke imali zajedničke aktivnosti sa radnicima iz obližnjeg grada Lapova, pre svega zajedničku blokadu železničke pruge. Pokret za slobodu je predano podsticao i pomagao te spontane korake povezivanja radnika na lokalnom nivou; 11. avgusta 2009. pozvao je radničke grupe iz Beograda i Zrenjanina sa kojima je tada sarađivao da učestvuju kao podrška na protestu radnika Zastave elektro iz Rače Kragujevačke ispred Agencije za privatizaciju, a nakon toga im ponudio i sklapanje sporazuma o saradnji u borbi za zajedničke ciljeve. Taj protest bio je prekretnica u radu *Pokreta za slobodu*; tada smo prestali da objavljujemo *Z magazin*, jer nam je rad na njemu od 2007. do 2009. oduzimao previše vremena, i odlučili da se u potpunosti posvetimo podršci radničkim borbama. U tom trenutku bilo je potrebno raditi na menjanju situacije u društvu, nego na njenom objašnjavanju, jer su uzroci najvećeg broja problema mnogima

već postali više nego očigledni. I u drugim sličnim situacijama naše aktivnosti brzo smo prilagođavali promenama društveno-političke situacije, jer je to bio jedini način da se očuva njihova celishodnost.

Protest radnika Zastave elektro iz Rače Kragujevačke, sve do pomenutog okupljanja ispred Agencije za privatizaciju 11. avgusta, tekao je spontano već godinu dana: bio je to najozbiljniji i najuspešniji radnički protest te godine. Kako su u toj fabrici radili i majka i brat autora ovog teksta, od samog početka smo u neposrednom dogovoru sa štrajkačima radili na širenju informacija o razlozima protesta, a radnicima prenosili iskustvo raskida privatizacije u zrenjaninskom šinvozu, budući da su u pitanju bili vrlo slični slučajevi⁽²⁾. Vlasnik Zastave elektro je, kao suprug tadašnje predsednice republičkog parlamenta, imao podršku Socijalističke partije Srbije, članice tadašnje vladajuće koalicije. Naša glavna intervencija tom prilikom bio je predlog da se sa protesta koji su se odvijali u Rači pređe na organizovanje demonstracija u Beogradu, i to ispred nadležne institucije – Agencije za privatizaciju. U jednoj centralizovanoj zemlji nužno je konfrontirati se sa vlastima u samom centru a ne na periferiji, gde protesti uglavnom ostaju neprimećeni. Ubrzo zatim, prijavili smo protest i prikupili novac za autobuse uz pomoć anarhističkih kolektiva iz Beograda, a radnici su tokom protesta noćili par dana ispred Agencije za privatizaciju, pri čemu je došlo do nekoliko konfliktnih situacija, što je vlast nekako morala da reši: i rešila je tako što je ubedila vlasnika da se odrekne vlasništva i vrati fabriku u državnu svojinu. Nakon toga, fabrička imovina prodana je južnokorejskoj korporaciji koja je zaposlila 1.200 novih radnika, dok je većina od oko 200 starih radnika dobila otpremninu. Za Raču, grad od nekih tri hiljade stanovnika, u kom nijedna fabrika nije preživela privatizaciju i gde su prilike za zaposlenje skoro nepostojeće, takav ishod bio je pozitivan, ali bio je to istovremeno i stvarni pokazatelj bedne situacije u kojoj žive građani Srbije, čije je preživljavanje uslovljeno dolaskom jedne strane kompanije koja za taj dolazak ima samo jedan motiv – jeftinu radnu snagu.

Međutim, za promene ozbiljnije od onih koje su postignute spasavanjem radnih mesta u Rači Kragujevačkoj bilo je potrebno

- (1) 2011. godine na konferenciji Pokreta za slobodu odlučeno je da se Koordinacioni odbor radničkih protesta preimenuje u Koordinacioni odbor radničkih organizacija a zatim 2012. u Koordinacioni odbor radničkih i seljačkih organizacija. Ove promene imena bile su uslovljene potrebom da se preciznije opiše novonastala etapa u razvijanju ovog socijalnog pokreta.
 - (2) U oba slučaja, u trenutku kada su protesti bili na vrhuncu, istekao je zakonski rok koji je Agencija za privatizaciju imala za kontrolu sprovođenja kupoprodajnog ugovora pa su se nadležni najpre pravdali time da više nemaju pravo na donošenje odluke o raskidu privatizacije. Kako je u Šinvozu ipak na kraju raskinuta privatizacija, taj primer smo istakli tokom pregovora u Agenciji kako bismo ih prinudili da raskinu privatizaciju Zastave elektro. Detaljnije o učešću POKRETA ZA SLOBODU u protestima radnika Šinvoza i Zastave elektro u knjizi Deindustrijalizacija i radnički otpor (2011) i Borba za budućnost (2013).
 - (3) Nikad nismo smatrali da Evropska unija može rešiti probleme domaće privrede, već smo uglavnom pisali dopise na sve moguće adrese po odluci i zahtevu samih radnika; o svemu tome nikad nije postojao uniforman stav, što je i nemoguće u jednom pokretu koji okuplja veći broj ljudi različitog mišljenja.
- * Milenko Srećković je aktivista Pokreta za slobodu (www.pokret.net) i urednik časopisa Freedom Fight Info (www.freedomfight.net).

definisati korenitije i opsežnije zahteve. Zato ubrzo pristupamo organizovanju većeg broja okupljanja na kojima radnici imaju priliku da iznesu svoje stavove i učestvuju u formiranju zajedničke strategije. Dalje povezivanje radničkih grupa i širenje Koordinacionog odbora, čemu su ova okupljanja takođe imala da posluže, bili su – i još uvek jesu – neophodan preduslov za ostvarenje pomenutih sistemskih promena: za ispitivanje i zaustavljanje privatizacija, te za stvaranje uslova za nastanak drugačije vrste ekonomije, koja bi bila u interesu građana a ne finansijskih moćnika. U tom cilju, vođene solidarnošću i zajedničkom inicijativom, kao i potrebom za podrškom u sopstvenim konkretnim borbama, Koordinacionom odboru pridružuju se mnoge radničke grupe iz većeg broja gradova.

Mnoge od tih radničkih grupa dostavljaju informacije Savetu za borbu protiv korupcije, na čijem je čelu tada bila nedavno preminula Verica Barać, a Svet sastavlja izveštaje za veći broj privatizacionih slučajeva, koji nalaze svoj put do institucija Evropske unije. Članom 17 Rezolucije o procesu evropske integracije Srbije br. B7 - 0000/2012, Evropski parlament je 29. marta 2012. pozvao vlasti u Srbiji da preispitaju dvadeset četiri kontroverzne privatizacije za koje Evropska komisija smatra da postoje ozbiljne sumnje u njihovu zakonitost. Dopisom institucijama Evropske unije 17. aprila 2012, koji je poslat neposredno pre našeg protesta ispred Vlade Srbije, hteli smo da skrenemo pažnju na to da je broj spornih privatizacija mnogo veći, i da su ova 24 slučaja, obrađena u izveštajima Saveta, samo delimični primer koji ukazuje na spornost čitavog procesa(3). Ali, pravi adresat tog dopisa bile su, na prvom mestu, vlasti u Srbiji; na njihov rad je, pre svega, trebalo uticati, i pozvati ih na odgovornost zbog propusta da kontrolišu poštovanje odredbi ugovora o privatizaciji, što je – nezavisno od svake evropske rezolucije – bila njihova zakonska obaveza.

Protestima ispred Vlade Srbije, Predsedništva i Agencije za privatizaciju hteli smo da stavimo tačku na našu borbu protiv privatizacije. Pre majskih izbora, na kojima je došlo do smene režima, vlast je bilo neophodno na neki način prisiliti da započne ispitivanje privatizacija. Na protestu 17. aprila uručili smo Vladi

Srbije knjigu sa svim izveštajima Saveta za borbu protiv korupcije – koji su joj, naravno, već bili dostavljeni od samog Saveta, kao njenog organa, ali ih je ona godinama dosledno ignorisala. Ispitivanje privatizacija započela je, međutim, tek nova Vlada Srbije, formirana krajem jula 2012, na čelu sa Aleksandrom Vučićem. Uhapšeni su Miroslav Mišković, Jovica Stefanović Nini, i mnogi drugi...

Pošto je ispitivanje privatizacija već pokrenuto, na protestu Pokreta za slobodu 14. septembra 2012. zahtevali smo još korenitije promene: obnovu proizvodnje u preduzećima oštećenim privatizacijom, proširenje spiska privatizacija koje treba ispitati, stvaranje mogućnosti da radnici nadziru taj proces preispitivanja kako bi se izbeglo da on bude nepotpun i selektivan, te opšte poboljšanje radničkih prava, a posebno zaštitu radnica od isteka Ugovora na određeno vreme tokom trudnoće. Na pregovorima sa Oliverom Antićem, savetnikom predsednika Tomislava Nikolića, dobili smo uveravanja da će svaka naša indicija o nelegalnim radnjama u procesu privatizacije biti ispitana. Iako je nakon toga dosta lica umešanih u sporne privatizacije radnje zaista uhapšeno, na naše predloge kako da se određenim preduzećima pomogne, Predsedništvo nije dalo nikakav odgovor sem toga da za to nije nadležno, i da je naše dopise prosledilo odgovarajućim institucijama. U Parlamentu je ubrzo usvojena zakonska izmena koja radnice zaposlene na određeno vreme štiti od otpuštanja u toku trudnoće, čime je ispunjeno samo jedno od obećanja datih tokom pregovora.

Na narednom protestu, 18. februara 2013, naša borba protiv privatizacije napravila je još odlučniji zaokret od pojedinačnog ka sistemskom. Zahtevali smo da se utvrdi odgovornost nadležnih institucija, a pre svega Agencije za privatizaciju – te da se, shodno njenom nefunkcionalnom i polukriminalnom karakteru, ista agencija ukine, da se donese Zakon o nezastarevanju krivičnih dela počinjenih u privatizaciji, da se zaustavi dalja

rasprodaja preduzeća i poljoprivrednog zemljišta, kao i da se obnovi domaća proizvodnja umesto što se subvencionišu multinacionalne korporacije. Opet su usledili pregovori u Predsedništvu Srbije; trenutno još uvek bez nekog značajnijeg ishoda.

U javnosti su se mogli čuti izlivi nezadovoljstva što je baš na pokretanju ispitivanja privatizacija Aleksandar Vučić stekao toliku podršku u biračkom telu da se očekuje da će sa svojom strankom na novim izborima imati toliku većinu da mu neće biti potrebni nikakvi koalicioni partneri za formiranje Vlade. Međutim, samo zato što je Aleksandar Vučić bio taj koji je započeo sa ispitivanjem privatizacija kao zvaničnik Vlade, ne treba smetnuti s uma da su se za to ispitivanje najviše borili i za njega najviše zasluga imali sami radnici.

Za ozbiljnije promene nova Vlada Srbije ipak očigledno nije kadra, već ponavlja istu politiku kao i njene prethodnice: politiku dobrim delom definisanu okvirima diktiranim od međunarodnih finansijskih institucija i političko-ekonomskih struktura Evropske unije. Ekonomija koja bi se zasnivala na sopstvenim snagama a ne na zaduživanju i dobroj volji spoljnih faktora, daleko je od toga da zaživi u našem društvu; nedavni pokušaj prodaje državnog poljoprivrednog zemljišta Ujedinjenim Arapskim Emiratom o tome dovoljno govori, a nova Vlada još uvek ne čini ništa da spreči dalje uništavanje preduzeća koja su već oštećena u privatizaciji – kao što je slučaj sa Srbolekom, Jugoremedijom, itd. No, u ovom trenutku u Srbiji ne postoji politički subjekat koji bi bio sposoban da sprovede ozbiljnije promene, a naša je namera upravo da se u narednom periodu temeljnije posvetimo rešavanju tog problema, što će zahtevati mnogo dalekosežniji pristup i eventualno širi spektar angažmana – posebno dalje povezivanje sa radničkim pokretima iz okolnih zemalja.

ZEMLJA SELJACIMA, TVORNICE RADNICIMA, KLUBOVI NAVIJAČIMA

RAZGOVOR S BIJELIM ANĐELIMA

* RAZGOVOR VODIO VELIMIR GAŠPARAC
U SRPNJU 2013.

Kao grupa navijača NK Zagreb nazivate se Bijelim Anđelima od 1999. Ima li u tom imenu simbolike? Vidite li se kao svojevrsni čuvari kluba? Što za vas znači biti navijač? Postoje li ženski anđeli?

Ime *Bijeli Anđeli* postojalo je i prije 1999., a te godine skupina je službeno formalizirana u obliku udruge. Iako vjerojatno ljudima koji su smišljali ime to nije bilo na umu, možda se može reći da je s godinama ime poprimilo određenu simboliku jer su *Bijeli Anđeli* skupina koja je posljednjih 10-ak godina, za razliku od drugih i većih navijačkih skupina s izraženijim huliganskim elementima, izbjegavala otvorena sukobljavanja sa suparničkim navijačima ili policijom. Izraz “čuvari kluba” nam i nije najdraži, pomalo zvuči poput *Bad Blue Boysa* koji pjevaju kako su “čuvari zagrebačke časti i Katoličke crkve” i slična sranja. Za nas biti navijačem znači biti ultrasom, što znači hotimično i upadljivo bodriti klub na utakmicama i pri tome davati sve od sebe. To uključuje verbalno bodrenje pjevanjem i skandiranje, ali i vizualno bodrenje izradom koreografija, transparenta i šalova. Na tribini E sektora stadiona u Kranjčevićevoj smo na svakoj utakmici, bila ona radnim danom ili vikendom, a nastojimo što više pratiti Zagreb i na gostovanjima na drugim stadionima i u drugim gradovima. Citirajmo ultrasa Marseilla u knjizi *Soccer vs. the State* Gabriela Kuhna: “biti navijačem znači i biti iracionalno fasciniran magijom nogometne igre, ne na način kako to rade religije, nečime što kompulzivno privlači i ujedinjuje ljude barem za vrijeme trajanja igre, nečime u čemu ljudi mogu sudjelovati i izvana (gledatelji) i iznutra (igrači) s jednakom strašću”. Postoje i ženski *Anđeli*, iako ih nema onoliko koliko bismo voljeli da ih bude. Ne smatramo da je nogomet igra namijenjena isključivo pravim i snažnim heteroseksualnim muškarcima, stoga pozivamo sve djevojke i žene koje vole nogometnu igru, navijanje i ispijanje piva prije, za vrijeme i nakon utakmica da nam se priključe!

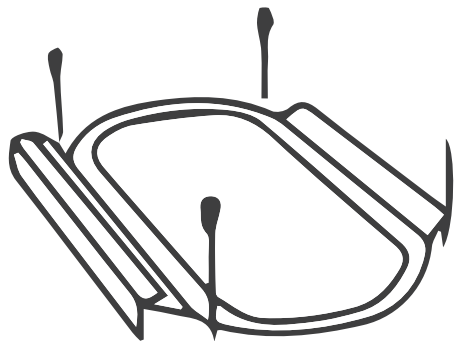
O čemu se ukratko radi u ovom sukobu s upravom kojom predsjedava Dražen Medić? S obzirom na vaše priopćenje iz lipnja 2013. u kojem zahtijevate direktnodemokratske metode odlučivanja, smatrate li da bi navijači kao i lokalna zajednica općenito bolje upravljali klubom? Čiji bi zapravo klub i stadion

trebali biti? Jeste li kao navijačka skupina u tome usamljeni ili postoje još neki primjeri istih zahtjeva? Na primjer, slažete li se s Fundamentalnim principima koji su izglasani na kongresu hamburškog nogometnog kluba St. Pauli, a u kojima stoji, između ostalog, da se klub sastoji od članova, osoblja, navijača i vršitelja dužnosti, te da je kao takav dio društva koje ga okružuje?

Razlozi sukoba s upravom i Medićem su višestruki. Na površnoj razini osnovni razlog jest dugogodišnje propadanje NK Zagreba pod Medićevim vodstvom na rezultatskom i sportskom planu, što je kulminiralo ovogodišnjim ispadanjem u Drugu ligu. U ne tako davnoj prošlosti NK Zagreb bio je klub koji se ravnopravno borio s Dinamom i Hajdukom za naslov prvaka, što mu je i pošlo za rukom 2002. godine. No razlozi naše pobune protiv Medića idu mnogo dalje i nalaze se u autokratskom i kriminalno-mafijaškom načinu upravljanja klubom koji se nimalo ne obazire na povijest i tradiciju kluba te kao da želi navijače što više udaljiti od kluba. O tome bi se mogao napisati čitav članak za sebe pa ćemo ukratko navesti samo neke od stvari koje nas potiču na revolt protiv uprave. Svi nogometni navijači snažno su vezani uz klupsku simboliku i povijest koju ona predstavlja i stoga su vrlo osjetljivi na bilo kakvo poigravanje istom. Početak sukoba dogodio se upravo u trenutku kada je Medić odlučio “rebrendirati” klub što je značilo isključivo ukidanje povijesnog grba NK Zagreba i uvođenje novih klupskih boja, zbog čega su mnogi navijači izgubili osjećaj da se radi o njihovom starom klubu i prestali su posjećivati utakmice. Ono što nas također smeta je izostanak elementarne demokracije i otvoreni kriminal u vođenju kluba. Naime, klub je i dalje službeno registriran kao udruga građana kojoj je vrhovno tijelo Skupština, no navijačima i svim zainteresiranim građanima učlanjivanje u udrugu je onemogućeno. Klubom se upravlja tako da Medić i vrhuška učlanjuju isključivo svoje ljude koji ih onda zauzvrat na Skupštini potvrđuju na vodeće funkcije. Popis skupština nije javno dostupan, no uspjeli smo neslužbenim kanalima dobiti popis iz 2008. godine i na njemu se nalaze vrlo živopisna imena poput ljudi iz posljednje uprave tvornice Kamensko odgovornih za nezgino uništenje. Pod Medićevom upravom klub je doveden na

prosjački štap usprkos prilično izdašnom financiranju od strane Grada Zagreba te milijunskim transferima igrača u bogatije klubove. No možda i najgore od svega jest Medićevo barbarsko i nasilničko ponašanje prema svakome tko mu stane na put, poput člana *Bijelih Anđela* kojega je izudarao na stadionu, bivšeg igrača Vedrana Celiščaka kojega je istukao u svome uredu kada je došao tražiti plaće koje mu je klub bio dužan te dovođenja plaćenih batinaša na stadion kao prijetnje i opomene svakome tko mu se usudi stati na put. Kao navijače, sram nas je i smatramo nedopustivim da je takva persona predstavnik te alfa i omega našeg kluba. Klub ne bi smio biti poligon za izživljavanje pojedinaca, bili oni politički pomagani Bandićevi prijatelji poput Medića ili ruski oligarsi koji kroz klubove peru prljavi kapital što sve češće vidamo u drugim europskim zemljama. Nasuprot tome, smještamo se unutar šireg pokreta *Against modern football* koji se protivi otuđenju nogometne igre od navijača i dominaciji privatnog i komercijalnog interesa vlasnika klubova i sponzorskih korporacija. Smatramo da bi klubovima trebali kolektivno upravljati neposredni proizvođači nogometnog događaja, a tu osim samih igrača i trenera vidimo i navijače koji u tome sudjeluju kroz podršku i stvaranje atmosfere na utakmicama te izgradnju klupskog identiteta. Spomenuti hamburški *St. Pauli* svakako bi za NK Zagreb mogao poslužiti kao jedan od mogućih putokaza u tom pravcu jer je naša vizija Zagreba kao kluba ustrojenog na načelu udruge sa skupštinom u kojoj bi svi navijači-članovi, kao i klupsko osoblje i igrači, imali pravo glasa i koja bi postavljala klupsku administraciju koja bi bila mandatski odgovorna skupštini i u svakom trenutku opoziva. Uvjereni smo da bi takav sustav upravljanja onemogućio iskorištavanje kluba u osobne svrhe pojedinaca kao što je Medić. Osim *St. Paulija*, postoje mnogi klubovi ustrojeni na takvim principima. Jedan od najzanimljivijih jest *FC United of Manchester*, kojeg su ustrojili navijači *Manchester Uniteda* nezadovoljni otuđivanjem kluba od običnih ljudi i nasilnim preuzimanjem od strane američkog krupnog kapitala. Organiziranjem odozdo osnovali su poluprofesionalni klub na participativnim i direktnodemokratskim osnovama, a u manifestu kluba čvrsto su izraženi principi odbijanja bilo kakve diskriminacije i komercijalizacije te snažna povezanost s lokalnom zajednicom.

KRANJČA

ZAGREBU

Na vašoj internetskoj stranici stoji kako se deklarirate, između ostalog, kao ultrasi koji promiču direktnodemokratski način organiziranja i antifašizam. Na nekoliko utakmica razvijali ste transparente s porukama protiv homofobije na stadionima. Odakle interes za takve teme, s obzirom na njihovu neprisutnost u mejnstrim praćenjima nogometa? Jeste li s takvim svjetonazorom na navijačkoj sceni jedini? Imate li kontakt s drugim, ne nužno navijačkim, skupinama koje zauzimaju slične stavove? Jeste li po ovom pitanju u sukobu s navijačima ostalih klubova? Kako diše tribina?

Vjerujemo da nije potrebno posebno objašnjavati kako vrijednosti šovinizma, isključivosti i ekstremnog nacionalizma dominiraju hrvatskim nogometom, kako na tribinama tako i u svečanim ložama i na terenu. Zbog toga nekome tko je takvim stvarima suprotstavljen može biti vrlo teško biti nogometnim zaljubljenikom koji odlazi na stadione i uživa u nogometnoj igri. Prije nekih 7-8 godina unutar *Bijelih Anđela* počela se okupljati grupica ljudi sličnih razmišljanja; ljudi koji su obožavali nogomet i svoj NK Zagreb, ali nisu htjeli to izražavati kroz primitivan mačizam uobičajen za hrvatske tribine. S vremenom su se antifašizam i ostali angažirani društveni stavovi sve više počeli otvoreno isticati na E sektoru tako privlačeći *Bijelim Anđelima* dodatne istomišljenike koji su se tako zagrijali za navijanje i nogomet. Fašizmu, homofobiji i seksizmu protivimo se na svim razinama društva i smatramo da se tim pojavnostima treba suprotstavljati, stoga nam je i kao nogometnim navijačima stalo do toga da se borimo protiv bilo kakvih oblika mržnje i diskriminacije u nogometu. Nažalost, jedina smo navijačka skupina na domaćoj sceni koja stoji iza takvih stavova i veće skupine nas gledaju s mržnjom i prezirom. Fizičko sukobljavanje je rijetkost jer huliganizam i nije toliko naš đir, a i veće skupine nas s tog aspekta zbog naše relativne malobrojnosti smatraju beznačajnima, iako je unutar posljednje 2-3 godine bilo nekoliko fizičkih napada na pojedince iz *Bijelih Anđela* zbog antifašizma i "pederluka". No valja reći da održavamo kontakte sa skupinama sličnih opredjeljenja iz drugih zemalja, poput *Filmstadt Inferno 99* iz Potsdama (klub SV Babelsberg 03, trenutno u 4. njemačkoj ligi) koji su nas podržali u našoj borbi izvjesivši transparent

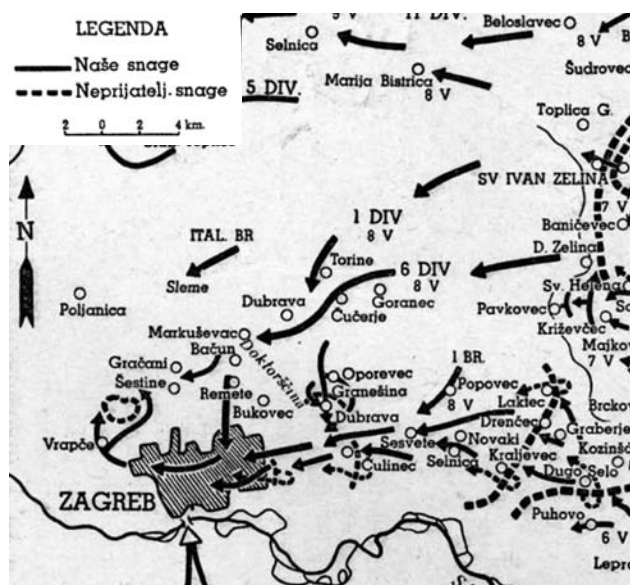
protiv Medića na svojoj tribini, a postoje i prijateljstva s pojedincima iz *Ultras St. Pauli*. Osim toga, uključeni smo i u rad grassroots nogometno-navijačkih organizacija poput FSE (*Football Supporters Europe*) i FARE (*Football against racism in Europe*), te smo sudjelovali na *Mondiali antirazzisti festivalu* koji se svakog ljeta održava u Italiji u okolici Bologne gdje se uz nogometni turnir i koncerte okupljaju antifa nogometne skupine, sportske organizacije migranata i lokalna zajednica.

Na prosvjednoj povorci za 1. maj 2013. nosili ste transparent na kojem je pisalo: "Zemlja seljacima, tvornice radnicima, klubovi navijačima". Možete li tome dati pozadinu? Zašto bi tvornice npr. pripadale radnicima, a zašto bi klubovi trebali pripadati navijačima? Nemaju li oni svi već privatne vlasnike koji se brinu o njihovom vođenju? Je li motiv takvog zahtjeva moguće pronaći u prepoznavanju da se privatizacijski procesi u Jugoslaviji tijekom 90-ih, koji su presudili mnogim tvornicama - na štetu radnika, a u korist privatnog kapitala - na poprilično sličan način odvijaju i u nogometnim klubovima? Vidite li taj problem kao zajednički?

Ove teme smo se djelomično već dotakli u drugom pitanju. Iako je profesionalni nogomet od svojih početaka uvijek bio pod dominacijom viših društvenih klasa, kapitala i visoke politike (sjetimo se da su i na našim prostorima prije 90-ih klubovi bili pod čvrstim stiskom centralnih komiteta), posljednjih 20-ak godina svjedočimo novim drastičnim promjenama u smjeru privatizacije nogometa. U zapadnoj Europi to se uglavnom manifestira sve snažnijim pretvaranjem klubova u korporacije i brendove pri čemu se navijače promatra kao puke potrošače i

klijente, a stadioni više nisu mjesta okupljanja i druženja, već su gentrificirani spektakl koji je zbog visokih cijena ulaznica nedostupan tradicionalnoj navijačkoj bazi klubova. Na našem domaćem terenu stvari su se odvijale ponešto drugačije, no s prilično sličnim rezultatom, a to je iskorištavanje nogometa za akumulaciju bogatstva u rukama pojedinaca. Iako hrvatski nogometni klubovi još uvijek nisu privatizirani i službeno su udruge građana (osim Hajduka i Rijeke koji su dionička društva u većinskom vlasništvu grada Splita, odnosno talijanskog poduzetnika), od početka 90-ih u klubovima svjedočimo istim procesima upropaštavanja klubova za račun privatnog profita, kao što smo svjedočili upropaštavanju privatiziranih tvornica uz istodobno obogaćivanje malog broja pojedinaca. U klubovima se to uglavnom odvijalo na način da uprave klubova sa snažnim zaleđem u političkoj vlasti i u sprezi s (polu)kriminalnim krugovima "sportskih menadžera" među sobom dijele novac od transfera nogometaša pri čemu malo ili ništa ulažu u sam klub, a nakon čega klubovi ostaju s ogromnim dugovima i derutnim stadionima. Predsjednici klubova poput Medića nisu i njihovi privatni vlasnici, no u stvarnosti je situacija takva da im dobre veze s političkim elitama omogućuju da klubovima upravljaju kao svojim vlastitim posjedima i pri tome ne odgovaraju nikakvoj bazi. Forma je ponešto drukčija, no može se reći da je nakon posljednjih 20-ak godina krajnji rezultat u nogometu, kao i u gospodarstvu jednak – odumiranje, osiromašenje i periferizacija. Nasuprot tome, naš ideal su zadrugarski i kooperativni klubovi zasnovani za samoorganiziranje odozdo i u kojima bi pravo odlučivanja pripadalo svim članovima, bili oni igrači, treneri ili navijači!

NEPOKORENI GRAD I NJEGOVI JUNACI

Fragment grafike operacije prve armije za oslobođenje Zagreba

- * Sva su sjećanja iz 1941. godine. Preuzeta su iz "Zbornika sjećanja, Zagreb 1941-1945." u izdanju Gradske konferencije SSRNH, Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske i Školske knjige, u Zagrebu 1982. godine.

Fotografije su dokumentacija akcije MAZ-a povodom Dana oslobođenja Zagreba, 8.5.2013.

Grafika desno je dio čestitke koju je izradio Vladimi Tatomin.

Akcija polijevanja ustaških zidnih novina bila je konstantna. Udarne grupe polijevale su po noći tintom ili nekom drugom bojom te novine, koje su bile postavljene u raznim dijelovima grada, a ujutro bi ih građani ugledali polivene velikim plavim ili crvenim mrljama, ili precrtane srpom i čekićem. Ustaše bi ponovo lijepili iste zidne novine ili nove, koje bi drugog dana ponovo osvanule polivene. Poslije napada na SSSR, ustaše su na tim mjestima zidnih novina (ne na svima nego najvažnijima: na Jelačićevu trgu, na Kvaternikovu trgu, na Pejačevićevu trgu itd.) montirali veliku zemljopisnu kartu na kojoj su svakog dana povlačili crvenom crtom napredovanje Nijemaca. Nakon jedne akcije udarnih grupa, te su geografske karte osvanule polivene velikim mrljama. Naravno da ustaše nisu mogli na tako uništenim kartama i dalje označavati napredovanje Nijemaca, pa su bili prisiljeni te karte izmijeniti novima. Međutim, i te nove karte su poslije nekoliko dana ponovo na isti način uništene, nakon čega su ustaše uklonile te velike ploče s geografskom kartom i nikad ih više nisu montirali.

Rade Vlkov, Vicko Raspor; Odlomak iz sjećanja, IHRPH, MG-37/XI-21.

Jednog dana donio mi je Vlado Popović nacrt partizanske kape. Izradili su ga on i Otmar Kreačić Kultura, obojica španjolski borci. Oni nisu htjeli da kapa bude kopija španjolske ili ruske, nego da bude njihova kombinacija. Kapu sam sašila od jedne vojničke bluze. Kad sam je donijela kući, Vladi se jako svidjela. Tu je kapu Vlado odnio da je, vjerojatno, pokaže drugovima, jer je kasnije nije donio kući. Po tom nacrtu počele su se kape izrađivati u još nekim krojačkim radionicama, a neki krojači, koji su imali vlastite šivaće strojeve, dobivali su materijal i šivali ih kod kuće. Kad sam sašila drugu kapu, dala sam je Frani Ivančiću, da je odnese u Split uz napomenu da obavijesti drugove da je to partizanska kapa i da na njezinom prednjem dijelu treba staviti crvenu petokraku zvijezdu. Tako je druga kapa koju sam sašila krenula u Split. Tu kapu su partizani popularno nazivali trorogom.

Dobrića Jurić-Keravica, Odlomci iz sjećanja, SUBNOR, Zagreb.

Trešnjevka je uvijek bila najrevolucionarniji dio grada i zbog toga je prozvana još i prije rata »Malom Moskvom«. Zato su ustaše odmah po svom dolasku na vlast 1941. Godine atakirale na trešnjevačke radničke i ostale napredne organizacije, osobito omladinske.

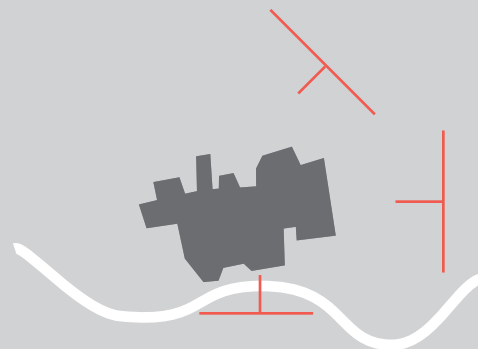
(...)

Najčešći punktovi za sastajanje na koje smo donosili sakupljeno oružje, letke koje je trebalo podijeliti, bile su kuće članova našeg trešnjevačkog skojevskog rukovodstva: kuća Vlade Srednika u Modruškoj ulici 17, koja nam se činila pogodna jer je bila uvučena podalje od ceste; stan braće Franje i Ivana Delgala u Varaždinskoj ulici br. 12 (sada Ulica proleterskih brigada), kao i stan majke braće Ružić na Novoj cesti (sada Lenjingradska) br. 24. Želim osobito istaći majku braće Ružića, Ružu Vežić, koja nas je svakodnevno dočekivala i hranila (radila je kao krojačka radnica) i bila nam je više nego majka. Često bi nas nahranila prije nego svoju djecu. Nikada nas nije odvrćala od borbe, ali nam je stalno govorila da se čuvamo. Kada su jedne noći u 2 sata ustaše upale u stan i odvele joj oba sina, ona se snašla i spasila sav materijal koji bi inače pao ustašama u ruke. Dok su lupali na vrata, Ruža je sve letke stavila u jednu vreću i kroz prozor je bacila u dvorište. Kasnije su o tome obaviješteni omladinci Josip Petračija, Vlado Antolić te su letke našli i razdijelili ih.

Milica Opalo-Milidrag, iz zbornika sjećanja Zagreb 1941—1945, "Spektar", Zagreb, 1972.

SRETAN VAM 8. MAJ

8. 5. 1945.

Ja sam tada živio ilegalno. Mi smo odmah prešli na stvaranje borbenih, sabotažnih grupica i imali smo izvanrednih uspjeha u trganju njemačkih i ustaških plakata, zatim u bušenju guma na njemačkim automobilima, sipanju pijeska u benzin, kidanju telefonskih linija, postavljanju zapreka na željezničku prugu, pisanju naših parola po zidovima itd. To je bilo vrlo rašireno i bilo je angažirano nekoliko desetaka samo studenata veterine, dok smo na čitavom Sveučilištu, gdje smo ranije imali nekoliko tisuća naših glasača, sada mogli mobilizirati u takve borbene akcije nekoliko stotina studenata.

Dr. Slavko Komar, *Odlomak iz sjećanja, IHRPH, MG-36/I-1

Časopis NEPOKORENI GRAD

br.2, sječanj 2014. godine

ISSN 1849-2584

UREDNIŠTVO

Katerina Duda, Velimir Gašparac, Nataša Kovačević,
Iva Ivšić, Iva Marčetić, Milena Ostojić

LEKTURA

Dijana Ćurković, Ljiljana Marčetić, Jana Pamuković

SURADNIK NA POJMOVNICIMA

Alen Sućeska

GRAFIČKO OBLIKOVANJE

Katerina Duda, Iva Marčetić

PRIPREMA FOTOGRAFIJA

Bojan Mrđenović

TISAK

Kerschoffset

IZDAVAČ

Mladi antifašisti Zagreba, Zagreb

ZA IZDAVAČA

Velimir Gašparac

ADRESA IZDAVAČA:

Mladi antifašisti Zagreba

Ulica Pavla Hatza 16

10 000 Zagreb, Hrvatska

nepokorenigrad.zagreb@gmail.com

mladi.antifašisti@gmail.com

Časopis izlazi tri puta godišnje. Prethodno izdanje časopisa iz 2013. godine numerirano je brojem 5 iako se radi o prvom broju časopisa koji nosi isto ime kao i četiri broja fanzina Nepokoreni grad. Naklada ovog, drugog broja je 500 primjeraka. Broj je izdan uz potporu Ministarstva kulture Republike Hrvatske. Časopis je besplatan.